T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
AVRASYA ARAŞTIRMALARI ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ENERJİ PERSPEKTİFİNDE AVRUPA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ VE RUSYA FAKTÖRÜ

İBRAHİM UTKU BAYRAK
2501141400

TEZ DANIŞMANI
DR. ÖĞR. ÜYESİ AYNA ASKEROĞLU ARSLAN

İSTANBUL - 2019

ÖZ

ENERJİ PERSPEKTİFİNDE AVRUPA-TÜRKİYE İLİŞKİLERİ VE RUSYA FAKTÖRÜ

İBRAHİM UTKU BAYRAK

Avrupa kıtası, küresel enerji piyasasının en büyük iç pazarına sahip bölgesi olarak öne çıkmaktadır. Fosil yakıtlar, kıtanın geleneksel olarak en sık tükettiği ana enerji kaynaklarıdır. Yenilenebilir enerji ve benzer çeşitli modern alternatiflerin yaygın hale gelmesinin kısa zamanda imkansız olması, fosil yakıtların Avrupa coğrafyasındaki önemini korumaya devam etmektedir. Ancak söz konusu kaynaklardaki yetersiz üretim kapasitesi, kıtayı ithalata bağımlı kılmaktadır. Diğer bir deyişle Avrupa, enerji ekonominin en büyük fosil yakıt ithalatçılarından biridir.

Rusya, Avrupa kıtasının en önemli petrol ve doğal gaz tedarikçisidir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren SSCB ile fosil yakıt ticaretine başlayan Avrupalı devletler, bu ticareti bugüne kadar devam ettirmiş ve Rusya'yı istikrarlı bir ithalat noktası yapmıştır. Güncel verilerdeki ithalat oranları aynı zamanda Avrupa'nın Rus petrol ve doğal gazına bağımlı olduğunun da bir göstergesidir. İki taraf, Soğuk Savaş döneminin olumsuz koşullarına rağmen enerjide düzenli bir ticaret ortamı oluşturmuştur. Fakat yakın dönemde Rusya ile Ukrayna arasında yaşanan krizin, Avrupa'nın enerji tedariğini olumsuz yönde etkileyeceği düşünülmektedir. Bu durum karşısında Avrupa, enerji güvenliğini sağlamayı öncelikli konular arasına almıştır.

Bu tezde, Avrupa nezdinde Avrupa Birliği'nin fosil yakıt merkezli enerji güvenliğinin oluşturulma süreci, temel özellik ve prensipleri ortaya koyularak, kıtanın enerji ticareti ve bu ticarette Rusya ile Türkiye'nin konumları ayrıntılı olarak incelenmektedir. Ayrıca Güney Gaz Koridoru'nun oluşum süreci analiz edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa, Enerji, Fosil Yakıt, Petrol, Doğal Gaz, Rusya, Türkiye

ABSTRACT

EUROPEAN-TURKISH RELATIONS IN THE ENERGY CONTEXT AND THE ROLE OF RUSSIA

İBRAHİM UTKU BAYRAK

Taken as a whole, the European continent stands out as the region with the largest domestic outlet in the global energy market. Fossil fuels, on the other hand, have become the main energy sources that the continent has traditionally consumed most frequently. The fact that renewable energy and other similar alternatives seem impossible to become widespread in a short period of time, which maintains the importance of fossil fuels in Europe. However, the insufficient production capacity of these resources makes the continent heavily dependent on imports. In this context, it has become one of the largest fossil fuel importers in the global energy economy.

Russia is the most important oil and natural gas supplier of Europe. Since the second half of the twentieth century, the European states, which have started to trade fossil fuels with the USSR, have continued this trade until now and made Russia a stable supply source. It has made Europe dependent on Russian oil and gas. Despite the unfavorable conditions of the Cold War period, the two sides created a regular trading environment. However, during the new period, hostile relations between Russia and Ukraine will adversely affect the energy supply of European states. In the face of this situation, Europe has made its main purpose of ensuring its energy security.

This thesis covers the formation, basic features and principles of fossil fuel centered energy security of the European Union. The Union's energy trade and the vital positions of Russia and Turkey in this trade is also examined. In addition, the formation process of Turkey-centered Southern Natural Gas Corridor is analyzed in this thesis.

Keywords: Europe, Energy, Fossil Fuel, Oil, Natural Gas, Russia, Turkey

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının amacı, AB nezdinde Avrupa kıtasının bir yüzyıl boyunca geliştirdiği fosil yakıt bağımlılığını ortaya çıkarmak ve söz konusu bağımlılık konusunda Türkiye'nin alacağı çeşitli rolleri tespit etmektir. Buna ek olarak, tez çalışmasında Rusya'nın sahip olduğu zengin fosil yakıt kaynakları da ayrıntılı olarak ele alınmış ve bu kaynakların AB enerji güvenliğindeki konumu da incelenmiştir.

"Enerji Perspektifinde Avrupa-Türkiye İlişkileri ve Rusya Faktörü" başlıklı tez çalışması, giriş ve üç ana bölümden oluşmaktadır. AB'nin enerji güvenliği alanındaki siyasetini doğru bir şekilde analiz edebilmek için tezin ilk bölümünde AB devletlerinin petrol ve doğal gazdan oluşan fosil yakıt kaynakları, güncel üretim ve tüketim değerleri ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ithalat miktarları incelenmiştir.

Tezin ikinci bölümünde Avrupalı devletlerin fosil yakıtlara olan bağımlılığı, tarihsel bir sıralamaya göre ele alınmış; kıtanın kömür ile başlayan ve ardından petrol ile doğal gazı da dahil ederek gelişen enerji kullanımından ayrıntılı bir biçimde bahsedilmiştir. Ayrıca bu bölümde söz konusu fosil yakıt bağımlılığının, Avrupa entegrasyonundaki rolü de incelenmiştir. Bu bölüm içerisinde üzerinde durulan en önemli konu ise Avrupa ile Rusya arasındaki enerji ticaretidir. İki taraf arasında, Soğuk Savaş döneminde başlayan enerjiye dayalı ilişkiler, Avrupa'nın Rus doğal gazına olan bağımlılığının temelini atmıştır. Günümüzde Rusya, AB'nin gaz ithalatının yaklaşık üçte ikisini karşılamaktadır ve AB'yi savunmasız bir hale getirmektedir.

Tezin üçüncü ve son bölümünde AB'nin fosil yakıt ithalatında Türkiye'nin rolü incelenmiş, AB'nin enerji ticaretinde Türkiye'nin mevcut olarak rol aldığı veya rol alması planlanan güzergâhlardan ayrıntılı olarak bahsedilmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin de enerji profili oluşturulmuştur. Rusya'nın Ukrayna ile yaşadığı kriz sonucunda doğal gaz kesintileri ile karşı karşıya kalan AB, alternatif arz kaynaklarına yönelerek hem Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmayı, hem de daha güvenli bir rotaya sahip olmayı amaçlamıştır. Zengin fosil kaynaklarını barındıran coğrafyalara yakın bir konumda bulunan Türkiye, AB'nin bu hedefine hizmet edebilecek en uygun devlettir.

Tezin son bölümünde, Rusya'nın AB ile Türkiye arasında oluşturulan güzergâhlar üzerindeki etkisi incelenmiş ve bu kapsamda öncelik olarak Rusya'nın petrol ve doğal gaz profili oluşturularak ve Rus şirketlerinin yerel enerji sektöründe bulundukları konumları ele alınmıştır. Bu sayede söz konusu şirketlerin, mevcut sektördeki potansiyel güçlerinin de ortaya çıkarılması amaçlanmaktadır. Son yıllarda AB, özellikle Hazar havzasında bulunan zengin fosil yakıt kaynaklarının kıtaya taşınması amacıyla Güney Enerji Koridoru kavramını geliştirmiştir. Bu kavram kapsamında, söz konusu coğrafyada üretilen petrol ve doğal gaz, Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaştırılacaktır. Ancak Rusya'nın Türkiye ile kurduğu yakın ilişkiler, Rus enerji şirketlerinin ve projelerinin de bu koridora katılmasına zemin hazırlamıştır.

Tez çalışmasının hayata geçirilmesi sırasında en sık karşılaştığımız sorun, AB'nin enerji güvenliği politikaları, üretim, tüketim ve ithalat değerleri, bununla birlikte Rusya'nın fosil yakıt kaynakları ve Rus enerji şirketleri hakkında Türkiye'de oldukça kısıtlı bir bilgi birikiminin olmasıdır. Bu nedenle tezimizin yazım sürecinde İngilizce, Fransızca ve Almanca dillerini içeren yabancı kaynaklara ağırlık verilmek zorunda kalınmıştır. Yabancı dildeki kaynakların kullanımı esnasında, tarafsızlığa dikkat edilmiş ve tüm konular içerisinde, özellikle uluslararası alanda söz sahibi olan yayınlardan çıkartılan kaynakların kullanımına titizlikle önem verilmiştir.

Bu tez çalışmasının ortaya çıkmasında beni teşvik eden ve her aşamasında yönlendiren değerli tez danışmanım Sn. Dr. Öğr. Üyesi Ayna ASKEROĞLU ARSLAN'a, çalışmanın son haline gelmesi için emek veren Sn. Arş. Gör. Dr. Filiz FERHATOĞLU'na, tez yazım sürecimde gösterdiği sonsuz sabrı ve sevgisi için kıymetli eşime, maddi ve manevi desteklerini benden hiç zaman esirgemeyen anneme ve babama teşekkürlerimi sunuyorum. Bu tezi biricik kızım İdil'e ithaf ediyorum.

İbrahim Utku Bayrak

İstanbul, 2019

İÇİNDEKİLER

ÖZ ..... **i**
ABSTRACT ..... **ii**
ÖNSÖZ ..... **iii**
İÇİNDEKİLER ..... **v**
GRAFİKLER LİSTESİ ..... **vii**
KISALTMALAR LİSTESİ ..... **ix**
GİRİŞ **1**

BİRİNCİ BÖLÜM
AVRUPA ENERJİ PROFİLİ

1.1. Avrupa Fosil Yakıt Profili 5
1.1.1. Petrol ve Petrol Ürünleri Faaliyetleri 6
1.1.2. Doğal Gaz Faaliyetleri 9
1.2. Avrupa Fosil Yakıt Ticareti 12
1.2.1. MENA Devletleri ile İlişkiler 13
1.2.2. Rusya ile İlişkiler 17
1.2.3. Orta Asya Devletleri ile İlişkiler 21
1.2.4. Güney Kafkasya Devletleri ile İlişkiler 25

İKİNCİ BÖLÜM
AVRUPA ENERJİ GÜVENLİĞİ STRATEJİSİ

2.1. Avrupa Enerji Güvenliği Tarihsel Gelişimi 28
2.1.1. Ruhr Uluslararası Otoritesi 28
2.1.2. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu 35
2.1.3. Avrupa Toplulukları ve Küresel Petrol Krizi 40
2.1.4. Avrupa-SSCB Enerji Ticareti 45
2.1.5. Avrupa-Rusya Enerji Ticareti ve Ukrayna Krizi 52
2.2. Avrupa Birliği ve Enerji Güvenliği Stratejisi 58
2.2.1. Maastricht Antlaşması ve Trans-Avrupa Hatları 59

2.2.2. 98/30/EC Sayılı Doğal Gaz Direktifi 62
2.2.3. 03/55/EC Sayılı Doğal Gaz Direktifi 65
2.2.4. 09/73/EC Sayılı Doğal Gaz Direktifi 67

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA, RUSYA VE TÜRKİYE ENERJİ ÜÇGENİ

3.1. Rusya Enerji Profili 71
3.1.1. Rusya Petrol Üretimi ve Rus Petrol Şirketleri 71
3.1.2. Rusya Doğal Gaz Üretimi ve Rus Doğal Gaz Şirketleri 76
3.2. Türkiye Enerji Profili ve Rusya ile İlişkileri 81
3.2.1. Türkiye Petrol ve Petrol Ürünleri Faaliyetleri 81
3.2.2. Türkiye Doğal Gaz Faaliyetleri 84
3.2.3. Türkiye'nin Petrol İthalatında Rusya'nın Rolü 87
3.2.4. Türkiye'nin Doğal Gaz İthalatında Rusya'nın Rolü 90
3.3. Avrupa-Türkiye Enerji İlişkileri ve Rusya Faktörü 93
3.3.1. Türkiye'nin AB Enerji Politikası Entegrasyonu 94
3.3.2. Türkiye'nin Petrol Bağlantıları 96
3.3.3. Güney Gaz Koridoru 98
3.3.4. Rusya'nın Güney Gaz Koridoru Politikası 103

SONUÇ 107
KAYNAKÇA 112

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1.1. AB Enerji Tüketiminde Fosil Yakıtların Payı (%) 2
Grafik 1.2. AB Elektrik Üretiminde Fosil Yakıtların Payı (%) 3
Grafik 1.3. AB Petrol ve Petrol Ürünleri Üretimi ve Tüketimi (%) 8
Grafik 1.4. AB Doğal Gaz Üretimi ve Tüketimi (%) 10
Grafik 1.5. AB Doğal Gaz İthalatı (%) 12
Grafik 1.6. AB Ham Petrol İthalatında MENA Şirketlerinin Payı (%) 14
Grafik 1.7. AB Rafine Petrol İthalatında MENA Şirketlerinin Payı (%) 15
Grafik 1.8. AB Doğal Gaz İthalatında MENA'nın Payı (%) 16
Grafik 1.9. AB Ham Petrol İthalatında Rus Şirketlerinin Payı (%) 18
Grafik 1.10. AB Rafine Petrol İthalatında Rus Şirketlerinin Payı (%) 19
Grafik 1.11. AB Doğal Gaz İthalatında Rusya'nın Payı (%) 20
Grafik 1.12. AB Ham Petrol İthalatında Kazakistan'ın Payı (%) 22
Grafik 1.13. AB Ham Petrol İthalatında Azerbaycan'ın Payı (%) 26
Grafik 2.1. Batı Avrupa Taş Kömürü Üretimi, 1900-1914 (%) 29
Grafik 2.2. Batı Avrupa Taş Kömürü Üretimi, 1930-1944 (%) 32
Grafik 2.3. Batı Avrupa Elektrik Üretiminde Fosil Yakıtların Payı (%) 39
Grafik 2.4. Petrol Krizi Öncesinde Batı Avrupa Ham Petrol İthalatı (%) 42
Grafik 2.5. Küresel Ham Petrol Fiyatları (ABD Doları/varil) 43
Grafik 2.6. Batı Avrupa Enflasyon Değerleri (%) 44
Grafik 2.7. SSCB-Batı Bloku Devletleri Doğal Gaz İhracatı (%) 50
Grafik 2.8. SSCB-Doğu Bloku Devletleri Doğal Gaz İhracatı (%) 51
Grafik 2.9. SSCB Devletleri Doğal Gaz Üretimi (%) 53
Grafik 2.10. AB Devletleri Doğal Gaz Piyasaları Açılımı, 2000 (%) 64
Grafik 2.11. AB Devletleri Doğal Gaz Piyasaları Açılımı, 2005 (%) 65
Grafik 3.1. Şirketlere Göre Rus Ham Petrol Üretimi (%) 72
Grafik 3.2. Federal Bölgelere Göre Rus Ham Petrol Üretimi (%) 74
Grafik 3.3. Transneft Ham Petrol Taşıma Güzergâhları (%) 75
Grafik 3.4. Federal Bölgelere Göre Rus Doğal Gaz Üretimi (%) 77
Grafik 3.5. Şirketlere Göre Rus Doğal Gaz Üretimi (%) 79

Grafik 3.6. Kaynaklarına Göre Türkiye Petrol Tüketimi (%) 81
Grafik 3.7. Kaynaklarına Göre Türkiye Petrol İthalatı (%) 84
Grafik 3.8. Kaynaklarına Göre Türkiye Doğal Gaz Tüketimi (%) 86
Grafik 3.9. Kaynaklarına Göre Türkiye Doğal Gaz İthalatı (%) 87
Grafik 3.10. Türkiye Ham Petrol İthalatında Rusya'nın Payı (%) 89
Grafik 3.11. Türkiye Doğal Gaz İthalatında Rusya'nın Payı (%) 92
Grafik 3.12. Türkiye Doğal Gaz İthalatında Azerbaycan'ın Payı (%) 100
Grafik 3.13. Hazar Havzası Doğal Gaz Kaynakları (%) 101
Grafik 3.14. Güney Gaz Koridoru Kapasitesinde Rusya'nın Payı (%) 105

KISALTMALAR LİSTESİ

AAET : Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu
AB : Avrupa Birliği
ABD : Amerika Birleşik Devletleri
ACER : Agency for the Cooperation of Energy Regulators
AET : Avrupa Ekonomik Topluluğu
AGIP : Azienda Generale Italiana Petroli
AKÇT : Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu
APOC : Anglo-Persian Oil Company
AT : Avrupa Toplulukları
BAE : Birleşik Arap Emirlikleri
BDT : Bağımsız Devletler Topluluğu
BOTAŞ : Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
BP : British Petroleum
CEER : Council of European Energy Regulators
CDU : Christlich Demokratische Union Deutschlands
CEF : Connecting Europe Facility
CFP : Compagnie Française des Pétroles
CPC : Caspian Pipeline Consortium
EGDP : Eastern Gas Development Program
EGPC : Egyptian General Petroleum Corporation
ENI : Ente Nazionale Idrocarburi
EPDK : Enerji Piyasaları Düzenleme Kurumu
ERGEG : European Regulators Group for Electricity and Gas
ESPO : Eastern Siberia-Pacific Ocean
ETAP : Entreprise Tunisienne d'Activités Pétrolières
FSRU : Floating Storage and Regasification Unit
GDF : Gaz de France
GIE : Gas Infrastructure Europe
KPC : Kuwait Petroleum Corporation

LNG : Liquefied Natural Gas
LNOC : Libya National Oil Corporation
MEGAL : Mittel-Europäische-Gasleitung
MENA : Middle East and North Africa
MTA : Maden ve Tetkik Arama Enstitüsü
NATO : North Atlantic Treaty Organization
NSDAP : Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei
OKIOC : Offshore Kazakhstan International Operating Company
OMV : Österreichische Mineralölverwaltung
OPEC : Organization of Petroleum Exporting Countries
PSA : Product Sharing Agreement
QP : Qatar Petroleum
SOCAR : State Oil Company of Azerbaijan Republic
SPD : Sozialdemokratische Partei Deutschlands
SSCB : Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TAG : Trans-Austria Gasleitung
TANAP : Trans-Anatolian Natural Gas Pipeline
TAP : Trans-Adriatic Pipeline
TCP : Trans-Caspian Pipeline
TEN : Trans-European Networks
TNK : Tyumenskaya Neftyanaya Kompaniya
TPAO : Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TPC : Turkish Petroleum Company
WAG : West-Austria Gasleitung
WEDAL : Westdeutschland-Anbindungsleitung
WREP : Western Route Export Pipeline
WTO : World Trade Organization

GİRİŞ

Enerji, bütün küresel ekonomilerin belkemiği olarak devletlerin büyüme ve kalkınma hedeflerinin gerçekleşmesinde başrolü üstlenmektedir. Bugün tüm yerleşim, ticaret, sanayi gibi temel ve hizmet ile ulaşım gibi yan sektörlerde, enerji ile faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Enerji tedariğinin aksadığı ve ihtiyaçların karşılanamadığı noktalarda iktisadi verimlilik azalmakta, yaşam standartları düşmekte ve gelişim sağlanamamaktadır. Bunun önüne geçilmesi adına, bahsi geçen hizmetleri sağlayan çeşitli enerji kaynakları tedarikinin güvenliğinin sağlanması, birçok devletin ana stratejisi haline gelmiştir. Bu kapsamda enerji güvenliği kavramı ortaya çıkmıştır.

Yirmi birinci yüzyılda enerji güvenliği, güneş, rüzgar, hidroelektrik, biyokütle ve jeotermali içeren yenilenebilir kaynakların kullanımının yaygınlaştırılmasına, petrol, doğal gaz ve kömür çeşitlerini içeren fosil yakıtların kullanımının sınırlandırılmasına dayandırılmaktadır. Sürdürülebilir iktisadi kalkınma ve çevresel nedenlerden beslenen bu düşünce, küresel çapta kabul görmekte ve pek çok ülkede hayata geçirilmesi için çeşitli çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte, bu alanda küresel bir politika oluşturmak ve yıllar boyunca devam eden geleneksel tüketim araçlarını değiştirmek, tüketici devletler için zorlu bir süreçtir. Bu yüzden fosil yakıtların hızlı bir şekilde bırakılamayacağı kanısı, yaygın olarak kabul görmektedir.

AB coğrafyası, bugün fosil yakıtları kullanan bölgelerin başında gelmektedir. Günümüzde AB sınırları, Avrupa'nın çekirdeğini oluşturmaktadır. Devletlerüstü siyasi ve iktisadi bir örgütlenme olan AB, Avrupalı yirmi sekiz adet devlete çeşitli alanlarda liderlik etmektedir. Bu alanlardan biri de enerjidir. Enerji, bahsi geçen AB üyesi devletlerin iktisadi kalkınmasını bir düzene oturtmak için öne çıkartılan en önemli konulardan ve aynı zamanda AB'nin de kuruluş nedenlerinden biridir.

Son dönemde yenilenebilir enerji kaynaklarının ve nükleer enerjinin katkısında gözle görülür artışa rağmen petrol, petrol ürünleri, doğal gaz ve kömür, AB'nin en önemli tüketim araçlarıdır. Grafik 1.1.'de yer alan AB'nin yakın dönem enerji tüketimine bakıldığında, fosil yakıtların katkısının son on yılda büyük bir değişim

Grafik 1.1. AB Enerji Tüketiminde Fosil Yakıtların Payı (%)

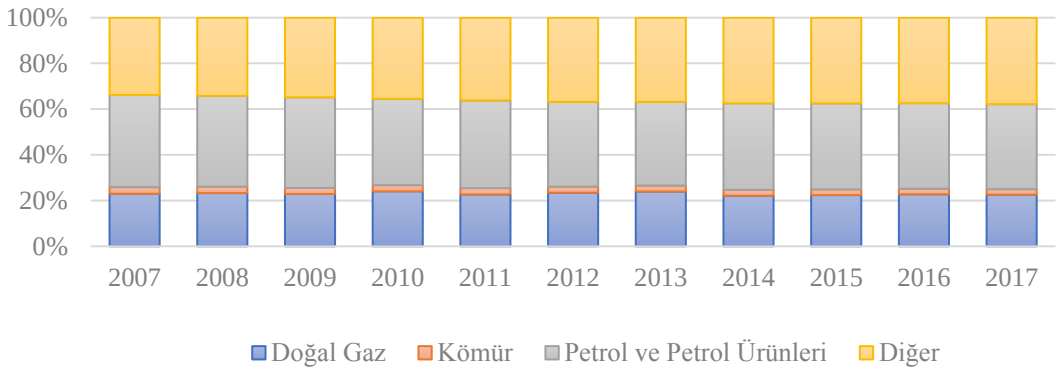

Kaynak: Eurostat Data Explorer, https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home

göstermediği ve genellikle sabit kaldığı gözlemlenmiştir. Bu süreç esnasında sadece % 10 civarında bir gerileme yaşayan fosil yakıt kaynakları, bu düşüşe rağmen enerji tüketimindeki yerini korumaya devam etmektedir. Petrol, gaz ve kömürden oluşan kaynaklar, 2017 yılında toplam enerji tüketiminin % 62'sini oluşturmuştur.

Bu tüketim miktarına rağmen, fosil yakıtların tükenebilen kaynaklar olduğu unutulmamalıdır. Son dönemde petrol, doğal gaz ve kömürde hızla artan tüketim miktarları, bahsi geçen kaynakların varoluş süreçlerini daraltmış ve asgari seviyeye indirmiştir. Öngörülere göre mevcut küresel petrol kaynaklarının yaklaşık kırk yıl, doğal gaz kaynaklarının yetmiş yıl, kömürün de bir yüzyıl daha kullanılacağı, ardından tamamen tükeneceği tahmin edilmektedir. Avrupa kıtasında kömür, son yıllarda elektrik üretimi dışındaki diğer sektörel tüketimlerde ise en az tüketilen fosil yakıt olmuştur. Bunda, kömürün kirli bir tüketim kaynağı olmasının rolü büyüktür. Ancak devletlerin çeşitli sektörlerinde petrol ve doğal gaz kullanımı devam ettirmektedir.

Fosil yakıtların en büyük dezavantajlarından biri, kaynakların devletler arasında eşit olmayan bir biçimde dağıtılmış olmasıdır. Bazı Avrupalı devletler, ihtiyaç duyduğu enerji değerini, sahip olduğu yerel fosil yakıt kaynakları ile karşılama şansına sahiptir. Ancak gelişmiş ekonomilere sahip devletlerin birçoğu, enerji ihtiyaçlarını yerel kaynaklar ile yeterli derecede karşılayamamış ve bu yüzden ithalata yönelmişlerdir. Bu durum, bize AB'nin hangi fosil yakıt kaynakları daha çok tükettiğini de ortaya çıkarmaktadır. Her devlet, öncelikli olarak kendi topraklarında sahip olduğu kaynakları tüketime açmıştır. Bu miktar asgari seviyeye indiğinde de,

Grafik 1.2. AB Elektrik Üretiminde Fosil Yakıtların Payı (%)

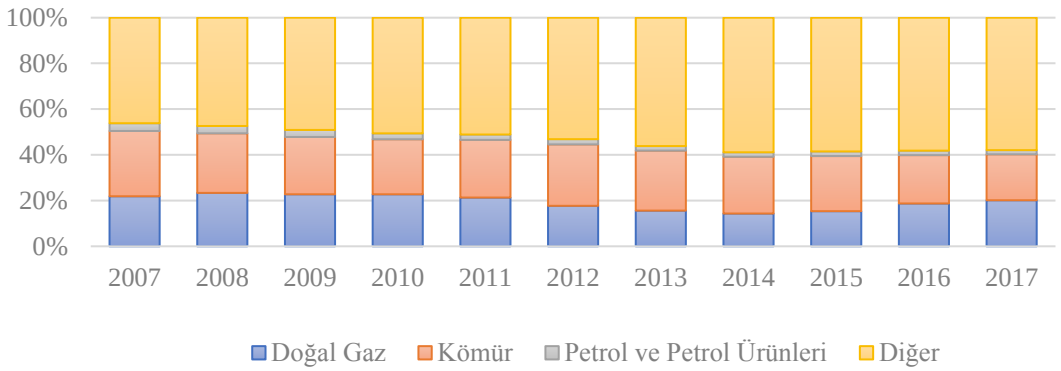

Kaynak: Eurostat Data Explorer, https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home

kolay temin edilebilecek kaynaklara yönelmişlerdir. Enerji ticareti kara tankerleri, deniz tankerleri, boru hatları ve demiryolları gibi araçlar ile sağlanmaktadır.

Grafik 1.2'de yer alan AB devletlerinin elektrik üretimine bakıldığında da, fosil yakıt kaynaklarının kullanımının gerilediği açık bir şekilde görülmektedir. Son on yılda petrol ve petrol ürünleri, doğal gaz ve kömürün toplam elektrik üretimindeki oranı, % 24 civarında bir düşüş göstererek % 42'ye gerilemiştir. Yenilenebilir enerji gibi çeşitli modern kaynaklardan elde edilen elektrik üretiminin maliyetli olması, fosil yakıtların değerinin korunmasına yardımcı olmaktadır. İhtiyaca en hızlı şekilde yanıt verebilen petrol, doğal gaz ve kömür santralleri, bu kapsamda Avrupa elektrik şebekelerindeki kesintilere karşı bir denge unsuru olarak varlıklarını sürdürmektedir.

Son grafikte görüldüğü üzere kömür, elektrik üretiminde önemli bir paya sahiptir. Kömür kaynakları, petrol, doğal gaz, yenilenebilir kaynaklar ve biyoyakıt kullanımı ile rekabet etmek zorunda kalsa da, bazı AB devletleri için vazgeçilmez olma özelliğini sürdürmektedir. Batı ve Orta Avrupalı AB devletleri arasında sadece Almanya ve Çekya'nın geleneksel kömür tüketimine devam ettiği görülmektedir. Belçika, Letonya, Litvanya ve Lüksemburg devletleri ise kömür kullanımını tamamen bırakmıştır. Avusturya, Birleşik Krallık, Fransa ve İtalya gibi devletlerin elektrik üretiminde de kömürün kullanımı en fazla % 20 değerinde bir yer tutmaktadır. Doğu Avrupa'da bulunan AB devletleri de elektrik üretiminde yoğun bir kömür kullanımına ihtiyaç duymuştur. Bulgaristan, Polonya, Romanya, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan, elektrik üretimlerinde kömürü yakıt olarak en sık kullanan devletlerdir.

Kömürün AB devletlerindeki sık tüketimi, kaynak tedarikinde herhangi bir eksiklik ile karşılaşılmamasından kaynaklanmaktadır. Birçok devletin sınırları içerisinde bulunan kömür kaynakları, günümüzde kolay ulaşılabilen bir fosil yakıtı çeşididir. Ancak kömürün tedarikinde bir sıkıntı olmamasına rağmen petrol ve doğal gaz kaynaklarındaki yetersizlik, AB'yi söz konusu fosil yakıtların tüketiminde, Avrupa kıtası dışında bulunan arz kaynaklarının ithalatına bağımlı hale getirmiştir.

Tezin ilk bölümünde AB üye devletlerinin petrol ve doğal gaz tüketimleri ayrıntılı olarak incelenerek kısıtlı üretim değerleri ile karşılaştırılmış ve dışarıdaki arz noktalarından ihtiyaç duyulan ithalat miktarı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun yanı sıra, aynı başlık altında, AB'nin petrol ve gaz ithalatı için öncelikli olarak tercih ettiği arz kaynaklarından ve potansiyel tedarik noktalarından bahsedilmiştir. Ancak bu inceleme esnasında enerji alanında sadece fosil yakıt kaynaklarına değinilmiş ve nükleer enerji, yenilenebilir enerji gibi çeşitli alternatif kaynaklar gözardı edilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

AVRUPA ENERJİ PROFİLİ

1.1. Avrupa Fosil Yakıt Profili

Günümüzde küresel enerji kaynakları, yenilenen ve yenilenemeyen yakıtlar olarak ikiye ayrılmaktadır. Bu sınıflandırma, medeniyetin hızlı gelişiminde önemli bir rol oynayan söz konusu kaynakların zaman içerisinde tükeneceği endişesinden kaynaklanmaktadır.[1] İnsanoğlu, son yüzyılda tükenebilen bir enerji kaynağı olan fosil yakıtlara geleneksel bir bağımlılık oluşturmuştur. Ancak bunların bir gün tükeneceği hakikati, insanlığı son yıllarda yenilenen kaynakların gelişimine yönlendirmektedir.

Yenilenebilir enerjinin küresel ekonominin gelişimindeki payını incelemeden önce fosil yakıtların mevcut rolünün ve gelecekteki potansiyelinin tetkik edilmesi gerekmektedir. BP'nin 2017 yılı verilerine göre petrol, doğal gaz ve kömürden oluşan fosil yakıt tüketimi, küresel enerji tüketiminin % 86'sını oluşturmuştur.[2] Sadece petrol ve doğal gaz kaynakları ise bahsi geçen tüketimin yarısından fazlasını karşılamıştır. Bu nedenle, bu iki fosil yakıt kaynağının hakimiyetinin yakın gelecekte köklü bir değişime uğrayacağı imkansız gözükmektedir. Bölgesel yönden bakıldığında, Asya kıtasının yoğun fosil yakıt tüketimine sahip olduğu görülmektedir. Özellikle Çin ve Hindistan gibi gelişmekte olan devasa ölçekli ekonomiler, enerji talebinde ağırlıklarını devam ettirmektedir. İki devletin küresel payı toplamda % 30 olarak belirlenmiştir.

Fosil yakıt tüketiminde, Asya kıtasının ardından Kuzey Amerika ve Avrupa coğrafyaları gelmektedir. Her iki coğrafyanın küresel tüketimdeki payı % 20 ile % 13 olarak ölçülmüştür. Kuzey Amerika'da bulunan ABD ve Kanada devletleri, petrol ve doğal gaz yönünden değerli kaynaklara sahip olup, tüketimlerinin önemli bir kısmını kendi üretimleri ile karşılayabilmektedir. Ancak bu iki devletin aksine Avrupa kıtası,

---

[1] Özgür Bora Özkul, "Avrupa Enerji Güvenliğinde Türkiye'nin Yeri", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 39.
[2] **BP Statistical Review of World Energy 2018**, Londra, BP, 2018, s. 29.

fosil yakıt kaynakları yönünden kısıtlı bir coğrafya olup, tüketimini kendi kaynakları ile karşılayabilecek şansa sahip değildir. Bu kaynak eksikliği, gelişmiş ekonomilere sahip olan Avrupa devletlerini zorunlu olarak fosil yakıtların ithalatına itmektedir. Tezin bu ilk bölümünde AB nezdinde Avrupa devletlerinin petrol, petrol ürünleri ve doğal gaz faaliyetleri, üretim ve tüketim değerleri detaylı olarak incelenmiştir.

1.1.1. Petrol ve Petrol Ürünleri Faaliyetleri

Avrupa'nın petrol ile serüveni, on dokuzuncu yüzyılda Karpat Dağları'ndaki zengin kaynakların keşfiyle başlamıştır. Aynı dönemde Avusturya ve Macaristan'da da önemli miktarda petrol kaynağı bulunmuştur.[3] Ancak petrol, kömürün fosil yakıtlar arasındaki hegemonyası yüzünden uzun süre arka planda kalmıştır. 20. yüzyılda çeşitli teknolojik yeniliklerin insan hayatına dahil olmasıyla, petrol de bu alanların kullanımına girmiş ve değerini hızla artıran önemli bir fosil yakıt olmayı başarmıştır.

Sıvı bir madde olan petrol, kömüre göre daha kolay bir şekilde ve daha ucuz bir maliyetle istenilen her bölgeye taşınan ve ticareti yapılabilen bir ürün olarak, Avrupalı girişimcilerin dikkatini çekmiştir. Söz konusu yüzyılın şartlarında sahip oldukları sömürgecilik avantajlarından yoğun olarak yararlanan Avrupalı devletler, kontrolleri altında tuttukları denizaşırı sömürge topraklarında çeşitli petrol keşifleri gerçekleştirmiş ve bu sayede petrol sektöründe öncü konumuna yükselmişlerdir

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından petrolün küresel öneminin iyice artmasıyla Avrupalılar arasında, petrol kaynaklarını içeren bölgelerin elde edilmesi yarışı hız kazanmıştır. Birleşik Krallık'ın Orta Doğu coğrafyasını kontrol etmesi sayesinde Britanyalı şirketler, diğerlerinden daha fazla imtiyaz sahibi olmuştur. Diğer Avrupalı devletler ise bu yarışta nispeten geride kalmışlardır. Birleşik Krallık sermayesi ile yönetilen şirketler olarak APOC (1954 yılından itibaren BP) ve Royal Dutch Shell, petrol sektöründe ana Avrupalı oyuncular haline gelmişlerdir. Bahsi geçen şirketler,

[3] Piotr Krzywiec, "The Birth and Development of the Oil and Gas Industry in the Northern Carpathians, (up until 1939)", **History of the European Oil and Gas Industry**, Ed. J. Craig, F. Gerali, F. MacAulay, R. Sorkhabi, Londra, Geological Society Publishing House, 2018, s. 165.

ABD'li beş şirketin (Esso, Gulf Oil, Socal, Socony, Texaco) daha katılımıyla küresel petrol pazarının hâkimi olmuşlar ve petrol ticaretinde bir oligopol oluşturmuşlardır.[4]

Fransız CFP (1991 yılından itibaren Total) ve İtalyan AGIP (1954 yılından itibaren ENI) de Kuzey Afrika ve Orta Doğu'da aktif olmayı başarmış ve önemli petrol şirketleri olarak adlarını duyurmuşlardır. Bugüne bakıldığında her birinin, modern çok uluslu şirketler haline geldiği görülmektedir. Birleşik Krallık, Fransa ve İtalya merkezli söz konusu şirketler, kısa zaman içerisinde sadece üretim odaklı değil, aynı zamanda petrolün nakliyesi, dağıtımı ve pazarlanması konularında da aktif hale gelmiştir. Böylece kendi sondaj takımları, tanker filoları, dağıtım ve satış noktaları ile petrol sektörünün her bir kademesinde kendi kendine yeterli olmayı başarmışlardır.

20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren OPEC devletlerinin petrol pazarındaki hızla artan etkisi sonucunda ABD'li ve Avrupalı şirketlerin oligopolü, dağılmaya yüz tutmuştur. Bunun sonucunda, pazardaki kontrol çoğunlukla OPEC'in eline geçmiş, Avrupalılar da petrol üretimlerinin çoğunluğunu oluşturan denizaşırı kaynaklarının kontrollerini kaybetmişlerdir. 1973 yılında yaşanan küresel petrol krizi ile Avrupalı şirketler, kendi kıtalarında bulunan petrol kaynaklarının keşfedilmesine, üretime açılmasına ve altyapı çalışmalarının inşasına önem vermiştir. Bu süreçteki en büyük kaynak ise, Almanya, Birleşik Krallık, Danimarka, Hollanda ve Norveç'in kıta sahanlığına sahip olduğu Kuzey Denizi'nde keşfedilmiştir. Bu keşife ilk olarak Hollanda öncülük etmiştir.[5] Hollanda'nın, Kuzey Denizi kıyısında yer alan Groningen vilayetinde yüksek miktarda petrol ve doğal gaz kaynaklarına rastlamasyla, burada kıta sahanlığına sahip olan diğer Avrupalı devletler de araştırma sürecini başlatmıştır.

Günümüzde petrol, AB'nin elektrik üretiminde düşük bir yer tutmaktadır. Ancak elektrik üretimi dışında birçok sanayi sektöründe petrolün kullanımı geniş yer tutmaktadır.[6] Grafik 1.3'e bakıldığında AB devletlerinin, petrol ve petrolden elde

---

[4] Hossein Askari, Amin Mohseni, Shahrzad Daneshvar, **The Militarization of the Persian Gulf: An Economic Analysis**, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2009, s. 102.
[5] Coby van der Linde, **Dynamic International Oil Markets: Oil Market Developments & Structure, 1860-1990**, Dordrecht, Springer Science+Business Media, 1991, s. 181.
[6] Matteo Verda, "The Foreign Dimension of EU Energy Policy: The Case of the Southern Gas Corridor", **EU Leadership in Energy and Environmental Governance: Global and Local Challenges and Responses**, Ed. Jakub M. Godzimirski, Londra, Palgrave Macmillan, 2016, s. 70.

Grafik 1.3. AB Petrol ve Petrol Ürünleri Üretimi ve Tüketimi (%)

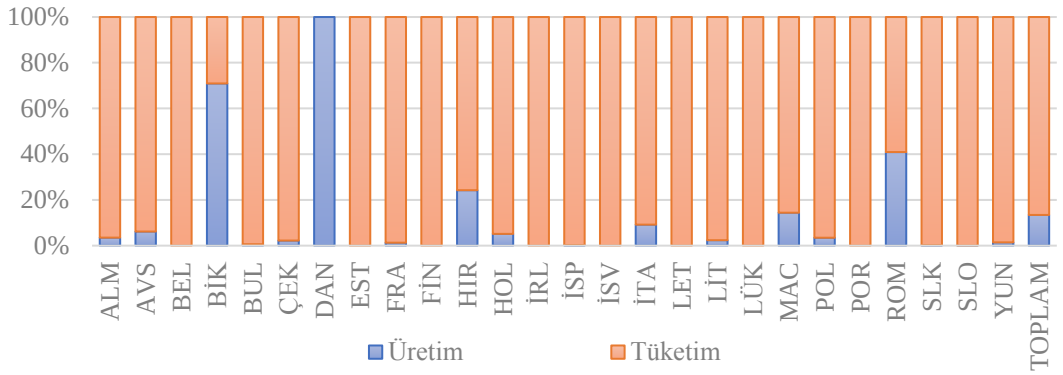

Kaynak: Eurostat Data Explorer, https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home

edilen ürünlerin üretimlerinin, tüketimlerini karşılayamadığı ve noksan kaldığı görülmektedir. 2017 yılında günlük yaklaşık beş yüz otuz milyon tona ulaşan AB petrol ve petrol ürünleri tüketiminin ancak % 13'ü, AB sınırları içerisindeki yerel üretim kaynaklarından sağlanmıştır. Bu da AB devletlerini kaçınılmaz olarak petrol ithalatına yöneltmektedir. Tüm üye devletler arasında sadece Danimarka, arz-talep dengesini kendi kaynakları ile karşılarken, Birleşik Krallık da toplam petrol tüketiminin yaklaşık % 65'ini karşılayan bir üretim değeri yakalamıştır. Bahsi geçen iki devlet, AB üretiminin dörtte üçünü karşılamaktadır. Ayrıca Almanya, Avusturya, Hırvatistan, İtalya ve Romanya'da da kısıtlı miktarda üretim gerçekleştirilmektedir.

Avrupalı devletler arasında sadece Norveç'in arz ve talep dengesinde farklılık söz konusudur. 2017 yılında ulaştığı seksen dokuz milyon tonluk üretim kapasitesi ile Norveç, kıtanın tartışılmaz lider petrol üreticisi olmuştur. Bu kapasite sayesinde Norveç, tüketimini kendi kaynakları ile sağlayabilmekte, üretim fazlalılığını da talep eden devletlere ulaştırmaktadır. 2017 yılında üretilen Norveç ham petrolünün yaklaşık % 20'si boru hatları yoluyla, % 80'i de tankerlerle talep noktalarına taşınmıştır.[7]

Norveç, AB üyesi olmayan, ancak Avrupa sınırları içerisinde yer alan ve yüksek üretim değerlerine sahip petrol ve doğal gaz kaynakları bulunan bir devlettir ve aynı zamanda önemli bir AB petrol tedarikçisidir. AB'nin istatistik kurumu Eurostat'ın verilerine göre Norveç, 2017 yılında AB'nin toplam petrol ve petrol

[7] Norveç Petrol ve Enerji Bakanlığı, (Çevrimiçi) https://www.norskpetroleum.no/en/production-and-exports/exports-of-oil-and-gas/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

ürünleri ithalatının yaklaşık % 8'ini oluşturmuştur. Son on yılda kaynaklarda yaşanan düşüş sebebiyle üretiminde gerileme sürecine giren Norveç petrolünün ithalatı, yaklaşık % 21'lik bir azalma yaşamıştır. Buna rağmen Almanya, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Finlandiya, Fransa, Hollanda, İsveç, İrlanda, İspanya, İtalya ve Polonya gibi AB devletlerine petrol sağlamaya devam etmektedir. Birleşik Krallık ise, Norveç'in boru hatlarının tek müşterisi konumunda olup, Norveç'in açık deniz petrol platformlarına bağlanan Norpipe Petrol Boru Hattı ile ihtiyacını temin etmektedir. Diğer devletler ise deniz tankerleri aracılığıyla ithalatlarını gerçekleştirmektedir.

1.1.2. Doğal Gaz Faaliyetleri

Doğal gaz, küresel enerji arzının hayati bir parçasıdır. Fosil yakıtlar arasında en güvenli, en kullanışlı ve en temiz enerji kaynağıdır. Avrupa, enerji verimliliğine önem veren düşük karbonlu bir ekonomiye geçiş aşamasında, doğal gazın kullanımını öne çıkarmıştır. Birçok Avrupalı devletin tüketimi için tercih ettiği ana yakıtı haline gelen gaz, hızlı büyüyen kentlerdeki talebin karşılanması için cazip bir seçimdir.

2017 yılında dört yüz seksen yedi milyar metreküpe ulaşan doğal gaz tüketimi ile AB, Kuzey Amerika, Asya-Pasifik, Orta Doğu ve BDT coğrafyalarının ardından beşinci büyük küresel tüketici olmuştur. Tüketime Türkiye dahil olmak üzere AB dışı Avrupalı devletler de eklendiğinde toplam miktar beş yüz elli milyar metreküpe ulaşmakta ve devasa bir gaz tüketim alanı ortaya çıkmaktadır. Gazın Avrupa'daki kullanımının uzun bir vadede artmaya devam edeceği ön görülmektedir. Son dönemde özellikle Batı Avrupa'da, kömür ve nükleer yakıt kullanan elektrik santrallerinin gaz yakıtlı santrallere çevirilmesi, bu artışın en önemli nedeni olarak gösterilmektedir.[8]

AB, doğal gazın tüketimini teşvik etmesine rağmen, talebe ayak uyduracak kapasitede arz kaynaklarına sahip değildir. Grafik 1.4'ye görüldüğü gibi 2017 yılında yüz otuz iki milyar metreküp olarak hesaplanan AB gaz üretimi, tüm AB devletlerinin

[8] Manfred Hafner, Simone Tagliapietra, "The Role of Natural Gas in the EU Decarbonization Path", **The European Gas Markets: Challenges and Opportunities**, Ed. Manfred Hafner, Simone Tagliapietra, Londra, Palgrave Macmillan, 2017, s. 14.

Grafik 1.4. AB Doğal Gaz Üretimi ve Tüketimi (%)

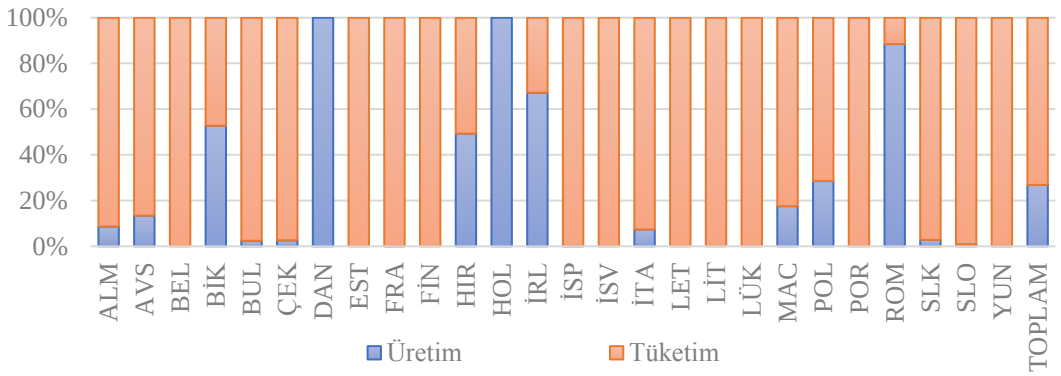

Kaynak: Eurostat Data Explorer, https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home

talebinin ancak % 27'sini karşılayabilmiştir. Birleşik Krallık ve Hollanda, Kuzey Denizi'nde kendi kıta sahanlıkları içerisinde yer alan kaynakları sayesinde, AB gaz üretiminin % 67'sini sağlamaktadır. Hollanda, doğal gaz talebini tamamen kendi üretimi ile karşılarken, Birleşik Krallık ise yüksek tüketim miktarı sebebiyle kendine yetememekte ve gaz talebinin neredeyse yarısını dış pazarlardan ithal etmektedir.

Hollanda, AB'nin en önemli gaz ihracatçısıdır. Öz kaynaklarından beslenen yıllık kırk altı milyar metreküp üretim değeri ile kırk milyar metreküp değerindeki yerel gaz talebini karşılamayı başaran Benelüks devleti, üretim fazlalığını ise boru hatları ve LNG aracılığıyla AB üyelerine ve diğer Avrupa devletlerine ulaştırmaktadır. En önemli müşterileri ise Belçika, Fransa ve İtalya'dır. Ancak Hollanda'da yaşanan son gelişmeler nedeniyle, yakın bir gelecekte devletin gaz üretiminin düşüşe geçeceği öngörülmektedir. Amsterdam Hükümeti Mart 2018 tarihinde, Avrupa kıtasının en büyük doğal gaz üretim merkezi olan Slochteren sahasının, üretimde kısıtlamaya gitmesi yönünde karar almıştır.[9] 2030 yılına kadar tamamen durdurulması planlanan saha çalışmalarının, bulunduğu Groningen vilayetinde yer sarsıntılarına neden olduğu ve bölge halkına da zarar verdiği gerekçesiyle bu kararın alındığı belirtilmektedir.[10]

Tüketim miktarları kıyaslandığında Almanya, Birleşik Krallık ve İtalya'nın, AB üyeleri arasında en fazla gaz tüketen devletler olduğu görülmektedir. Söz konusu

[9] "Hollanda gaz üretimine deprem freni", (Çevrimiçi) https://www.enerjigunlugu.net/hollanda-gaz-uretimine-deprem-freni-26725h.htm (Erişim tarihi: 02.07.2019)

[10] Machiel Mulder, Peter Perey, **Gas Production and Earthquakes in Groningen: Reflection on Economic and Social Consequences**, Groningen, Centre for Energy Economics Research, 2018, s. 5.

üç devlet, AB gaz talebinin yaklaşık % 51'ini oluşturmaktadır. 1970'li yıllarda yaşanan küresel petrol krizinden itibaren doğal gaz altyapılarına yatırım yapılması, bu üç devlette yüksek miktarda gaz kullanımının oluşmasına neden olmuş ve bir doğal gaz bağımlılığı ortaya çıkmıştır.[11] Ancak üç devlet de yerel gaz taleplerini kendi arz kaynakları ile karşılayamamış ve bu yüzden gaz ithalat etmek zorunda kalmışlardır.

Öte yandan, petrolde olduğu gibi, gaz üretiminde de Norveç'in söz sahini olduğunu görmekteyiz. Tek başına Norveç, 2017 yılında yüz yirmi sekiz milyar metreküp gaz üretmiş ve kendi talebinin yanı sıra birçok AB devletinin ihtiyacını da boru hatları ve LNG yoluyla karşılamayı başarmıştır. Norveç'in Almanya, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Fransa, Hollanda, Litvanya ve İspanya dahil olmak üzere tüm Batı ve Orta Avrupa'yı içeren zengin bir gaz ihracatı portfoyü bulunmaktadır.

AB gaz pazarı, Norveç'in güçlü varlığının yanı sıra Cezayir ve Rusya merkezli ihracatçıların da katıldığı bir oligopol kontrolünde örgütlenmiştir. Norveçli Gassco ile Statoil, Cezayir'den Sonatrach ve Rusya'dan Gazprom, söz konusu oligopolü oluşturan aktörler olup; AB devletleriyle ilişkilerini, boru hatlarından gerçekleştirilen gazın ticareti üzerine inşa etmiştir. Cezayir, Norveç ve Rusya'dan AB topraklarına uzanan boru hatları, 1970'li yıllardan beri düzenli olarak Avrupa'nın gaz ihtiyacını karşılamaktadır. 2000'li yıllardan itibaren AB aracılığıyla, piyasalarda serbestleşmeyi hedefleyen doğal gaz direktifleri benimsenmiş, bu sayede daha fazla üretici devletin AB gaz pazarına dahil olması ve oligopolün etkisinin düşürülmesi amaçlanmıştır.[12]

Gaz direktiflerinin oluşturduğu imkan kapsamında, yeni LNG tesisleri ile altyapı sistemlerinin inşası ve mevcut bulunan tesislerin geliştirilmesi sağlanmış, boru hatlarına olan bağımlılığın azaltılması amaçlanmıştır. Böylece Batı Avrupa kıyılarında 1970'li yıllardan beri aktif olan LNG ticareti, Avrupa'nın diğer bölgelerinde de gelişim gösterebilmiştir. İthalatçılara doğal gaz tedarikinde geniş seçenekler sunan ve açık bir küresel pazar sağlayan LNG, Avrupa'nın dünya geneline yayılmış denizaşırı gaz tedarikçileriyle bağlantı kurmasına imkan sağlamıştır. Ayrıca, LNG aşamasına

---

[11] Friedemann Müller, "German Energy and Security Policy", **Germany's Uncertain Power: Foreign Policy of the Berlin Republic**, Ed. Hanns W. Maull, Londra, Palgrave Macmillan, 2006, s. 171.
[12] Bağdagül Kaya, "Avrupa Birliği Elektrik ve Doğalgaz Piyasalarında Rekabet", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007, s. 70.

Grafik 1.5. AB Doğal Gaz İthalatı (%)

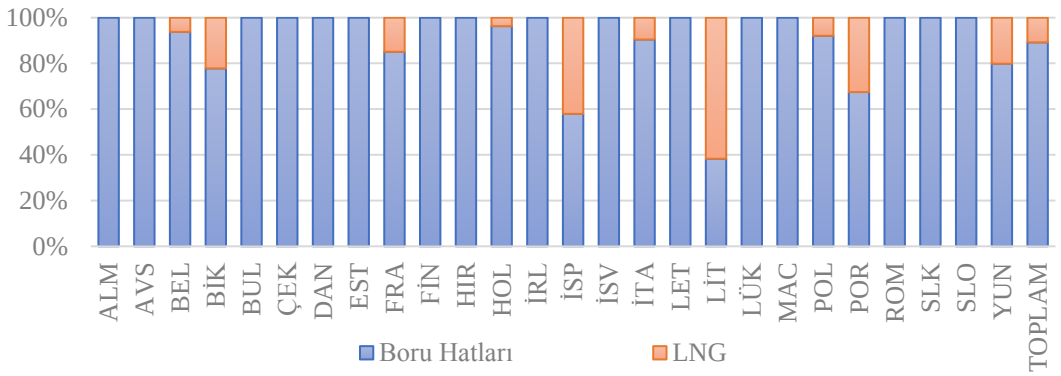

Kaynak: Eurostat Data Explorer, https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home

getirilen gazın daha kolay depolanma imkanı, tüketici devletlerin stok yapabilmesini ve boru hatlarından alınan gazın kesintisine karşı önlem almasını sağlamıştır.

GIE verilerine göre 2017 yılında, AB devletlerinin ithalata hazır olan toplam LNG kapasitesinin, iki yüz on milyar metreküp olduğu belirlenmiştir.[13] AB dışı devletler dahil edildiğinde, bu değer iki yüz yirmi yedi milyar metreküpe çıkmaktadır. AB bünyesinde Belçika, Birleşik Krallık, Fransa, Hollanda, İspanya, İtalya, Portekiz ve Yunanistan aktif olarak LNG ithal etmektedir. Son dönemde inşa edilen altyapı çalışmaları ile Litvanya, Malta ve Polonya da LNG ticaretine katılmıştır. Ancak tüm kapasitesine rağmen Grafik 1.5'te görüldüğü üzere LNG, boru hatlarına göre az tercih edilen bir ulaştırma çeşidi olmuştur. 2017 yılında LNG, AB gaz talebinin ancak % 12'sini karşılarken, geriye kalan kısım ise boru hatları aracılığıyla temin edilmiştir.

1.2. Avrupa Fosil Yakıt Ticareti

Küresel fosil yakıt tüketiminde önemli bir yer tutan Avrupa devletleri, kaynak kıtlığı sebebiyle ithalata bağımlı kalmıştır. Avrupa devletlerinin kıta dışındaki arz kaynaklarından satın aldığı petrol ve doğal gaz, kara yolları, deniz yolları, demir yolları ve boru hatları aracılığıyla temin edilmektedir. AB nezdinde Avrupa, arz kaynaklarını çeşitli nedenlerden ötürü zaman zaman değiştirme gereği duymuş ve

[13] Gas Infrastructure Europe, (Çevrimiçi) https://www.gie.eu/index.php/gie-publications/databases/lng-investment-database (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

çeşitlendirme yoluna gitmiştir. Bu durum, aynı zamanda AB'nin tek bir arz kaynağına bağlı kalmamasını sağlamış ve kendisine geniş bir fosil yakıt pazarı elde etmiştir.

Avrupa devletlerinin fosil yakıt ithalatına bakıldığında benzer değerlerden ve arz kaynaklarından söz edilemeyeceği aşikardır. Devletlerin enerji tüketiminde öncelik verdiği fosil yakıt kaynağına, üretim-tüketim kıyaslamasına ve coğrafi konumlarına göre ithalat değerleri değişiklik göstermektedir.[14] Örneğin Batı Avrupa'da bulunan ve üç tarafı denizle çevrili İspanya ile Doğu Avrupa'da bulunan ve diğer devletlerle çevrelenmiş Çekya ortak bir paydada tutulamaz. Bu farklılıklardan ötürü AB'nin ortak bir enerji politikası benimsemesi uzun süre boyunca güç bir konu olarak anılmıştır.

Bu başlık altında AB'nin fosil yakıt ithalatında önemli bir yer tutan MENA devletleri, Rusya, Güney Kafkasya ve Orta Asya devletlerinin mevcut ve potansiyel rolleri değerlendirilmiştir. Söz konusu devletler, önemli birer arz noktaları olup, kaynak konusunda yetersiz olan AB'nin ihtiyacını düzenli olarak karşılamaktadır.

1.2.1. MENA Devletleri ile İlişkiler

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Orta Doğu ve Kuzey Afrika (*MENA*) bölgesi, en önemli petrol kaynağı ve küresel ekonominin istikrar anahtarı olarak öne çıkmıştır.[15] 20. yüzyılın ikinci yarısında bölgenin, devasa değerlere ulaşan doğal gaz kaynaklarına ev sahipliği yaptığı anlaşılmıştır. MENA, bugün dünya çapında kanıtlanmış petrol kaynaklarının % 51'ini ve doğal gazın da % 45'ini barındırmaktadır.

Her iki fosil yakıtın üretimi ağırlıklı olarak BAE, Cezayir, Irak, İran, Katar ve Suudi Arabistan'da yoğunlaşırken, Kuveyt ve Libya'da da önemli miktarda petrol üretimi gerçekleştirilmektedir. Irak, İran, Kuveyt ve Suudi Arabistan, 2017 yılında tek başına küresel petrol üretiminin dörtte birini sağlamaktadır. Doğal gaz üretiminde ise yine İran ile Suudi Arabistan, bunların yanı sıra Cezayir ve Katar öne çıkmaktadır.

---

[14] Hasan Karabacak, "AB'nin Enerji Güvenliği Durum ve Politikalar", Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016, s. 31.

[15] MENA terimi, tüm Orta Doğu coğrafyası ile Sahra Çölü'nün kuzeyini oluşturan Kuzey Afrika'yı kapsamaktadır. Fas'tan İran'a kadar uzanan tüm devletler, MENA'yı oluşturmaktadır. Zaman zaman Türkiye ve Güney Kafkasya devletleri de MENA'ya dahil edilmektedir.

Grafik 1.6. AB Ham Petrol İthalatında MENA Şirketlerinin Payı (%)

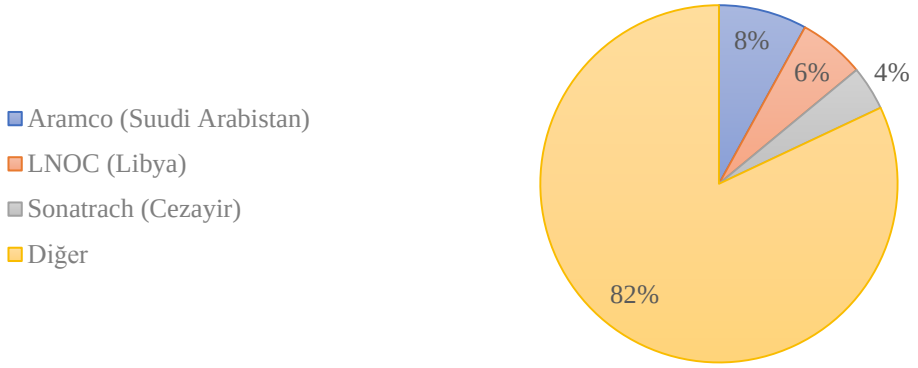

Kaynak: Transport & Environment, http://www.camecon.com/tools/eu-oil-dependency-tool/

Aynı dönemde bu dört devletin doğal gaz üretimi, küresel gaz üretiminin % 16'sını karşılamıştır. Toplam üretim miktarlarına bakıldığı zaman MENA petrolü, dünya petrol üretiminin % 37'sini, MENA doğal gazı da yaklaşık % 22'sini sağlamaktadır.

MENA devletlerinin küresel petrol ve doğal gaz paylarının uzun vadede artarak devam edeceği öngörülmektedir. Bunun muhtemel nedeni, yalnızca zengin kaynaklar ile değil, aynı zamanda düzenli üretim yöntemi ile açıklanabilir. MENA coğrafyasında bulunan bağımsız statüdeki devletlerin büyük bir kısmı Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (*OPEC*) çatısı altında toplanırken, burada belirlenen bir ham petrol üretimi kotasına sadık kalarak petrol üretimlerini gerçekleştirmektedirler.[16] Bu sayede fosil yakıtların hızlı tükenmesinin önüne geçilirken, aynı zamanda petrolün küresel anlamda fiyatlandırılmasında da söz sahibi olarak kartel özelliği göstermektedirler.[17]

Avrupa, geleneksel olarak MENA coğrafyasından petrol temin etmektedir. Sömürgecilik döneminde Avrupalı devletlerin kontrolü altında tuttuğu topraklar, yine Avrupalı petrol şirketlerinin kullanımına açıktı. Ancak MENA Hükümetleri, sahip oldukları petrol kaynaklarında zaman içerisinde millileştirme yoluna giderek, Avrupalı şirketlerin kontrolünü devre dışı bırakmış ve devlet adına kurdukları petrol şirketleri de kendi sınırları içerisindeki tek otorite kurumları haline gelmiştir. Cezayir'de

[16] OPEC, MENA coğrafyasında düzenli olarak ham petrol üreten neredeyse tüm devletleri bünyesinde toplamış bir örgüttür. Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Irak, İran, Katar, Kuveyt, Libya ve Suudi Arabistan, MENA'da bulunan OPEC üyeleridir. Bunların yanı sıra Angola, Ekvador, Ekvator Ginesi, Gabon, Kongo, Nijerya ve Venezuela da OPEC üyesidir.

[17] Gal Luft, "Dependence on Middle East Energy and Its Impact on Global Security", **Energy and Environmental Challenges to Security**, Ed. Stephen Stec, Besnik Baraj, Dordrecht, Springer Science+Business Media, 2009, s. 199.

Grafik 1.7. AB Rafine Petrol İthalatında MENA Şirketlerinin Payı (%)

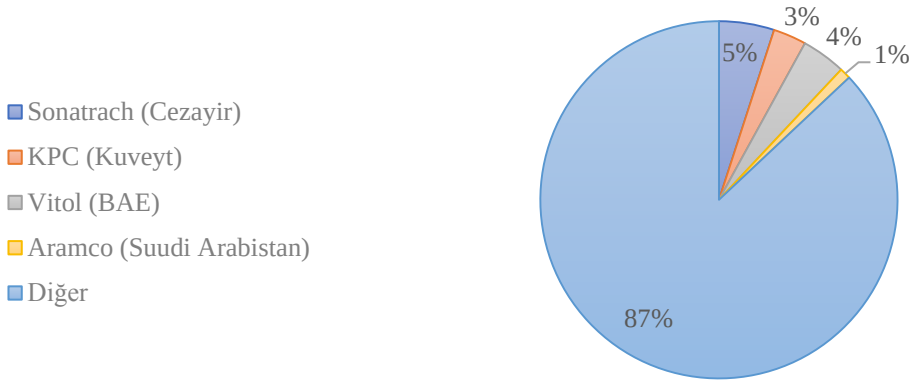

Kaynak: Transport & Environment, http://www.camecon.com/tools/eu-oil-dependency-tool/

Sonatrach, Katar'da QP, Kuveyt'te KPC, Libya'da LNOC, Mısır'da EGPC ve Suudi Arabistan'da Aramco, sektörde öne çıkan, devlet kontrolündeki şirketlerdir.[18]

Bahsi geçen MENA merkezli enerji şirketleri, sahip oldukları zengin kaynaklar sayesinde küresel çapta birer petrol tedarikçileri olmuşlar ve son dönemde AB'nin ithal ettiği ham petrolün % 18'sini karşılamışlardır (Bkz. Grafik 1.6). Aramco, tek başına AB'nin MENA ithalatının % 44'ünü temin ederken, geri kalan pay ise Sonatrach ve LNOC tarafından sağlanmıştır. Kuveyt'ten KPC ve Tunus'tan ETAP da zaman zaman AB'nin petrol talebini karşılayan dış kaynaklar olmuşlardır.

Öte yandan MENA devletleri, AB'nin rafine edilmiş petrol ürünleri talebinde de önemli bir arz kaynağıdır. Grafik 1.7'de görüldüğü üzere tüm ithalat kaynakları karşılaştırıldığında yine Sonatrach ve Aramco'nun katkısı göze çarpmaktadır. Cezayir'li Sonatrach, AB'nin rafine edilmiş petrol ürünleri talebinin % 5'ini karşılarken, Aramco ise % 1 ile kısıtlı kalmıştır. Aynı tabloda BAE'den Vitol % 4, Kuveyt'li KPC % 3 ve Katar'lı QP de % 1 değerinde katkı sağlamışlardır.

AB'nin doğal gaz talebinde ise Cezayir, Katar ve Libya öne çıkmaktadır. Söz konusu üç devlet, boru hatları ve LNG yoluyla kıtanın gaz ihtiyacını karşılamakta ve arz çeşitliliğine katkıda bulunmaktadır. Kuzey Afrika'da bulunan Cezayir ve Libya, coğrafi konumları sayesinde, arz kaynaklarına sahip AB dışı aktörler arasında kıtaya en yakın devletlerdir ve bu sayede boru hatları ile gerçekleştirilen gaz ticareti için de elverişlidirler. Günümüzde Cezayir gazı, TransMed Doğal Gaz Boru Hattı ve Mağrip-

[18] Gad G. Gilbar, **The Middle East Oil Decade and Beyond**, Oxford, Routledge, 1997, s. 27.

Grafik 1.8. AB Doğal Gaz İthalatında MENA'nın Payı (%)

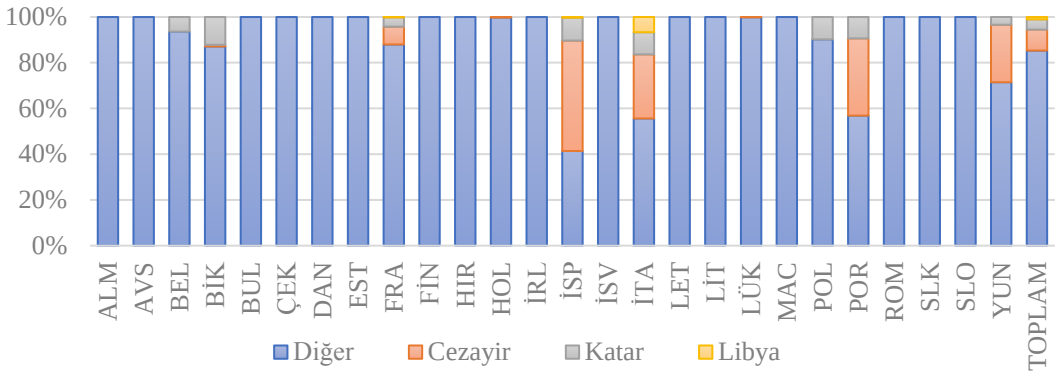

Kaynak: Eurostat Data Explorer, https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home

Avrupa Doğal Gaz Boru Hattı olmak üzere iki adet iletim hattıyla AB devletlerine ulaştırılmaktadır.[19] Yılda otuz milyar metreküp taşıma kapasitesi ile TransMed Boru Hattı, Cezayir, Tunus ve Akdeniz güzergâhını takip ederek İtalya'ya ulaşırken, yılda on iki milyar metreküp taşıma kapasitesi ile Mağrip-Avrupa Boru Hattı ise Cezayir, Fas, Akdeniz ve Cebelitarık üzerinden İspanya ve Portekiz devletlerine ulaşmaktadır.

Son on yılda ulaştığı ortalama seksen milyar metreküp yıllık üretim miktarı ile Cezayir, AB devletlerinin doğal gaz tedarikçisi rolünü sürdürmeyi amaçlamaktadır. Bu bağlamda AB'ye doğal gaz akışını artırmak amacıyla, Cezayir ve İspanya arasında planan MEDGAZ Doğal Gaz Hattı'yla Cezayir, Tunus ve İtalya devletleri arasında planlanan GALSI projelerinin de yakın gelecekte hayata geçirilmesi öngörülmektedir.

AB'nin doğal gaz talebinin küçük bir kısmı da Libya'dan İtalya'ya uzanan yılda on bir milyar metreküp taşıma kapasitesi ile Greenstream Doğal Gaz Boru Hattı aracılığıyla temin edilmektedir. Ancak gerek söz konusu hattın yetersiz kapasitesi, gerekse Libya'da 2011 yılından beri gerçekleşen iç savaş ortamı, devletin AB arz çeşitliliğinin sağlanmasında önemli bir aktör olmasını engellemektedir. Bu yüzden Libya'dan gerçekleştirilen doğal gaz ithalatı, sadece İtalya ile sınırlı kalmıştır.

Grafik 1.8'e baktığımızda Cezayir, Katar ve Libya'nın, AB doğal gaz ithalatına toplamda % 15 değerinde bir katkı yaptıkları görülmektedir. Tek başına Cezayir, kırk dört milyar metreküp ithalat miktarı ile AB gaz talebinin yaklaşık % 9'unu

[19] Maarten J. Arentsen, Rolf W. Künneke, "Developments and Trends in East-Central Europe and Algeria", **National Reforms in European Gas**, Amsterdam, Elsevier, 2003, s. 319.

karşılamıştır. Cezayir'in en önemli müşterileri ise Batı Avrupalı devletlerdir. Cezayir gazı, İspanya'nın gaz ithalatının yarısını, Portekiz'in % 34'ünü, İtalya'nın da % 28'ini oluşturmuştur. Birleşik Krallık, Fransa, Hollanda ve Yunanistan da kısmî miktarlarda Cezayir gazı ithal etmişlerdir. Katar'ın katkısı ise aktif LNG tüketicilerinde kendini göstermektedir. Zengin gaz kaynakları ve kurulu olan LNG altyapısı ile küresel LNG pazarının en önemli aktörlerinden olan Katar, AB gaz ithalatı çeşitliliği için uygun bir aday olarak son yıllarda öne çıkmaktadır. Birleşik Krallık gaz talebinin % 12'si Katar'dan temin edilen LNG ile karşılanmıştır. Ayrıca Belçika, Fransa, İspanya, İtalya, Polonya, Portekiz ve Yunanistan pazarlarında da Katar gazının varlığı görülmektedir.

1.2.2. Rusya ile İlişkiler

Rusya'nın fosil yakıt kaynakları, devletin SSCB sonrası yeniden varolma sürecine ve bu süreçteki kalkınmasına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Kanıtlanmış kaynaklar ile ilgili verilere dayanarak Rus devletinin, dünyanın en büyük petrol ve gaz üreticilerinden biri olduğu söylenebilir. Tek başına Rusya, 2017 yılında küresel ham petrol üretiminin % 12'sini ve doğal gaz üretiminin de % 17'sini karşılamıştır.

Rus enerji şirketleri, diğer küresel aktörler ile aynı seviyede yer almakta, kaynak kıyaslaması yapıldığında da birçoğunu aşmaktadır. Ruslar, Avrupa'nın bir çok bölgesinde kapsamlı bir proje portfolyosunun da sahibi olma şansı bulmuş ve kendi topraklarında ürettikleri petrol ve doğal gaz fazlalılığını kıtanın talebine sunmuşlardır. Rosneft, LUKoil ve Gazprom Neft, Rusya'nın Avrupa'ya gerçekleştirdiği ham petrol ve rafine edilmiş petrol ihracatını sağlayan başlıca şirketlerdir. Başneft ve Russneft de zaman zaman söz konusu ihracat oligopolüne dahil olmaktadır.[20] Doğal gaz ticaretinde ise dünyanın en büyük gaz şirketi olan Gazprom'un liderliği öne çıkmaktadır.

Rosneft, Avrupa petrol ve rafine petrol ürünleri piyasasında yer alan en aktif Rus şirketidir. Şirket, Almanya pazarında yılda yaklaşık on iki milyon tonu aşan ham petrol rafinasyonu imkanına sahip olup, toplam Alman üretim kapasitesinin de %

[20] Phil Summerton, **A Study on Oil Dependency in the EU: A Report for Transport and Environment**, Cambridge, Cambridge Econometrics, 2016, s. 15.

Grafik 1.9. AB Ham Petrol İthalatında Rus Şirketlerinin Payı (%)

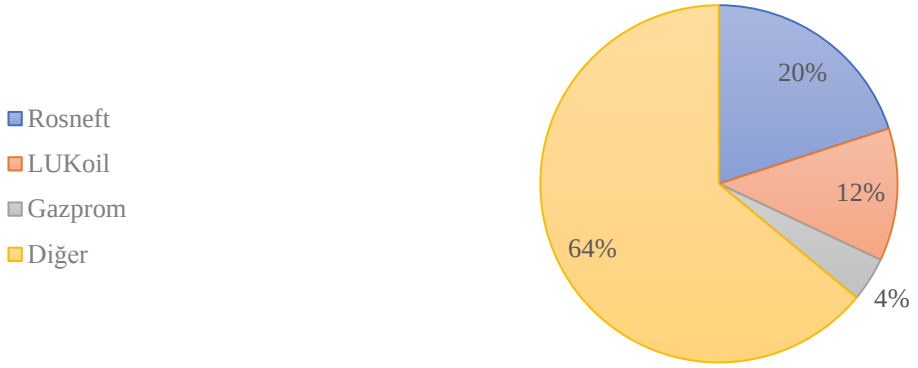

Kaynak: Transport & Environment, http://www.camecon.com/tools/eu-oil-dependency-tool/

12'sinden fazlasını elinde bulundurmaktadır. Bu üretim potansiyeli Rosneft'i, Orta Avrupa'nın üçüncü büyük ham petrol arıtma şirketi yapmaktadır.[21] Ayrıca Rosneft, Alman devletinde bulunan rafinerilerine ek olarak, tüm kıtaya ham petrol tedariki sağlamaktadır. Grafik 1.9'da yer alan AB'nin ham petrol ithalatına bakıldığında, toplam miktarın beşte birinin tek başına Rosneft tarafından karşılandığı görülmektedir.

Rosneft'in bir diğer önemli özelliği de iştirak yapısıdır. Şirketin hisselerinin % 50'si, JSC Rosneftegaz holding kuruluşu aracılığıyla Rus devletine aittir. Geri kalan kısmı, şirketin halka arzından itibaren çeşitli iştirakler arasında dağıtılmıştır. Bunların arasında en dikkat çekicisi, yaklaşık % 20'lik hisse değeri ile BP olmuştur. Birleşik Krallık merkezli BP, bir asırlık tecrübesi ile Rusya'nın Arktik bölgesi ile Azak, Hazar ve Karadeniz'i içeren açık deniz bölgelerinde yeni kaynakların aranması ve gelişmesine öncülük etmiş, Rosneft'in daha da büyümesini sağlamıştır.[22]

Avrupa'ya petrol ihraç eden bir başka Rus şirketi de LUKoil'dir. Şirket, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Finlandiya, Hırvatistan, Hollanda, İspanya, İtalya, Lüksemburg ve Romanya dahil olmak üzere AB'nin çeşitli perakende ve akaryakıt sektörlerindeki yatırımların sahibidir.[23] Şirket, ham petrol rafinasyonu birimi aracılığıyla Bulgaristan, Hollanda, İtalya ve Romanya'da bulunan dört adet petrol

[21] "Rosneft Almanya Rafineri Pazarında Büyüyor", (Çevrimiçi) https://www.enerjigunlugu.net/rosneft-almanya-rafineri-pazarinda-buyuyor-21185h.htm (Erişim tarihi: 02.07.2019)
[22] Donald M. DePamphilis, **Mergers, Acquisitions, and Other Restructuring Activities: An Integrated Approach to Process, Tools, Cases**, Amsterdam, Elsevier, 2017, s. 572.
[23] LUKoil, (Çevrimiçi) http://www.lukoil.com/Company/BusinessOperation/GeographicReach (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Grafik 1.10. AB Rafine Petrol İthalatında Rus Şirketlerinin Payı (%)

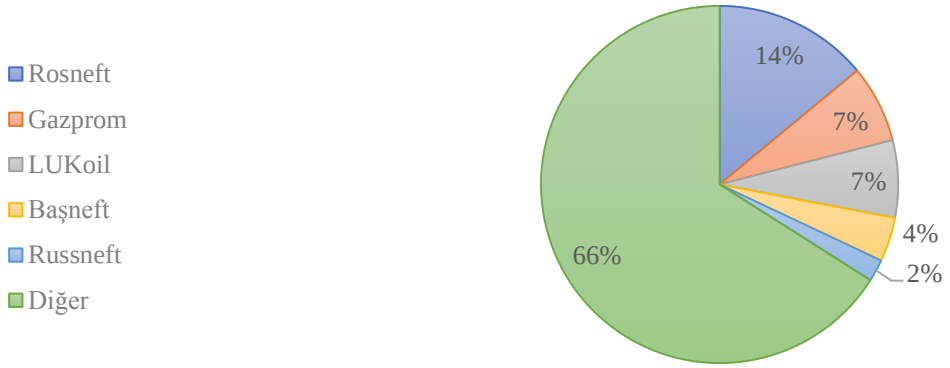

Kaynak: Transport & Environment, http://www.camecon.com/tools/eu-oil-dependency-tool/

rafinerisinin kontrolünü elinde bulundurmaktadır. Ayrıca doğal gaz yoluyla elektrik üretiminde de yine Bulgaristan ve Romanya'da aktif faaliyet gerçekleştirmektedir.

Rosneft ve LUKoil'in ardından Gazprom Neft de, Rusya adına Avrupa'ya ham petrol ve rafine edilmiş petrol ihraç etmektedir. Şirket, AB ham petrol ithalatının % 4'ünü karşılamaktadır. Bosna Hersek, Bulgaristan, Estonya, İtalya, Letonya, Macaristan, Romanya ve Sırbistan'da perakende ile akaryakıt sektöründe ve rafine biriminde aktif olarak yer almaktadır.[24] Ayrıca şirket, Sırbistan'da ham petrol üretimi faaliyetleri gerçekleştirmekte ve Balkan devletlerinin petrol talebini karşılamaktadır.

Söz konusu üç şirket, AB ham petrol talebinin % 36'sını karşılarken, Rusya'yı da Avrupa'nın en önemli arz kaynağı haline getirmektedir. Ayrıca şirketler, AB'nin rafine edilmiş petrol ihtiyacının da % 28'ini temin etmektedir. Grafik 1.10'da yer alan oranlardan anlaşıldığı üzere Başneft ve Russneft'in de katılımıyla bahsi geçen pay, % 34'e ulaşmaktadır. Batı Avrupalı devletlerin petrol ithalatı, büyük miktarda deniz yoluyla gerçekleştirilirken, Orta ve Doğu Avrupa devletleri ise ihtiyaçlarını, Belarus ve Ukrayna üzerinden uzanan, Moskova Hükümeti'ne bağlı petrol taşımacılığı şirketi Transneft tarafından kontrol edilen Druzhba Boru Hattı yoluyla temin etmektedir.[25]

Görüldüğü üzere Batı Avrupa devletleri ham petrol temin etme konusunda, bulundukları coğrafi konum sayesinde daha özgür hareket etme imkanı bulmaktadır.

---

[24] Andrei Panibratov, **International Strategy of Emerging Market Firms: Absorbing Global Knowledge and Building Competitive Advantage**, Oxford, Routledge, 2017, s. 300.
[25] Filippos Proedrou, **EU Energy Security in the Gas Sector: Evolving Dynamics, Policy Dilemmas and Prospects**, Surrey, Ashgate Publishing, 2012, s. 77.

Grafik 1.11. AB Doğal Gaz İthalatında Rusya'nın Payı (%)

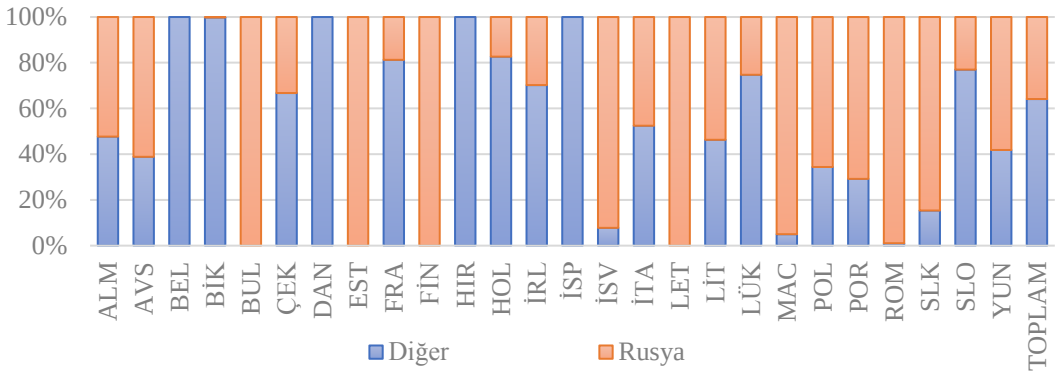

Kaynak: Eurostat Data Explorer, https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home

Ancak Orta ve Doğu Avrupa devletlerinin bir kısmı, denize kıyısı olmaması sebebiyle böyle bir avantajdan yoksundur. Bununla birlikte, altyapı eksikliği ve birçok Doğu Avrupa devletinde hâlen Soğuk Savaş döneminden kalma iletim sistemlerinin kullanılması, Druzhba'dan iletilen Rus petrolünün bağımlılığına neden olmuştur.

Benzer bir bağımlılık, doğal gaz ticaretinde daha yoğun bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Grafik 1.11'de görüldüğü üzere Rus gazı, 2017 yılında AB'nin boru hatları yoluyla ithal ettiği toplam gaz miktarının % 66'sını oluşturmuştur. Belçika, İspanya, Danimarka ve Hırvatistan dışında tüm AB üyesi devletler, Rusya'dan ithal edilen doğal gaza bağımlı kalmışlardır. Bulgaristan, Estonya, Finlandiya ve Letonya sadece Rus gazı kullanarak % 100'lük bir bağımlılığa sahipken, söz konusu bağımlılık değeri miktarı Çekya, İsveç, Macaristan ve Romanya'da % 90'ın üzerindedir.

Rus doğal gaz ihracatının ana sorumlusu olan Gazprom, Bratstvo, Soyuz ve Yamal Doğal Gaz Boru Hatları aracılığıyla Belarus ve Ukrayna üzerinden tüm Avrupa kıtasına gaz temin etmektedir. Bunların yanı sıra, Baltık Denizi'nin altından geçerek Almanya'ya ulaşan Kuzey Akım (*Nord Stream*) hattı da 2011 yılından itibaren hizmete girmiştir. Gelinen bu durum, şirketi Rus gaz sektöründe son kararı veren tek kurum haline getirmiştir. Gazprom'un söz konusu boru hatları üzerinde kurduğu tekel, son yıllarda Novatek ve Rosneft tarafından eleştirilmekte ve gaz ihracının paylaşılması talep edilmektedir.[26] Ancak bu şirketlerin satışı şimdilik LNG ile sınırlı kalmaktadır.

[26] Jakub M. Godzimirski, **Russian Energy in a Changing World: What is the Outlook for the Hydrocarbons Superpower?**, Oxford, Routledge, 2013, s. 155.

Avrupa'nın en önemli doğal gaz tedarikçisi olan Gazprom, aynı zamanda kıta devletlerinin yerel gaz pazarlarında da kendisine bağlı yan kuruluşlar aracılığıyla kamu kurumları, sanayi şirketleri, elektrik üreticileri ve diğer son tüketicilere doğrudan gaz sağlamaktadır. Alman petrol ve gaz şirketi Wintershall ile ortak oluşturulan Wingas, Almanya, Avusturya, Belçika, Çekya ve Hollanda'da Gazprom adına doğal gaz satışı gerçekleştirmektedir.[27] Bir diğer yan kuruluş Gazprom Marketing & Trading Retail ise, Birleşik Krallık, Fransa, Hollanda ve İrlanda'da faaliyet göstermektedir. Bu iki şirketin yanı sıra Gazprom, Avusturya, Bulgaristan, Estonya, Finlandiya, İtalya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovakya, Slovenya ve Yunanistan gibi yerel piyasalarda varlık gösteren şirketlerin hisselerinin bir kısmına sahip olmuştur.

1.2.3. Orta Asya Devletleri ile İlişkiler

Orta Asya devletleri olarak Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan, AB'nin ham petrol ve doğal gaz arzını çeşitlendirmesine yardımcı olabilecek zengin kaynaklara sahiptir. Ancak her bir devletin fosil yakıt kaynağı miktarı ve tüketimlerindeki payı birbirinden farklılık göstermektedir. BP'nin 2017 verileri ışığında bölgenin enerji zengini olarak Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan öne çıkartılmaktadır. Bu üç ülkenin toplam ham petrol kaynağı dört milyar ton ve doğal gaz kaynağı da yirmi iki trilyon metreküp olarak hesaplanmıştır.

Orta Asya'nın potansiyelini göz önünde bulunduran AB, ikili müzakereler yoluyla bölgedeki devletler ile mütabakat antlaşmalarına dahil olarak, enerji işbirliği sürecini başlatmıştır. Bölge devletleri de AB ile yakın ilişkiler kurarak, coğrafyanın öne çıkan aktörleri olmayı arzulamaktadır. Bu bağlamda 1990'lı yıllarda, AB ve bölge devletleri arasında ortaklık ve işbirliği antlaşmaları gündeme gelmiş ve ilk olarak Kazakistan, Kırgızistan ve Özbekistan ile 1999 yılında antlaşmalar imzalanmıştır.[28]

---

[27] **PJSC Gazprom Annual Report 2017**, Moskova, PJSC Gazprom, 2018, s. 90.

[28] AB'nin BDT devletleri ile uzlaşmaya vardığı ortaklık ve işbirliği antlaşmalarına dair ayrıntılı bilgi için bkz. Avrupa Konseyi ve Avrupa Komisyonu, (Çevrimiçi) https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3Ar17002 (Erişim Tarihi 02.07.2019)

Grafik 1.12. AB Ham Petrol İthalatında Kazakistan'ın Payı (%)

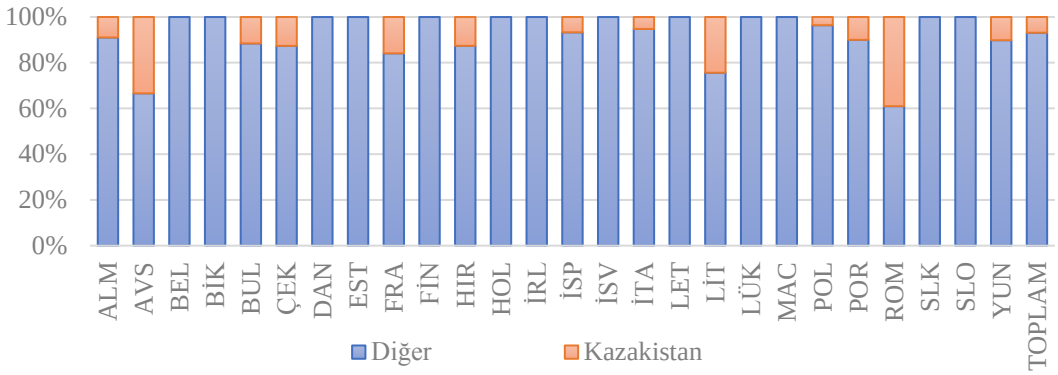

Kaynak: Eurostat Data Explorer, https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home

Bu süreç esnasında Avrupa merkezli enerji şirketleri de Orta Asya pazarına giriş yapmıştır. Birleşik Krallık'tan BG Group, BP ve Royal Dutch Shell, İtalyan ENI, Norveç'ten Statoil ve Fransız Total, coğrafyanın petrol ve gaz faaliyetlerine adım atan öncü Avrupalı kuruluşlardır. Bu faaliyetler, özellikle yabancı yatırımcıları destekleyen ve devlet kurumları ile arazilerinin özelleştirilmesinden çekinmeyen Kazakistan gibi devletlerde daha sık gerçekleşmiştir. İlk olarak Kazakistan, Kasım 1997 tarihinde Avrupalı BP, ENI, Shell, Statoil ve Total'in de bünyesinde bulunduğu OKIOC Konsorsiyumu ile Üretim Paylaşım Antlaşması (*PSA*) imzalayarak, Hazar Denizi'ndeki Kaşagan sahasının geliştirilmesini ve üretime açılmasını sağlamıştır.[29]

1990'lı yılların sonunda Kazak topraklarına giriş yapan Avrupa destekli sermaye, Kazakistan petrol ve gaz endüstrisinin hızlı bir şekilde gelişmesini teşvik etmiştir. Kaşagan petrol sahasının yanı sıra, Tengiz ve Karaçaganak sahalarının da yatırımcılara teslim edilmesiyle petrol üretiminde önemli oranda artışlar gerçekleşmiş ve üretim fazlalığı da talep eden devletlere satılmıştır. Kazakistan, 2017 yılında ulaştığı seksen yedi milyon ton değerindeki ham petrol üretimiyle, Orta Asya ham petrol üretiminin % 85'ini, BDT devletlerinin ise yaklaşık % 12'sini sağlamaktadır.

Türkmenistan da doğal gaz üretiminde öne çıkan bir diğer devlettir. 2017 yılında yaklaşık altmış iki milyar metreküp üretim hacmine ulaşan Türkmenistan, Orta Asya'nın lider doğal gaz üreticisidir. Sınırları içerisinde zengin petrol ve doğal gaz

[29] Serik Orazgaliyev, "State Intervention in Kazakhstan's Energy Sector: Nationalisation or Participation?", **Journal of Eurasian Studies**, c. IX, Amsterdam, Elsevier, 2018, s. 147.

kaynaklarını barındıran Güney Hazar, Amuderya ve Kuzey Kafkasya-Mangışlak Havzaları yer almaktadır. Gelecek vaat eden sahalarının toplamı ise dört yüz yetmiş iki bin kilometrekare olarak hesaplanmaktadır.[30] Bu coğrafi konumu sayesinde Türkmenistan, yaklaşık on dokuz trilyon metreküp kanıtlanmış doğal gaz kaynağı ile Rusya, İran ve Katar'ın ardından küresel sıralamada dördüncü sırada yer almıştır.

Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'ın toplam gaz üretim değeri ise, BDT devletlerinin % 18'ini, küresel üretimin de % 4'ünü karşılamaktadır. Bu kapasiteye rağmen, altyapı yetersizliğinden dolayı gaz ihracatı kabiliyetleri sınırlı kalmıştır.

Günümüzde Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan petrolde ulaştığı üretim fazlalığını AB devletlerine de ihraç etmektedir. Grafik 1.12'ye baktığımızda AB ham petrol ithalatının yaklaşık % 7'sini Kazakistan petrolünün karşıladığı görülmektedir. En önemli ithalatçılar ise yirmi iki milyon ton ile Almanya, Fransa ve İspanya'dır ve bu üç devletin payı Kazakistan'dan ithal edilen miktarın % 54'ünü oluşturmaktadır. Öte yandan Özbekistan ve Türkmenistan ise Kazakistan'a kıyasla oldukça kısıtlı katkılar yapmışlar ve AB ham petrol ithalatında ancak ufak bir yer edinebilmişlerdir.

Orta Asya'nın sahip olduğu kaynaklara rağmen, coğrafi olarak bulundukları konumları ve bu konumun ortaya çıkardığı yüksek taşıma ücretleri, petrol ve doğal gaz stoklarının pazarlanması ve taşınması konusunda sıkıntılar oluşturmaktadır.[31] Orta Asya petrolü, ilk seçenek olarak Rusya üzerinden CPC Petrol Boru Hattı yoluyla AB devletlerine ulaştırılmaktadır. İkinci seçenek ise Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı vasıtasıyla Avrupa'ya petrolün taşınmasıdır. Hazar Denizi üzerinden petrol tankerleri ile Azerbaycan'ın Bakü kentine ulaştırılan Orta Asya petrolü, buradan Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ve Türkiye'nin Ceyhan limanından talep eden Avrupa devletlerine ulaştırılmaktadır. Doğal gaz için ise hiç bir iletim hattı mevcut değildir.

2000'li yıllardan itibaren AB, Orta Asya petrolü ve doğal gazının yeni boru hatları ile Avrupa topraklarına ulaştırılması ihtimali üzerinde durmuştur. Nabucco

---

[30] Begench Begenjov, "Türkmenistan'ın Enerji Politikası", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018, s. 21.

[31] Marat Karatayev, Michèle L. Clarke, "Current Energy Resources in Kazakhstan and the Future Potential of Renewables: A Review", **Energy Procedia**, c. LIX, Amsterdam, Elsevier, 2014, s. 99.

Boru Hattı projesi bu anlamda ortaya atılan ilk somut fikirler arasındadır.[32] Ancak Orta Asya devletlerinin yarı demokratik siyasi yapıları nedeniyle, AB'nin bölgedeki varlığı ve buna bağlı olarak ortaya çıkan üst düzey ikili ilişkileri sınırlı kalmış; bunun sonucunda Nabucco projesi de hayata geçirilememiştir. AB'nin dış politikasında büyük önem verdiği demokrasi, insan hakları ve sivil toplum hareketleri gibi hassas konular, Orta Asya hükümetlerinin bağımsızlık sonrası sorun yaşadığı konular arasındadır. Bu durum, AB'nin bölgedeki hareket kabiliyetini de azaltmaktadır.

AB'nin bölgeye dair politikasına dair son dönemde attığı en önemli adım, Haziran 2007 tarihinde kabul edilen Orta Asya Stratejisi'dir. Bu gelişmeden önce Rusya ve Çin'in bölgedeki nüfuzunu artırması ve Rusya ile Ukrayna arasında ortaya çıkan ve Avrupa'yı da doğrudan etkileyen gaz krizleri, AB'nin Orta Asya politikasının yeniden şekillenmesinin önünü açmıştır.[33] Özellikle de Rus doğal gazına olan yüksek bağımlılığını sorgulayan AB için acil önlemlerin alınması gerektiği düşüncesi öne çıkarken, bu gelişmelerin ışığında Orta Asya coğrafyası, AB'nin petrol ve doğal gaz arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi için odak bölgelerden biri haline gelmiştir.

Kabul edilen stratejinin AB ve Orta Asya devletleri arasındaki işbirliğine dair öncelik tanıdığı alanlar enerjinin yanı sıra, demokratikleşme, insan hakları, hukukun üstünlüğü ve işleyişi, eğitim, ticaret, yatırım, çevre sorunları, sürdürülebilir su yönetimi ve kültürlerarası diyaloglar üzerine olmuştur. Özet olarak AB, coğrafyadaki petrol ve doğal gaz altyapılarının, uzun vadeli yatırımlar ile şekillenmesinin yanında, bölge devletlerinin iktisadi kalkınma sürecine de destek vermeyi amaçlamaktadır. Bu kapsamda, 2007 ile 2013 yılları arasında, AB'nin Orta Asya devletlerine sağladığı ödenek miktarı yedi yüz elli milyon Euro olarak belirlenmiştir.[34] AB'nin 2014 ile 2020 yılları arasında planladığı ödenek miktarı ise bir milyar Euro olarak düşünülmektedir.

---

[32] Sevinj Amirova-Mammadova, **Pipeline Politics and Natural Gas Supply from Azerbaijan to Europe: Challenges and Perspectives**, Wiesbaden, Springer VS, 2018, s. 134.
[33] Çiğdem Şahin, Turgay Düğen, "The European Union in Central Asia: A One-Dimensional Strategy", **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. IV, Bişkek, Manas Bilimsel Yayınlar Ofisi, 2015, s. 59.
[34] Renata Mantel, "EU-Central Asia Relations in the Energy Sector with Special Focus on Kazakhstan", **L'Europe en Formation**, c. I, Nice, Centre International de Formation Européenne, 2015, s. 59.

1.2.4. Güney Kafkasya Devletleri ile İlişkiler

Güney Kafkasya devletleri, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'dan oluşmaktadır. Fosil yakıt kaynakları açısından Azerbaycan'ın hem bölgede, hem de Avrasya coğrafyasında önde gelen devletlerden biri olduğu görülmektedir. Tarihsel olarak Azerbaycan'ın Bakü kenti, petrolün ana duraklarından olmuş, 20. yüzyılın ilk yarısında küresel ham petrol üretiminin büyük bir bölümünü gerçekleştirmiştir.[35]

SSCB petrol üretiminin en önemli bölgelerinden olan Azerbaycan, devletin bağımsızlığını kazanmasının ardından petrol ve doğal gaz sektöründe dönüşümünü başlatmıştır. İlk olarak 3 Aralık 1991 tarihinde Azerbaycan devletine bağlı Azerneft şirketi kurulmuştur. Daha sonrasında sektöre dair her türlü araştırma, geliştirme, üretim ve taşıma faaliyetleri, 13 Eylül 1992 tarihinde kabul edilen kararname ile yine bir kamu şirketi olan SOCAR çatısı altında toplanmış ve söz konusu şirket fosil yakıtların idaresinde ülkedeki tek sorumlu kuruluş olarak ilan edilmiştir. BDT devletleri arasında ilk Batı tarzı enerji şirketlerinden olan SOCAR'ın kuruluşu, 26 Ocak 1994 tarihinde Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından onaylanmıştır.[36]

SSCB'nin yıkılışının ardından karşı karşıya kalınan piyasa ekonomisine geçiş süreci, SOCAR için zorlu geçmiştir. Mali sıkıntılar ile uğraşan şirket, bu süreç esnasında yeni petrol kuyuları açamamış, SSCB döneminden kalmış olan mevcut kuyuları da kullanamamıştır. Bunun sonucunda petrol ve gaz üretimi, istikrarsız bir döneme girmiştir. Böyle bir olumsuz tabloda yeniden düzelme umutları ise yabancı yatırımcıya bağlanmıştır. Bakü Hükümeti, petrol ve gaz pazarını yatırımcılara açarak yabancı sermayeyi çekmek için enerji politikasını güncellemek durumunda kalmıştır.

İlk yatırım sözleşmesi, 20 Eylül 1994 tarihinde BP, Amoco, LUKoil, Pennzoil, Unocal, Statoil, TPAO, Exxon, ITOCHU, Ramco, SOCAR ve Delta şirketlerinden oluşan bir konsorsiyumla, Azeri, Çırağ ve Güneşli sahalarının geliştirilmesi için PSA imzalanmıştır. Asrın Antlaşması olarak anılan söz konusu sözleşme, BDT sınırları

---

[35] Saviolakis I. Panagiotis, Pazarzi Georgia, "Transportation of Energy Resources in the Middle East and Central Asia", **International Journal of Energy Economics and Policy**, c. III, 2013, s. 128.
[36] Çiğdem Şahin, Murteza Hasanoğlu, "Azerbaycan'ın Enerji Görünümü ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) Faaliyetleri", **V. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, c. III, Almatı, Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi, 2018, s. 219.

Grafik 1.13. AB Ham Petrol İthalatında Azerbaycan'ın Payı (%)

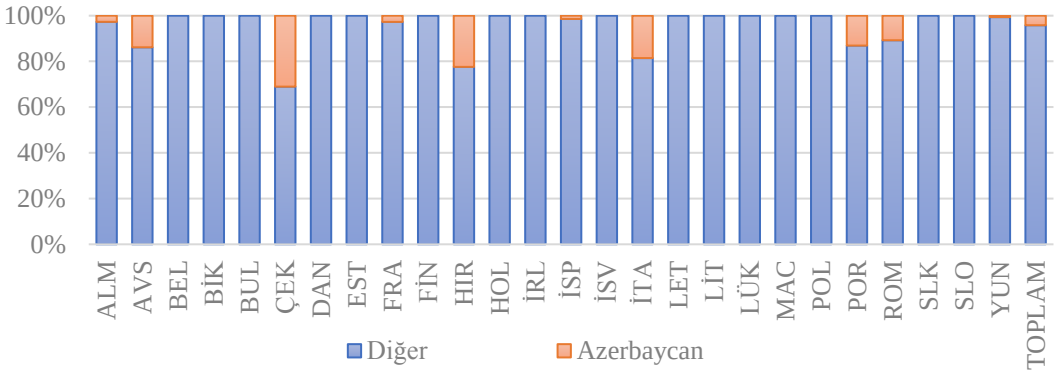

Kaynak: Eurostat Data Explorer, https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home

içerisindeki ilk büyük çaplı Batı yatırımını onaylamaktadır. SOCAR, bu sözleşme kapsamında sadece % 10'luk bir payı elinde bulundursa da, devletin petrol üretimi stabil hale getirilmiş ve başka yatırım sözleşmelerini de teşvik ederek üretim artışının önünü açmıştır. Eylül 2017 tarihinde, Azeri, Çırağ ve Güneşli fosil yakıt sahalarına dair yapılan PSA yeniden düzenlenmiş ve BP, Chevron, ExxonMobil, Inpex, Itochu, ONGC Videsh, Statoil ve TPAO ile yeni bir sözleşme imzalanmıştır.[37] Bu kapsamda SOCAR, geçmişteki payını artırmayı başarmış ve sözleşme payı % 25'e ulaşmıştır.

Azerbaycan petrolü, iki hat üzerinden Avrupalı müşterilerine ulaştırılmaktadır. Azeri, Çırağ ve Güneşli sahalarından çıkartılan petrol, Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı yoluyla Gürcistan üzerinden Türkiye'nin Akdeniz kıyısında bulunan Ceyhan limanına ulaştırılmaktadır. Bir diğer yol ise Gürcistan'ın Karadeniz kıyısında bulunan Supsa limanına ulaşan WREP Boru Hattı'dır. Her iki hat da Azerbaycan petrolünün, deniz yolu aracılığıyla Avrupa'ya iletilme sürecinin ilk adımını oluşturmaktadır.

Azerbaycan, BDT devletlerinin büyük bir çoğunluğunun benimsediği otoriter bir siyaset modelini benimsemiş olsa da, petrol ve gaz kaynakları sayesinde Batı'nın stratejik ortağı olarak nitelendirilmektedir.[38] Azerbaycan ile AB devletleri arasında, petrol boru hatlarının aktif olarak faaliyete geçmesinden beri ham petrol ticareti

[37] "The Azerbaijan Government and co-venturers sign amended and restated Azeri-Chirag-Deepwater Gunashli", (Çevrimiçi) https://www.bp.com/en_az/caspian/press/pressreleases/acg_psa_amended.html (Erişim Tarihi: 02.07.2017)

[38] Lilia A. Arakelyan, "Quo Vadis, Armenia? The South Caucasus and Great Power Politics", **Russia, Eurasia and the New Geopolitics of Energy: Confrontation and Consolidation**, Ed. Matthew Sussex, Roger E. Kanet, Londra, Palgrave Macmillan, 2015, s. 78.

gerçekleştirilmektedir. Ceyhan ve Supsa limanlarından yola çıkan Azerbaycan petrolü, Almanya, Avusturya, Çekya, Fransa, Hırvatistan, İspanya, İtalya, Portekiz, Romanya ve Yunanistan gibi zengin bir portföye ulaştırılmaktadır. Grafik 1.13'te görüldüğü üzere Azerbaycan, tüm AB ham petrol ithalatının yaklaşık % 4'ünü karşılamaktadır.

Azeri, Çırağ ve Güneşli'de gerçekleştirilen istikrarlı petrol üretimi çalışması, yeni sahaların da keşfedilmesini teşvik etmiştir. 1999 yılında Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki kıta sahanlığında bulunan Şah Deniz doğal gaz sahası, bunların başında gelmektedir. Sahanın yaklaşık dört yüz milyar metreküp gaz barındırdığı tahmin edilmektedir.[39] Saha faaliyetleri, Haziran 1996 tarihinde imzalanan PSA kapsamında BP, ENI, LUKoil, SOCAR, Total ve TPAO konsorsiyumu tarafından yürütülmektedir. Burada üretilen gaz ise günümüzde Güney Kafkasya olarak da bilinen, Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı'yla dış devletlere ihraç edilmektedir. Hat, mevcut durumda sadece Türkiye'nin gaz talebini karşılamaktadır. Şah Deniz'de çıkartılan gaz, hat ile 2006 yılından itibaren önce Gürcistan'a, ardından Türkiye'ye ulaştırılmaktadır. Yakın gelecekte Şah Deniz gazının AB devletlerine de ihraç edilmesi planlanmaktadır.

Bakü Hükümeti ile uluslararası enerji şirketleri, Şah Denizi'nden çıkartılan gazın AB devletlerine ulaştırılması konusunda ortak bir çıkar gütmektedir. Bu anlamda günümüzde Güney Gaz Koridoru projesi geliştirilmiştir. Projenin, TAP ve TANAP boru hattı inşaatları ile hayata geçirilmesi hedeflenmektedir. Proje tamamlandığında, Şah Denizi gazı, Gürcistan ve Türkiye üzerinden TANAP aracılığıyla AB üyesi Yunanistan'a ulaştırılacak, ardından TAP ile Yunanistan'dan Arnavutluk ve İtalya üzerinden AB'nin geri kalanına uzanacaktır.[40] TANAP'ın Türkiye kısmı büyük oranda tamamlanırken, Haziran 2018 tarihinden itibaren Türkiye'ye gaz temin edilmektedir.

---

[39] Ekpen James Omonbude, **Cross-border Oil and Gas Pipelines and the Role of the Transit Country: Economics, Challenges, and Solutions**, Londra, Palgrave Macmillan, 2013, s. 62.
[40] Angelo Arcuri, **The Rise of a New Superpower: Turkey's Key Role in the World Economy and Energy Market**, Berlin, Springer, 2013, s. 27-28.

İKİNCİ BÖLÜM

AVRUPA ENERJİ GÜVENLİĞİ STRATEJİSİ

2.1. Avrupa Enerji Güvenliği Tarihsel Gelişimi

Günümüzde Avrupa kıtası, Asya ve Kuzey Amerika coğrafyalarının ardından en büyük fosil yakıt tüketici bölge olarak anılmaktadır. Yerel üretimi ile tüketimini karşılayamayan Avrupa, ithalata bağlı kalmıştır. Bir çok gelişmiş yerel ekonomiyi bünyesinde barındıran bölge, söz konusu iktisadi istikrarını devam ettirebilmesi ve gücünü koruması için enerji ithalatının kesintiye uğramamasını sağlamak zorundadır.

Avrupa devletleri, enerji akışının düzenli olarak devam etmesi hedefini ilk olarak Ruhr Uluslararası Otoritesi ile test etmiş ve ardından Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu kurarak ortak bir enerji politikasına resmiyet kazandırmışlardır. Bu süreç, topluluğun çeşitli şekillere evrilerek ve çok kollu bir organizasyona dönüşerek günümüzdeki AB'ye ulaşması ile devam edecektir. Bu bağlamda enerji konusunun, AB'nin ana kuruluş sebeplerinden biri olduğu söylenebilir. Tezin bu bölümünde AB öncesi enerji kaynaklı kritik evreler tespit edilmiş ve ayrıntılı olarak incelenmiştir.

2.1.1. Ruhr Uluslararası Otoritesi

Orta Avrupa coğrafyasında bulunan Ruhr bölgesi, madencilik ve demir-çelik faaliyetlerini barındıran önemli bir üretim alanıdır. Günümüzde Almanya'nın Kuzey Ren-Vestfalya (*Nordrhein-Westfalen*) eyaleti sınırları içerisinde yer alan ve Ren nehrinin Düssel, Emscher, Lippe, Ruhr ve Wupper akarsu kollarına yayılmış olan yerleşim yerleri, zengin kömür yataklarını içermesi sebebiyle 19. yüzyıldan itibaren yoğun bir göç dalgasına maruz kalarak, büyük ölçüde kentleşmiş ve devasa bir sanayi bölgesine dönüşmüştür. Kömür ve demir-çelik üretiminde Avrupa'nın merkezi haline gelen Ruhr, Almanya'yı da sanayileşmiş devletler arasında en üst sıraya taşımıştır.

Grafik 2.1. Batı Avrupa Taş Kömürü Üretimi, 1900-1914 (milyon ton)

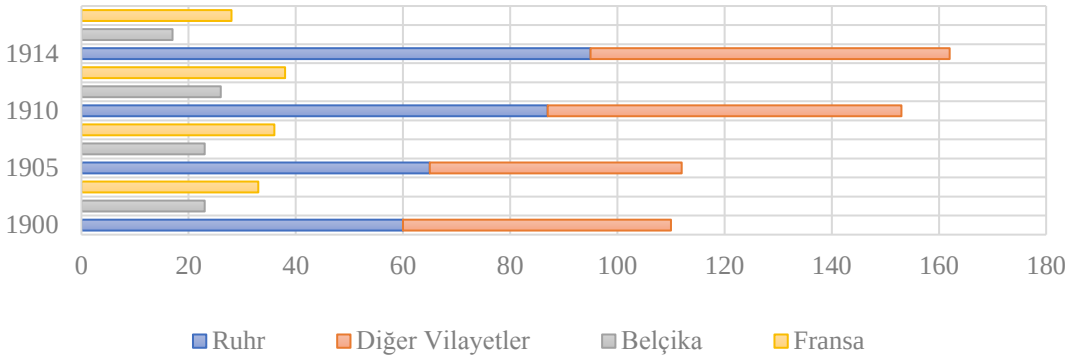

Kaynak: GESIS, https://www.gesis.org/home/

Ruhr'da bulunan taş kömürü madenleri, birçok maden işletmesini ve kalabalık bir madenci nüfusunu bölgeye çekmiştir. 1871 yılında altı yüz bin olan Ruhr nüfusu, yoğun göçler yüzünden hızla artarak, 1914 yılında yaklaşık üç milyona ulaşmıştır.[41]

Madencilik ve sanayi faaliyetleri çerçevesinde Ruhr'un, Almanya'nın kuruluşundan kıtanın süper gücü olma sürecine dek istikrarlı bir şekilde ilerlemesini sağlayan en önemli aracı olduğu söylenebilir. Bölgede bulunan söz konusu faaliyetler, Almanya'nın hızlı bir şekilde büyümesine yardımcı olmuş ve ülkeyi diğer büyük devletler ile yarışır hale getirmiştir. Bu faaliyetlerin yoğunluğu sayesinde Ruhr, Alman silah ve savunma sanayisinin de merkezini oluşturmuştur. Alman ordusunun ihtiyaç duyduğu silah ve teçhizat, bölgedeki sanayi kuruluşlarından temin edilmiştir.

Ruhr bölgesindeki bu hızlı gelişim, demir-çelik sektörü ve sanayi faaliyetleri için talep doğrultusunda ihtiyaç duyulan taş kömürünün üretim istatistiklerine de yansımıştır. Grafik 2.1'de görüldüğü gibi Ruhr taş kömürü, 1900 yılında tüm Alman topraklarında üretilen toplam taş kömürü miktarının % 54'ünü karşılarken, bu oran 1910 yılında yaklaşık % 57'ye kadar çıkmıştır. Ayrıca Ruhr taş kömürü, 1871 yılından itibaren Avrupa'nın önemli üreticilerinden Belçika ve Fransa'yı tek başına geçerken, Almanya'yı da Birleşik Krallık'ın ardından ikinci sıraya yerleştirmiştir. Küresel üretimde ise ABD ve Birleşik Krallık devletleri ile ilk üçte yer almayı başarmıştır.[42]

---

[41] James H. Jackson, Jr., **Studies in Central European Histories – Migration and Urbanization in the Ruhr Valley: 1821-1914**, Boston, Humanities Press International, 1997, s. 7-8.
[42] ABD taş kömürü üretimi istatistikleri için Bkz. Brian R. Mitchell, **International Historical Statistics, The Americas and Australasia**, Londra, Macmillan Press, 1983, s. 399.

Alsas-Loren, Ruhr, Saar ve Silezya gibi yüksek potansiyele sahip üretim alanlarını elinde bulundurmasına rağmen Almanya, Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olmayı engelleyememiş, bunnun yanı sıra bu bölgelerin elinden çıkması tehlikesi ile de karşı karşıya kalmıştır. Savaş sonunda kaybeden taraf olan Almanya, 9 Temmuz 1919 tarihinde imzalamak zorunda kaldığı Versay Antlaşması ile Alsas-Loren, Saar ve Yukarı Silezya gibi kömür ve demir cevheri yataklarına sahip birçok bölgenin kaybedilmesini engelleyememiştir.[43] Ayrıca antlaşmaya göre, savaşın ana sorumlusu olarak Almanya'nın, kazanan devletlere maddi tazminat yükümlülüğü de şart koşulmuş; ödemede bir sıkıntı yaşanması durumunda Ruhr bölgesinin tazminat karşılığı olarak bahsi geçen devletler tarafından işgal edilmesi kararlaştırılmıştır.

Savaş sonrasında Almanya, yüksek enflasyon değerleri ve devasa boyuta ulaşan devlet borcu sebebiyle, yükümlü olduğu yirmi milyar altın mark tutarındaki savaş tazminatını ödeyemeyecek duruma gelmiş ve bunun sonucunda ilk öne sürülen konu Ruhr'un işgali olmuştur. 11 Ocak 1923 tarihinde Belçika ve Fransa devletleri, işgal kuvvetleri aracılığıyla Ruhr bölgesindeki kontrolü ele geçirmiş ve bölgede sıkıyönetim ilan etmiştir. Kömür madenleri ile demir-çelik sektörünü içeren sanayi kuruluşlarının idaresi ise bahsi geçen devletlere çalışan mühendislere devredilmiştir.

Ruhr'un olası kaybı, yenilginin ardından yeniden ayağa kalkmaya çalışan Alman ekonomisi için bir felaket anlamına gelmektedir. Hâlihazırda elden çıkan topraklar, demir cevheri tedariğinin % 80'inin, dökme demir üretiminin % 44'ünün ve ham çelik üretiminin % 36'sının kesin kaybı anlamına gelmektedir.[44] Bununla birlikte Saar bölgesi de doğrudan Fransız kontrolüne devredilmiş ve taş kömürü üretiminde % 30 civarında bir katkı payı kaybedilmiştir. Buna Ruhr bölgesinin eklenmesi ile Alman taş kömürü üretiminin sonunu getirecek kapasite kaybı % 90'lara kadar ulaşmıştır. Bunu engellemek isteyen dönemin Alman Weimar Hükümeti, Versay Antlaşması kapsamında somut önlem almaktan mahrum bırakılmıştır. Ancak hükümet bölgedeki halka pasif direniş çağrısında bulunarak, işgal kuvvetleri ile iş birliğinden

---

[43] Hermann J. Rupieper, **The Cuno Government and Reparations 1922-1923: Politics and Economics**, Lahey, Martinus Nijhoff, 1979, s. 78.
[44] Jeffrey R. Fear, **Organizing Control: August Thyssen and the Construction of German Corporate Management**, Cambridge, Harvard University Press, 2005, s. 445.

kaçınmalarını duyurmuştur. Bu çağrıya kulak veren birçok maden ve sanayi kuruluşu, üretimi tamamen durdurmuş, işçi sendikaları grev kararı almış ve Alman kömür dağıtım şirketleri Belçika ve Fransa sınırına ürün teslimatı yapmayı reddetmiştir.[45]

Almanya ile Fransa arasındaki Ruhr krizi çözülemez hale geldiğinde, Birleşik Krallık, İtalya ve ABD yönetimleri duruma dahil olmuştur. Krizi aşmak amacıyla Londra Konferansı bünyesinde Amerikan politikacı Charles G. Dawes'ın liderliğini üstlendiği uluslararası bir komite toplanmıştır. 30 Ağustos 1924 tarihinde sonuç veren komite çalışmaları, Almanya'nın savaş tazminatı koşulunu Dawes Planı adı altında yeniden düzenlemiş ve söz konusu tazminat miktarının Amerikan bankaları tarafından desteklenen kredi tahvilleri ile ödenmesini kararlaştırmıştır.[46] Ayrıca plan, Belçikalı ve Fransız işgal kuvvetlerinin Ruhr bölgesinden çekilmesini ve talep edilen tazminatın ancak maddi yollarla elde edilmesini şart koşmuştur. 25 Temmuz 1925 tarihinde bölgede bulunan işgal kuvvetleri tamamen çekilmiş ve Ruhr bölgesi, İkinci Dünya Savaşı'ndaki köklü değişimlere kadar Alman toprağı olarak kalmaya devam etmiştir.

Fransız işgali, Ruhr'un Alman ekonomisi için ne kadar hayati bir konumda olduğunu kanıtlamıştır. Devletin grev çağrısına uyulmasıyla, tüm Almanya'da kömür tüketimine bağlı faaliyetler tamamen durma noktasına gelmiştir. Ancak işgalin sona ermesi ile işçiler yeniden üretime dahil olmuş; bunun yanında ABD'den temin edilen para akışı ile bölgede ve Almanya'da istikrar kısmi olarak yeniden tesis edilmiştir.

1930'lı yıllara kadar iyileşme sürecini koruyan ve gelişmeye devam eden Ruhr bölgesi, bu dönemden itibaren siyasi bir çerçevede kabuk değiştirerek NSDAP ideolojisinin, yaygın bilinen ismiyle Nazi partisinin etkisi altına girmiştir. Parti lideri Adolf Hitler'in Almanya'yı askeri anlamda yeniden güçlendirme çabası ve devletin yeniden silahlanmasına önem vermesi, Ruhr bölgesindeki sanayi faaliyetlerinin Alman ekonomisindeki yerini konumlandırmıştır. Bu kapsamda Ruhr, silah ve savunma sanayisinin üretim merkezi olarak kullanılmış ve Almanya'nın askeri anlamda yeniden güç kazanmasına yardımcı olmuştur. Bölgede bulunan sanayi kuruluşları da Nazilerin

---

[45] Margaret Pawley, **The Watch on the Rhine: The Military Occupation of the Rhineland, 1918-1930**, Londra, I.B. Tauris, 2007, s. 91-92.
[46] Melvyn P. Leffler, **The Elusive Quest: America's Pursuit of European Stability and Security, 1919-1933**, Chapel Hill, UNC Press, 1979, s. 108-111.

Grafik 2.2. Batı Avrupa Taş Kömürü Üretimi, 1930-1944 (milyon ton)

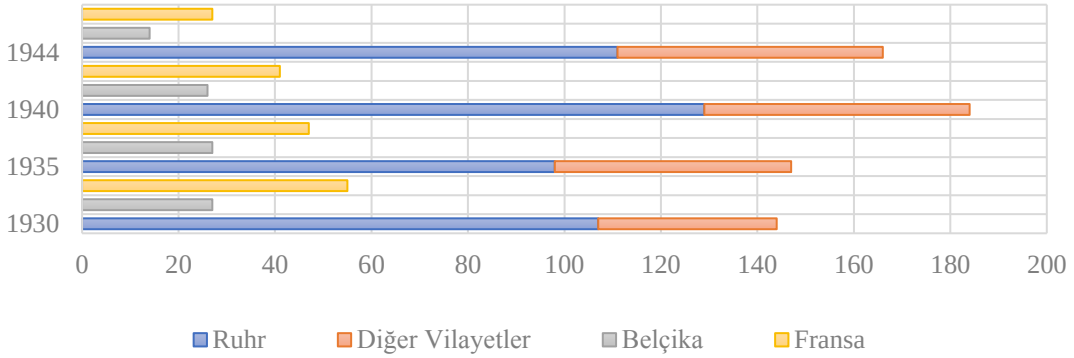

Kaynak: GESIS, https://www.gesis.org/home/

Ruhr'u öne çıkartan üretim odaklı siyasetinden çokça faydalanmış ve bunu kaybetmemek adına Adolf Hitler ve partisine, talep edilen askeri teçhizat üretiminin yanı sıra, yönetimde kalmasını sağlayacak kadar maddi destek de temin etmişlerdir.[47]

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından altmış sekiz milyon ton yıllık üretim değerine gerileyen Ruhr bölgesinin taş kömürü üretimi, 1923 yılında vuku bulan Fransız işgali ile en düşük değerine ulaşmış ve yaklaşık kırk milyon ton olarak kaydedilmiştir.[48] Ancak ABD kaynaklı finansal desteğin temin edildiği dönemden itibaren yeniden yükselişe geçerek savaş öncesinde ölçülen değerine geri dönmeyi başarmış, 1928 yılında ulaştığı yüz on beş milyon ton yıllık üretim seviyesi ile Alman taş kömürü üretiminin % 75'ini karşılamıştır (Bkz. Grafik 2.2). NSDAP döneminde ise yüz yirmi dokuz milyon ton yıllık üretim seviyesi ile zirve noktasına ulaşmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan ekonomik sorunları çözerek, yeniden ayağa kalkan, üretimde oldukça verimli bir dönem geçiren Almanya, İkinci Dünya Savaşı'nı kaybedince yeniden işgal altına girmiştir. Savaşı kazanan ABD, Birleşik Krallık, Fransa ve SSCB, 2 Ağustos 1945'de sonuçlanan Potsdam Konferansı'nda yapılan plan neticesinde işgal edilen Alman topraklarını kendi aralarında paylaşmış ve her devlet, kendisine düşen işgal bölgesinde kendi sistemini uygulamaya çalışmıştır.

---

[47] Jonathan Wiesen, **West German Industry and the Challenge of the Nazi Past, 1945-1955**, Chapel Hill, UNC Press, 2001, s. 13-14.
[48] Wolfram Fischer, Philipp Fehrenbach, **Statistik der Montanproduktion Deutschlands 1915-1985**, Gutenberg, Scripta Mercaturae-Verlag, 1995, s. .

Kabul edilen işgal planı ile Ruhr bölgesi de, Birleşik Krallık yönetimine bırakılmıştır. Bölgeden sorumlu Britanya Askeri Hükümeti, öncelik olarak yerel politikasını, NSDAP ideolojisinin yükselişini destekleyen ve savaş döneminde de iktisadi bir güç olarak öne çıkan her türlü faaliyetin tasfiyesi yönünde oluşturmuştur.[49] Bu kapsamda askeri hükümete bağlı Kuzey Almanya Kömür Kontrolü (*North German Coal Control*) şirketi kurulmuş, 22 Aralık 1945 tarihinde Ruhr bölgesinde bulunan tüm taş kömürü madenlerinin yetkileri bahsi geçen şirketin kontrolüne aktarılmıştır.[50] Demir-çelik fabrikalarının yönetimi ise benzer bir kurum olan Kuzey Almanya Demir ve Çelik Kontrolü (*North German Iron and Steel Control*) şirketine devredilmiştir.

Yeni süreçte Birleşik Krallık, Ruhr bölgesindeki üretim faaliyetlerini kendi çıkarı doğrultusunda kullanma şansına sahip olmuştur. Ancak Ruhr'un sanayi üretimindeki kapasitesi, Fransa'yı da yakından ilgilendirmiş ve bölgenin kontrolünün sadece Birleşik Krallık yönetimine devredilmesine karşı çıkılmıştır. Ruhr bölgesinin enerji potansiyeli, Fransızlar için kaçırılmayacak bir fırsat olarak görülmüş, bir istisna olarak Ruhr konusunda, tüm devletlerin ortak çıkarlarının gözetilmesi talep edilmiştir.

Fransa'nın Ruhr ilgisi, dönemin Fransız devlet adamlarından Jean Monnet tarafından 3 Ocak 1946 tarihinde Fransız Hükümeti'ne sunulan ve 14 Ocak 1947 tarihinde resmi olarak kabul edilen, yeniden yapılanma hedefli Birinci Modernizasyon Planı (*le Premier Plan de Modernisation et d'équipement*) çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Monnet Planı olarak da anılan program, Fransa'nın savaş sonrası iktisadi kalkınma sürecini, demir-çelik sektörünü merkezine alan sanayi faaliyetlerindeki gelişime bağlamıştır. Yetersiz enerji kaynakları sebebiyle söz konusu faaliyetleri bir üretim kriziyle karşı karşıya bırakmamayı amaçlayan Fransa, Almanya'nın Ruhr ve Saar bölgelerinden yıllık on beş ile yirmi milyon ton arasında değişen düzenli taş kömürü teminatı planlamıştır.[51] Bu sayede hem Almanya'nın sanayi gücünü geri

---

[49] Alan S. Milward, **The Reconstruction of Western Europe**, Oxford: Routledge, 1987, s. 106.
[50] Albert Diegmann, "American Deconcentration Policy in the Ruhr Coal Industry", **American Policy and the Reconstruction of West Germany, 1945-1955**, Ed. Jeffry M. Diefendorf, Axel Frohn, Hermann-Josef Rupieper, Washington, DC, German Historical Institute, 1993, s. 198-199.
[51] **Rapport Général sur le Premier Plan de Modernisation et d'équipment**, Paris, Commissariat Général du Plan de Modernisation et d'équipment, 1947, s. 66.

kazanması engellenecek, hem de her iki dünya savaşında da yaşananlar gibi askeri maksatla kullanılan kömür kaynaklarının Fransız himayesinde olması sağlanacaktır.

Fransa'nın Monnet Planı, müttefik devletler tarafından kısmen kabul edilmiş ve bunun sonucunda Saar bölgesi 15 Aralık 1947 tarihinde Almanya'dan kopartılarak, Fransız himayesindeki Saar Protektorası'na dönüştürülmüştür.[52] Ancak Fransa'nın, Batı Avrupa'nın en önemli enerji kaynağı olan Ruhr'u kontrol altına alarak kıtanın en büyük iktisadi gücüne dönüşme ihtimali, ABD ve Birleşik Krallık yönetimleri tarafından kabul görmemiş; bu yüzden Ruhr üzerindeki Fransız talebi reddedilmiştir.

Müttefik devletlerin reddiyle Ruhr bölgesini tek başına kontrol edemeyeceği kesinleşen Fransa, dış siyasetini Almanya'nın, Ruhr'un madencilik ve sanayi altyapısından asgari düzeyde destek alabilmesi ve askeri anlamda yeniden güçlenmemesi yönünde düzenlemiştir. Hakikatte Fransa'nın Ruhr politikası, önemli bazı kaygılara dayanmaktadır.[53] 1871 tarihli Prusya-Fransa Savaşı ve iki dünya savaşında da Alman istilasına uğrayan Fransızlar, bu tehdidi tamamen sona erdirmeyi ve Ruhr kaynaklı savaş sanayisinin bir kez daha ortaya çıkmasını önlemeyi amaçlamaktadır. Bölgeyi doğrudan ilhak etme isteği müttefiklerce kabul edilmeyen Fransa, tek çare olarak Ruhr'un, Almanya'dan kopartılarak bağımsız veya özerk bir statüde, uluslararası bir yönetime bağlı hale getirilmesi gerektiğini öne sürmüştür.

Fransa, bahsi geçen yönetim konusunu 26 Şubat 1948 tarihinde, işgal altındaki Almanya'nın geleceğinin görüşüldüğü Londra Konferansı esnasında resmi olarak tartışmaya açmıştır. Fransa'nın sunduğu taslağa göre Ruhr'un bulunduğu coğrafyada oluşturulacak bir ortak kontrol yönetimi, bölgede üretilen taş kömürünün, yerel Alman tüketimi ile Fransa'nın Monnet Planı çerçevesinde ihtiyaç duyduğu ihracat miktarı arasında paylaşım yapacak tek kontrol birimi olacaktır. Söz konusu ortak yönetim fikri, diğer devletler tarafından destek görmüştür. [54] Ancak sadece Fransa'yı temel alan

---

[52] Saar Protektorası, kısa süreli bir yönetim birimi olup, varolduğu süreç boyunca Fransız himayesi altında kalmıştır. Ruhr ve Silezya bölgelerinin ardından Almanya'nın en önemli madencilik ve sanayi faaliyetlerini bünyesinde barındırmaktadır. Bölge halkına yönelik yapılan referandum sonucunda çıkan karar ile 1 Ocak 1957 tarihinde Protektora feshedilmiş ve bölge Federal Almanya'ya katılmıştır.
[53] John Gillingham, **Coal, steel, and the rebirth of Europe, 1945-1955: The Germans and French from Ruhr conflict to economic community**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991, s. 153.
[54] Martin Chick, **Electricity and Energy Policy in Britain, France and the United States since 1945**, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2007, s. 36.

ihracat konusu veto edilmiş, bunun yerine Ruhr'un kaynaklarının tüm Avrupa kıtasına fayda sağlayacak ortak bir yönetim şekli üzerinde düşünülmesine karar verilmiştir.

Nihayetinde Ruhr'un geleceği, müttefik devletlerin müzakeleri sonucunda kesin bir karara bağlanırken, 28 Nisan 1949 tarihinde Uluslararası Ruhr Otoritesi'nin kurulması yönünde uzlaşmaya varılmıştır. Buna göre Ruhr bölgesi, Almanya sınırları içerisinde kalmış; bölgedeki kömür ve demir-çelik faaliyetleri de yeni kurulan yönetim biriminin kontrolüne bırakılmıştır. Bu sayede Almanya'nın olası bir durumda bölgenin altyapısından faydalanarak yeniden silahlanmasının önüne geçilmiş ve Avrupa'nın savaş sonrası refahı ve yeniden inşası bölge kaynakları ile garanti altına alınmıştır.[55]

Bununla birlikte Uluslararası Ruhr Otoritesi'nin, uzlaşma sağlayan devletlerin temsilcilerinden oluşan bir konsey tarafından yönetilmesine karar verilmiştir. Bu kapsamda oluşturulan konsey bünyesinde ABD, Birleşik Kralık ve Fransa'ya üçer oy, Benelüks devletlerine de birer oy hakkı tanınmıştır. Almanya ise Britanyalı bir askeri ataşe ile temsil edilmiştir. Federal Almanya'nın kurulmasının ardından Almanlar da 22 Kasım 1949 tarihindeki Petersberg Antlaşması ile konseyde söz sahibi olmuştur.

2.1.2. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

Ruhr Otoritesi, enerji güvenliği konusunu Avrupa tarihinde ilk defa gündem haline getirmiş ve birleşik bir Avrupa federasyonu hedefinin ilk somut adımı olmuştur. Her iki dünya savaşında da savaş amaçlı kullanılan ve devamında da bölgesel enerji krizlerine yol açan Ruhr kömür ve demir-çelik altyapısı, böylece otorite ile güvence altına alınmıştır. Bu sayede enerji kaynaklı olası krizlerin önüne geçilmek istenmiştir.

Ruhr Otoritesi'nin kurulmasına dair Alman toplumunda çeşitli yorumlar mevcuttur. 15 Eylül 1949 tarihinde Federal Almanya'nın ilk şansölyesi seçilen CDU partisi lideri Konrad Adenauer, söz konusu otoritenin gerekli olduğunu savunarak, bu tarz girişimlerin, Almanya'nın yeniden Avrupa'nın bir parçası olma yolunda kritik bir

[55] David Phinnemore, Lee McGowan, **The Europa Publications EU Information Series: A Dictionary of the European Union**, Oxford, Routledge, 2013, s. 259.

rol taşıdığını öne sürmüştür.[56] Bu kapsamda Adenauer, görevi süresince ilk olarak Federal Almanya'nın, Ruhr Otoritesi'nin kalıcı bir üyesi olması için büyük çaba sarfetmiş ve karşılığını Petersberg Antlaşması ile almıştır. Adenauer, bu üyelik ile sınırlı kalmamış ve kısıtlı bir bölgeyle ilgilenen Ruhr Otoritesi yerine, zengin kömür yataklarına sahip tüm Batı Avrupa coğrafyasını içeren ve enerji güvenliğini ön plana çıkartacak kapsamlı bir yönetim organizasyonunun kurulmasını da savunmuştur.

Alman muhalefet partisi SPD lideri Kurt Schumacher ise Adenauer'i, müttefik devletlerle iş birliği yapmakla ve Almanya'nın milli çıkarlarını Ruhr Otoritesi benzeri yabancı unsurlarla paylaşmakla suçlamıştır.[57] Adenauer'in aksine Schumacher, Ruhr Otoritesi'ni, Almanya'nın demokratikleşme sürecinde önüne koyulan bir engel olarak görmüş ve Ruhr kaynaklarının Alman yönetimine teslim edilmemesini eleştirmiştir.

Adenauer'in Avrupa'da daha kapsamlı bir yönetim organizasyonu ideali, İkinci Dünya Savaşı sonrası yeni dünya düzeniyle de uyuşmaktadır. Soğuk Savaş döneminin başlamasıyla Avrupa'da, ABD ve SSCB liderliğinde yeni kutuplaşma hareketleri ortaya çıkmış ve kıta, liberalizm ve komünizm olmak üzere iki farklı ideolojinin arasında sıkışıp kalmıştır. ABD, liberal demokrasiyi benimsemiş olan müttefikleriyle birlikte hâkim olduğu Batı Avrupa coğrafyasında, SSCB etkisine karşı güçlü bir ittifak inşa etmeyi amaçlamıştır. Ancak mevcut Ruhr Otoritesi, sadece Ruhr bölgesinin durumu ile ilgilendiğinden, arzulanan itttifak olma konusunda yetersiz kalmış, bunun yerine tüm Avrupa kıtasını temsil eden devletler üstü bir kuruma ihtiyaç duyulmuştur.

25 Şubat 1948 tarihinde Çekoslovakya'da yaşanan SSCB destekli komünist darbesiyle ABD ve Avrupalı müttefikleri, ittifak girişimlerini hızlandırmıştır. ABD, Belçika, Birleşik Krallık, Fransa, Hollanda ve Lüksemburg temsilcileri Brüksel'de toplanarak, 17 Mart 1948 tarihinde Brüksel Antlaşması'nı imzalamıştır. Antlaşma, devletlerarası iktisadi ve askeri dayanışmanın artırılmasını amaçlarken, görünürde muhtemel bir Alman militarizminin yükselişine karşı imzalanmıştır. Ancak asıl hedefin SSCB olduğu ve komünizm tehdidinin Alman istilasına göre daha muhtemel

---

[56] Ronald J. Granieri, **The Ambivalent Alliance: Konrad Adenauer, the CDU/CSU, and the West, 1949-1966**, New York, Berghahn Books, 2003, s. 33.
[57] Dietrich Orlow, **Common Destiny: A Comparative History of the Dutch, French, and German Social Democratic Parties, 1945-1969**, New York, Berghahn Books, 2000, s. 174-175.

gözüktüğü açıktır.[58] Antlaşmayı imzalayan devletler, bir yıl sonrasında resmi olarak yeniden bir araya gelerek, SSCB tehdidine karşı NATO'yu kurma kararı almışlardır.

Fransa, yaşanılan kutuplaşma neticesinde, İkinci Dünya Savaşı sonrası ısrarla sürdürdüğü Ruhr bölgesi politikasını güncelleyerek, Federal Almanya ile iş birliğinin geliştirilmesi fikrini benimsemiştir. Orta Avrupa coğrafyasının büyük bir kısmını kaplayan Federal Almanya'nın, SSCB etkisine bırakılmayacak kadar değerli olduğu; bunun yanı sıra SSCB'nin kendisine düşen işgal bölgesinde komünist bir hükümet kurma girişimi, Fransa'nın dış politikasını değiştiren en önemli etmenlerdir.[59]

Temmuz 1948 ile Ocak 1953 tarihleri arasında Fransa'nın Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmüş olan Robert Schuman, Fransızların agresif politikasını terk etmesini sağlayan kişidir. Schuman, Monnet Planı'nın işgal, ilhak veya Ruhr Otoritesi gibi uluslararası bir kontrol organıyla uygulanamayacağının ispat edilmesiyle yönünü istekli olarak Alman-Fransız siyasi ve iktisadi ilişkilerinin normalleştirilmesine çevirmiştir. Schuman'a göre, Saar bölgesinin entegrasyonunun yanı sıra, Fransa'nın savaş sonrası yeniden inşasının temeli olan Ruhr kömür ve demir-çelik faaliyetlerinin kontrol altında tutulması elzemdir. Bunun da ABD ve Birleşik Krallık gibi Alman olmayan unsurların domine ettiği bir otorite yerine, Fransa ve Federal Almanya'nın örgütlenmesi ile oluşacak bir yönetim organizasyonu ile gerçekleşmesi gerekmektedir.

Robert Schuman'ın, Fransa ve Federal Almanya'nın enerji güvenliği göz önüne alınarak kömür ve demir-çelik altyapılarının devletler üstü bir yönetim organizasyonu altında tutulmasını öneren ve söz konusu devletlerin yanı sıra diğer Avrupalı devletlerin de oluşturulacak yönetime üyeliğini içeren teklifi, 9 Mayıs 1950 tarihinde Fransız Parlamentosu tarafından kabul edilmiştir.[60] Schuman Planı olarak da anılan söz konusu teklif, kabülünün ardından resmi olarak tüm Avrupa'ya iletilmiştir.

---

[58] Edward H. Judge, John W. Langdon, **The Cold War Through Documents: A Global History**, Lanham, Rowman & Littlefield Publishing, 2018, s. 58.
[59] Nevil Johnson, **Government in the Federal Republic of Germany: The Executive at Work**, Oxford, Pergamon Press, 1973, s. 24-25.
[60] Hubert Buch-Hansen, Angela Wigger, **The Politics of European Competition Regulation: A Critical Political Economy Perspective**, Oxford, Routledge, 2011, s. 41-42.

Schuman Planı, deklare edildiği dönemde büyük yankı uyandırmış ve Avrupalı devletler, planı şaşkınlıkla karşılamıştır.[61] Bu plan ile kısa bir süre öncesine kadar Ruhr bölgesi konusunda agresif politikası ile öne çıkan Fransızlar, yeni süreçte kendi enerji kaynaklarını, devletler üstü bir yönetim organizasyonu üzerinden diğer devletler ile yönetmeyi teklif etmiştir. Ancak teklif, kısıtlı sayıda devletten olumlu dönüş almıştır. Birleşik Krallık ve İrlanda, Avrupa politikalarından uzak durmayı tercih etmiştir. Danimarka ve Norveç, İkinci Dünya Savaşı'nın izlerini henüz silmeden Almanya ile yakınlaşmayı kabul etmemiştir. Avusturya, Finlandiya ve İsveç ise tarafsızlığını korumaya önem vermiştir. Doğu Avrupa devletleri de SSCB kontrolündeki komünizm hegemonyası altında olmaları sebebiyle, Fransa ile yakınlaşma şansını bulamamıştır.

Federal Almanya yönetimi, Schuman Planı'nı önemli bir fırsat olarak görmüş ve savaş sonrasında ilk defa siyasi ilişkiler çerçevesinde eşit muamele görme şansını yakalamıştır. Ayrıca Ruhr Otoritesi'nin, yeni yönetim organizasyonunun kurulması ile lağvedileceği beklentisi, Adenauer liderliğindeki Alman toplumunun büyük bir çoğunluğunun Fransa'nın planı lehinde olmasını sağlamıştır. Ancak Schuman Planı, kısıtlı olduğu ve sadece enerji konusunu öne çıkardığı iddiasıyla Alman muhalefeti tarafından destek görmemiştir. Muhalefette öne çıkan SPD partisi, Schuman'ın planının, Monnet Planı'nın devamı olduğunu ve sadece Fransa'nın çıkarlarına hizmet ettiğini iddia ederek, kömür ve demir-çelik faaliyetlerinde Fransa ile ortak hareket etmeye itiraz etmiştir.[62] Muhalefetin reddine rağmen Federal Almanya, Schuman Planı'nın gerçekleştirilmesi amacıyla 20 Haziran 1950 tarihinde Paris kentinde başlayan resmi müzakerelere dahil olmuştur. Fransa ve Federal Almanya'nın yanı sıra, Belçika, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg temsilcileri de müzakerelere katılmıştır.

Söz konusu devletler, müzakerelerin sonuç vermesiyle 18 Nisan 1951 tarihinde Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu'nu (*European Coal and Steel Community*) oluşturacak Paris Antlaşması'nı imzalamışlardır. Antlaşma ile Uluslararası Ruhr Otoritesi de lağvedilmiştir. Antlaşma kapsamında AKÇT yönetiminin Yüksek Otorite, Parlamento, Adalet Divanı ve özel statüye sahip Bakanlar Konseyi'nden oluşmasına

---

[61] John McCormick, **European Union Politics**, Londra, Palgrave Macmillan, 2011, s. 70.
[62] Thomas Hörber, **The Foundations of Europe: European Integration Ideas in France, Germany and Britain in the 1950s**, Wiesbaden, Springer VS, 2006, s. 211-212.

Grafik 2.3. Batı Avrupa Elektrik Üretiminde Fosil Yakıtların Payı (%)

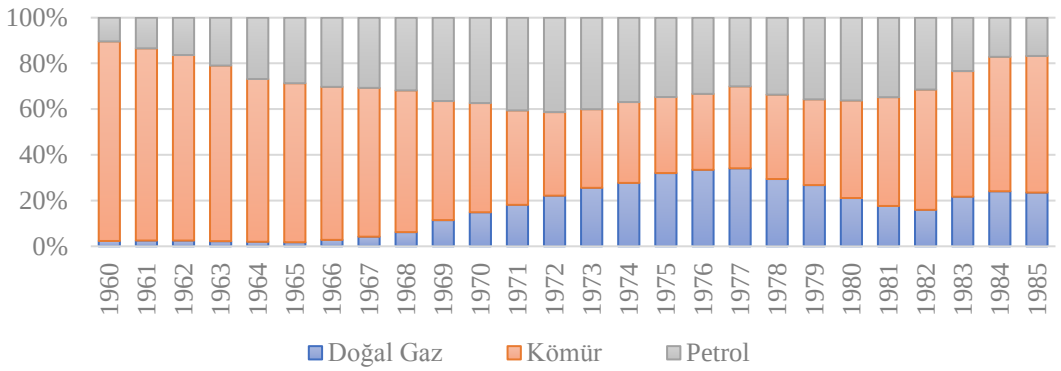

Kaynak: World Bank, https://data.worldbank.org/

karar verilmiş; üyeleri ise kendi devletlerinin çıkarlarını temsil etmek yerine tüm üyelerin toplu çıkarlarını savunan devletler üstü bir yönetim kabul edilmiştir.[63]

AKÇT, enerji güvenliği ile ilgilenen devletler üstü ilk organizasyon olmuş, kömür ve demir-çelik için ortak bir Avrupa pazarının kurulması ve iktisadi refahın artırılması için önemli bir adım atılmıştır. Öncelik olarak, antlaşmayı imzalayan altı devlet arasındaki enerji ticaretinin artırılması ve bu kapsamda savaş sonrasında düşük seviyelere gerileyen sanayi büyümesinin istikrara kavuşturulması hedeflenmiştir. Bu hedef dahilinde AKÇT, gümrük vergileri ile kotaları kaldırma kararı alarak altı devlet arasında düzenli olarak kömür ve demir-çelik tedarikini kolaylaştırmayı amaçlamıştır.

AKÇT'nin kuruluşunun ardından geçen on yıllık dönemde Batı Avrupa kömür üretimi düzene oturtulmuş ve devletler stok yapabilme imkanına kavuşmuştur. Ancak kömürün yanı sıra, petrol ve doğal gazın da enerji tüketimine dahil olması, söz konusu stok imkanını sağlayan en önemli sebeptir. 1950'li yılların son dönemlerinde petrol ve doğal gazın tüketiminin, kömüre alternatif olarak artış göstermesiyle, kömür tüketiminde azalmalar yaşanmış ve Batı Avrupalı kömür üreticileri, devasa bir üretim kriziyle karşı karşıya gelmiştir. Sonuç olarak birçok kömür madeni kapatılmıştır.

Grafik 2.3'te görüldüğü üzere 1960 yılında AKÇT üye devletlerinin elektrik üretimlerinde % 87'lik bir pay tutan kömür, her dönem hızlı bir düşüş gerçekleştirerek,

[63] Irıs Glockner, Berthold Rittberger, "The European Coal and Steel Community (ECSC) and European Defence Community (EDC) Treaties", **Designing the European Union: From Paris to Lisbon**, Ed. Finn Laursen, Londra, Palgrave Macmillan, 2012, s. 18-19.

1965 yılında % 70'e, 1970 yılında % 48'e ve 1975 yılında % 33'e kadar gerilemiştir. Küresel petrol krizlerinin yaşandığı 1970'li ve 1980'li yıllarda ise payını yeniden artırmış ve 1985 yılında % 60'a yükselmiştir. Ancak genele bakıldığında kömürün, petrol ve gaza yerini kaptırdığı ve elektrik üretiminde tek fosil yakıt olmadığı açıktır.

Söz konusu kömür krizinin üstesinden gelmek adına AKÇT Yüksek Otoritesi, kömür ve çelik fiyatlarının dengelenmesi için, topluluk bünyesindeki devletlere üretim kotası uygulamayı, ihracatına da kısıtlama getirmeyi teklif etmiştir.[64] Ancak AKÇT üye devletleri, Yüksek Otorite'nin kriz konusunda sunduğu teklifleri görmezden gelmiş veya reddetmiştir.[65] Devletler, kömür üretimi kotası konusunda farklı görüşlere sahip olarak, teklif edilen önlemlerin ve kota sisteminin her bir devlet için aynı olmasını kabul etmemişlerdir. Bu kapsamda, Batı Avrupa enerji güvenliğinin tekel sorumlusu olan AKÇT, yaşanılan kriz karşısında çaresiz kalmış, petrol ve doğal gazın tüketimine de uygun bir ortak enerji politikası üretememiştir.

2.1.3. Avrupa Toplulukları ve Küresel Petrol Krizi

Önüne geçilemeyen kömür krizinin aksine AKÇT, Avrupanın ortak bir amaç doğrultusunda bir araya gelebileceğini kanıtlamıştır. Topluluğun en önemli başarısı ise, Fransa ve Federal Almanya arasındaki uzlaşmanın hayata geçirilmesi ve bunun yanında dört Avrupa devletinin daha bu birlikteliğe dahil olmasıdır. Yaşanılan süreçte kömür tüketiminin azalması ve diğer fosil yakıtların kullanımının artmasıyla AKÇT devletleri, enerji güvenliğinin sadece kömüre endeksli olamayacağını kavramış, iş birliklerini ve entegrasyon aşamalarını AKÇT'nin ötesine taşımayı hedeflemişlerdir. Bu durum, farklı alanda yeni bir organizasyon geliştirme ihtiyacını ortaya çıkarmıştır.

1 Haziran 1955 tarihinde İtalya'nın Messina kentinde bir araya gelen AKÇT devletleri temsilcileri, kömür ve demir-çelik ürünlerinin yanı sıra, diğer ticari

---

[64] Karen Alter, David Steinberg, "The Theory and Reality of the European Coal and Steel Community", **Making History: European Integration and Institutional Change at Fifty**, Ed. Sophie Meunier, Kathleen R. McNamara, Oxford, Oxford University Press, 2007, s. 95.
[65] W. Paul Gormley Gormley, **The Procedural Status of the Individual before International and Supranational Tribunals**, Lahey, Martinus Nijhoff, 1966, s. 143-144.

ürünlerde de ortak pazarın oluşturulmasını, ayrıca nükleer enerjinin de barışçıl amaçlarla geliştirilmesini ve tüketime dahil edilmesini talep etmişlerdir. İki talep de altı AKÇT devleti tarafından kabul edilmiş; 29 Mayıs 1956 tarihinde Venedik'te ve 20 Ekim 1956 tarihinde Paris'te düzenlenen müzakerelerde, ortak pazarın ve nükleer enerji kullanımının gözetildiği iki komite bünyesinde masaya yatırılmıştır.[66] Nihayetinde uzlaşmaya varan devletler, 25 Mart 1957 tarihinde Roma Antlaşması'nı imzalayarak Avrupa Ekonomik Topluluğu (*European Economic Community*) ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (*European Atomic Energy Community – Euratom*) olmak üzere iki yeni devletler üstü organizasyonunun ortaya çıkmasını sağlamışlardır.

AAET, tıpkı AKÇT gibi enerji güvenliği kapsamında ortaya çıkan ve nükleer enerjiyi merkezine koyan bir yönetim organizasyonudur.[67] AAET ile devletler, nükleer enerji için ortak bir pazar oluşturmayı ve bu pazar içerisinde uygulanacak ortak kurallar çerçevesinde üretimi, tüketimi ve satışı dengede tutmayı amaçlamıştır. AET ise Avrupalı devletlerin iktisadi kalkınmasına ve entegrasyonuna önem vermiş, bu anlamda öncelikli olarak gümrük birliğinin kurulmasını ve bir Avrupa pazarı oluşturulmasını hedeflemiştir. Birlik içerisinde hedeflenen ticari serbestleşmenin ilk aşaması, ticari ürünlerin gümrük vergilerinde ve çeşitli kısıtlamalarında azaltmaya giderek gerçekleştirilmiştir.[68] Bu gelişmelerin aksine, AET'yi oluşturan antlaşma bünyesinde herhangi bir enerji politikasına yer verilmemiş, petrol ve doğal gaz tüketiminin yükselişine dair sorunlar, devletlerin kendi düzenlemesine bırakılmıştır.

1960'lı yıllara girilirken Batı Avrupalı devletler, kömür ve demir-çelik ticareti odaklı AKÇT, nükleer enerjide iş birliği odaklı AAET ve gümrük birliği odaklı AET olmak üzere üç farklı organizasyon üzerinden yönetilmekteydi. 8 Nisan 1965 tarihinde imzalanan Brüksel Antlaşması'nın ardından söz konusu üç organizasyon, aynı çatı altında bir araya gelerek Avrupa Toplulukları (*European Communities*) adını almıştır.

---

[66] John van Oudenaren, "European Integration: Progress and Uncertainty", Europe Today; **A Twenty-first Century Introduction**, Lanham, Rowman & Littlefield Publishing, 2011, s. 280.
[67] Anna Södersten, **Euratom at the Crossroads**, Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2018, s. 16.
[68] Andrew Moravcsik, **The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht**, Oxford, Routledge, 1999, s. 86.

Grafik 2.4. Petrol Krizi Öncesinde Batı Avrupa Ham Petrol İthalatı (%)

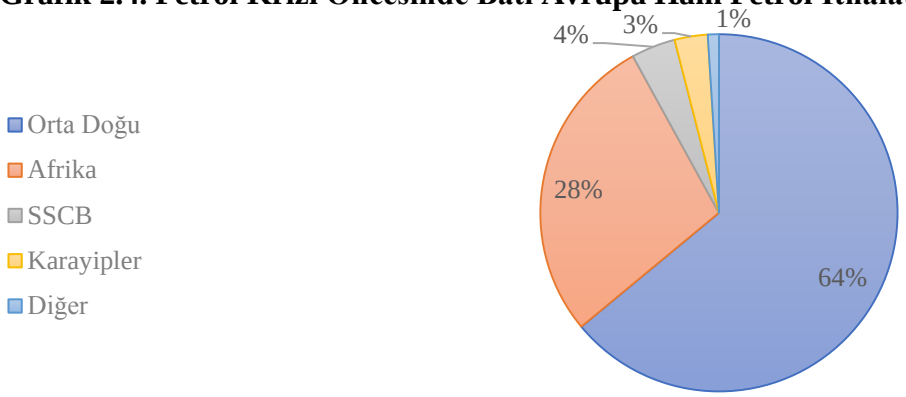

Kaynak: World Bank, https://data.worldbank.org/

Organizasyonların, Avrupa Toplulukları bünyesinde varlıklarını sürdürmesi kararı alınmış, ancak AKÇT ve AAET'nin sorumlulukları AET yönetiminde toplanmıştır.

AT çatısı altında Batı Avrupalı devletler, 1960'lı ve 1970'li yıllarda istikrarlı bir düzeyde iktisadi gelişim göstermişlerdir. Bunun yanı sıra uluslararası ilişkilerde önemli bir oyuncu rolüne bürünen AT, Avrupa, Asya ve Afrika kıtalarından, Karayiplerden ve Pasifik adalarından birçok devlet ile yakın ilişki kurmayı başarmış; Birleşik Krallık, Danimarka ve İrlanda devletleri de topluluğa katılmıştır. Bunun sonucunda AT'nin sorumluluklarının daha geniş bir alana yayılması sağlanmıştır.

Olumlu sürece rağmen 1970'li yıllar, AT'nin enerjide dışa bağımlılığını ve bu konuda eksik bir politikaya sahip olmasını sert bir şekilde cezalandırmıştır. Kısıtlı bir ham petrol üretimine sahip olan AT devletleri, ihtiyacını MENA devletlerinden temin etmiştir. Siyasi ilişkilerini, iktisadi çıkarları kapsamında şekillendiren AT devletleri, petrol ihtiyacını karşılamak adına Orta Doğu devletleri ile düzeyli ilişkiler içerisinde olmuştur. Ancak Orta Doğu coğrafyasında yaşanan İsrail ve Arap devletleri arasındaki gerilim, Avrupa'yı da bir krize sürüklemiş ve petrol ithalatını tehdit altında bırakmıştır.

Arap devletleri, 1948 yılında kurulan İsrail devletinin coğrafyadaki varlığını reddetmiş ve devleti, istenmeyen komşu olarak ilan etmişlerdir. Soğuk Savaş süreci de iki taraf arasındaki gerilimi en yüksek noktaya getirmiş, ABD ve SSCB'nin bölgedeki devletlerle yakın ilişkiler kurmasına sebep olmuştur. 6 Ekim 1973 yılında Mısır ve Suriye, İsrail'e savaş açmışlardır. Bu savaşla Haziran 1967'de iki taraf arasında yaşanan Altı Gün Savaşı'nda İsrail'e kaptırılan toprakların geri alınması

Grafik 2.5. Küresel Ham Petrol Fiyatları (ABD Doları/varil)

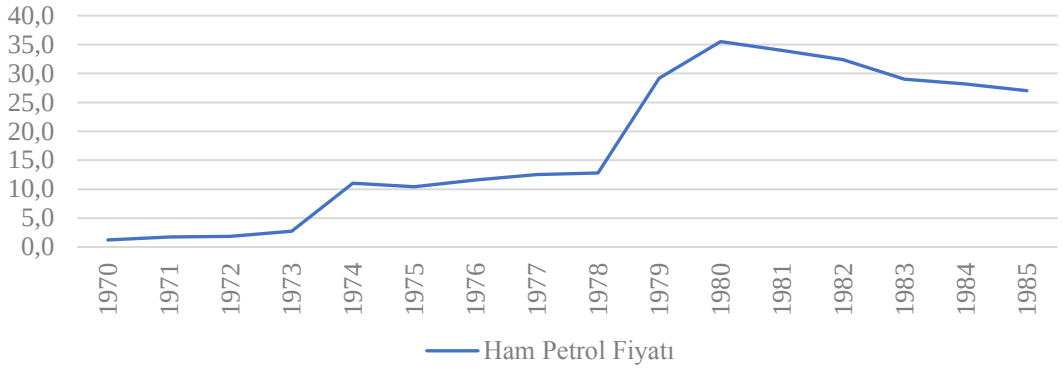

Kaynak: World Bank, https://data.worldbank.org/

amaçlanmıştır. Yom Kippur Savaşı da olarak anılan süreç esnasında İsrail, ABD tarafından desteklenirken, SSCB de Arap devletleri ittifakının müttefiki olmuştur.[69]

Grafik 2.4'te gösterilen Batı Avrupa devletlerinin ham petrol ithalatına bakıldığında, Afrika ve Orta Doğu devletlerinin hâkimiyeti açıkça görülmektedir. BAE, Irak, İran, Kuveyt, Suriye, Suudi Arabistan ve Umman'dan oluşan Orta Doğu arz kaynakları, AKÇT devletlerinin ham petrol talebinin % 64'ünü karşılamaktadır.

Çoğunluğunu petrol üretimine sahip Arap devletlerinin oluşturduğu ve üretim kotalarını belirleyen OPEC, savaş sırasında İsrail üzerinde bir uluslararası baskı oluşturmak amacıyla İsrail ile müttefik olan ABD'ye ve ABD güdümündeki Avrupalı devletlere petrol ihracatını kesmiştir. Böylece petrol fiyatlarında keskin bir artış gerçekleşmiş ve küresel bir petrol krizine yol açılmıştır. Grafik 2.5 incelendiğinde Altı Gün Savaşı döneminde varil başına 1,33 ABD Doları olan petrol fiyatının, yaşanılan ambargo neticesinde hızla artarak 2,7 ABD Dolarına ulaştığı, 1975 yılında 10,4 ABD Dolarına ve 1980 yılında 35,5 ABD Dolarına yükselerek rekor kırdığı görülmektedir.

Bu fiyat artışı sonucunda petrol, ithalata bağımlı olan AT üyesi devletlerinin ekonomilerini ciddi bir şekilde etkilerken, İkinci Dünya Savaşı'nı izleyen otuz yıllık büyüme sürecini de aniden durdurmuştur. Tekstil, kimya sanayi ve demir-çelik faaliyetleri gibi petrol ve petrol ürünleri ile beslenen sektörlerde de kıta çapında azalmaya gidilmiş, birçok fabrika ve sanayi kuruluşlarında iflaslar gerçekleşmiştir.

[69] Galia Golan, **Yom Kippur and After: The Soviet Union and the Middle East Crisis**, Cambridge, Cambridge University Press, 1977, s. 251.

Grafik 2.6. Batı Avrupa Enflasyon Değerleri (%)

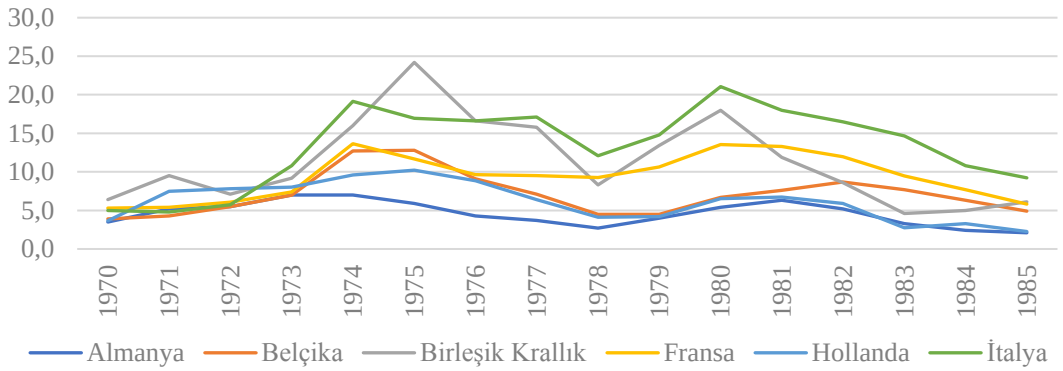

Kaynak: World Bank, https://data.worldbank.org/

Orta Doğu kaynaklı petrol krizi, AT devletlerinde enflasyon değerlerinin de yükselmesine neden olmuştur (Bkz. Grafik 2.6). Ancak söz konusu krizden tüm üye devletler aynı derecede etkilenmemiştir. Belçika, Birleşik Krallık ve İtalya, petrole endeksli faaliyetlerin sıklığı sebebiyle kriz sürecine ayak uydurmakta zorlanmış ve enflasyon değerleri çift haneli sayılara ulaşmıştır. Almanya ve Hollanda ise yerelde ürettikleri kömür ve doğal gazın tüketimini ön plana çıkarmışlardır. Bu sayede petrol ithalatına bağımlı kalmamışlar ve yaşanılan krizden de kısmen etkilenmişlerdir.

1959 yılında Groningen vilayetinde yer alan Slochteren gaz sahasının keşfi ile Hollanda, Avrupa'nın en önemli doğal gaz üreticisi konumuna ulaşmış ve enerjide kendi kendine yetebilen bir devlet olmuştur. Bu özelliği ile Hollanda, yerel enerji ihtiyacını tamamen doğal gaz ile karşılayabilmesinin yanında, kaynak sıkıntısı çeken Avrupalı devletler için de önemli bir tedarik noktasına dönüşmüştür. Federal Almanya da, petrol yerine yoğun olarak sahip olduğu Ruhr bölgesi merkezli taş kömürü üretimini teşvik ederek ithal petrol kullanımının yaygınlaştırılmasından kaçınmış, bu sayede enflasyon değeri petrol krizi döneminde düzenli bir seviyede ilerlemiştir.[70]

AT devletleri, 15 Aralık 1973 tarihinde Kopenhag Zirvesi sonucunda ortak bir deklarasyon yayınlayarak, petrol ambargosunun meydana getirdiği kriz sürecinin sadece gelişmiş devletleri değil, aynı zamanda gelişmekte olan devletleri de etkilediği,

[70] Douglas Evans, "German Energy Policy", **Western Energy Policy: The Case for Competition**, ed. Douglas Evans, Londra, Macmillan Press, 1978, s. 77.

dolayısıyla tüm dünya ekonomisi için bir tehdit oluşturduğunu öne sürmüşlerdir.[71] Ayrıca deklarasyon kapsamında, enerji tüketiminin güvence altına alınması hedefiyle alternatif kaynakların gelişimi konusunda kapsamlı bir çalışma hazırlanması talep edilmiştir. Bu çalışmaya göre, mevcut kaynakların geliştirilmesi, yeni kaynaklar konusunda araştırmaların hızlandırılması ve uranyum zenginleştirme çalışmalarıyla nükleer enerjinin yaygınlaştırılması gibi çeşitli tedarik seçenekleri tasarlanacaktır.

Petrol, Avrupa devletlerinin en çok tükettiği fosil yakıt olmasına rağmen, 1973 krizinin ardından düşüşe geçmiş; doğal gaz, nükleer enerji ve yenilenebilir enerji seçeneklerini içeren çeşitli tüketim kaynaklarının paylarının artışına yol açmıştır. Kriz öncesinde AT enerji tüketiminin yaklaşık % 93'ünü karşılayan OPEC petrol ithalatı, ilerleyen süreçte azalarak, 1983 yılında % 45'e kadar gerilemiştir.[72] Talep edilen petrol ihtiyacı ise ABD, Meksika, Norveç gibi Batılı devletlerin yanı sıra, SSCB'den de sağlanmış ve OPEC'in açığı kapatılmıştır. SSCB, aynı zamanda Avrupa'ya doğal gaz da temin etmiş ve kıtanın enerji tüketiminin çeşitlenmesine katkıda bulunmuştur. Aşağıda Avrupalı devletlerin Sovyet petrol ve doğal gazının ithalatına bağımlılığının ortaya çıkışı ve genişleme süreçleri kapsamlı bir çerçevede incelenecektir.

2.1.4. Avrupa-SSCB Enerji Ticareti

Zengin fosil yakıt kaynakları, SSCB ekonomisinin bel kemiğini oluşturarak iki kutuplu dünyanın aktörlerinden biri olmasına imkan tanımıştır. Bunun yanı sıra SSCB kaynakları, tüm tüketici devletler için önemli bir arz noktası haline gelmiştir. Özellikle küresel petrol krizinin ardından petrol fiyatlarında yüksek değerlerin ortaya çıkması, enerji talep eden devletlerin yönünü alternatif bir yakıt olan doğal gaza çevirmiştir. Bu durum, lider doğal gaz üreticilerinden SSCB için kritik bir fırsat oluşturmuştur.

Avusturya, SSCB ile enerji eksenli ilişki geliştiren ilk liberal demokrat devlettir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde önemli bir petrol ve doğal gaz üreticisi olan

---

[71] "Annex to the Summit Conference Final Communiqué", **Bulletin of the European Communities**, no. 12, Lüksemburg, Office for Official Publications, 1973, s. 11-12.
[72] Carol A. Dahl, **International Energy Markets: Understanding Pricing, Policies, and Profits**, Tulsa, PennWell Corporation, 2015, s. 240.

ve savaş esnasında da NSDAP Almanyası'na yakıt ihraç eden Avusturya, savaşın ardından müttefik devletlerce dört farklı işgal bölgesine ayrılmıştır. Petrol ve doğal gaz üretim sahalarının bulunduğu Aşağı Avusturya (*Niederösterreich*) bölgesi ise SSCB kontrolü altına girmiştir. SSCB yönetimi, Avusturya'da çıkartılan petrolü doğuya taşımak amacıyla Sovyet Petrol İdaresi (*Sowjetische Mineralölverwaltung*) ismiyle bilinen şirketi kurmuştur.[73] Ancak altyapı eksikliği sebebiyle Avusturya doğal gazı, SSCB yönetimi tarafından taşınamaz ilan edilerek görmezden gelinmiş ve işgal döneminde sadece yerel gaz ihtiyacını sağlayacak kadar üretim gerçekleştirilmiştir.

15 Mayıs 1955 tarihinde SSCB işgalinin sona ermesi ve Avusturya'nın bağımsızlığını kazanmasının ardından, yerel petrol üretiminin % 40'ının, on yıl daha SSCB'ye savaş tazminatı olarak verilmesi kararlaştırılmıştır.[74] Sovyet Petrol İdaresi de Avusturya Hükümeti tarafından millileştirme hareketi kapsamında bir devlet şirketine çevirilmiştir. Bunun sonucunda kurum, isim ve yönetim değişikliği ile Avusturya Petrol İdaresi'ne (*Österreichische Mineralölverwaltung*) dönüşmüştür.

OMV'nin kuruluş amacında petrol kaynaklarının kullanımı, doğal gaza göre daha büyük yer tutmuştur. Ancak petrol üretiminin azalması ve SSCB ithalatının halen geçerli olması, OMV'yi gaz sahalarının ve altyapısının gelişimine yönlendirmiştir. 1950'li yıllarda Avrupalı devletlerin enerji tüketimini domine eden kömürün aksine, yüksek kalite bir enerji kaynağı olarak öne çıkartılan doğal gazın kullanımının, kömür üretiminden yoksun Avusturya topraklarında yaygınlaştırılması hedeflenmiştir. Bu hedefe rağmen yerelde keşfedilen gaz sahalarının üretim miktarı, devlet teşvikiyle hızla büyüyen yerel gaz tüketimini karşılamaya yetmemiştir. Bunun sonucunda OMV, ihtiyacın dış kaynaklardan temin edilmesi yönünde zorunlu bir karar almıştır.

Çekoslovakya, SSCB ile imzaladığı doğal gaz sözleşmesinden sonra, OMV'nin ihtiyacını tedarik noktasında önemli bir aday haline gelmiştir. Çekoslovakya ile SSCB'nin vardığı uzlaşma doğrultusunda, iki devlet arasında Bratstvo Doğal Gaz Boru Hattı inşa edilecek ve Çekler, bu hat üzerinden Sovyet gazı ithal edilecektir.

---

[73] Walter M. Iber, "Erdöl Statt Reparationen: Die Sowjetische Mineralölverwaltung in Österreich 1945-1955", **Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte**, Münih, Institut für Zeitgeschichte, 2009, s. 573.
[74] Per Högselius, **Red Gas: Russia and the Origins of European Energy Dependence**, Londra, Palgrave Macmillan, 2013, s. 46.

OMV ise, bu yeni sisteme bağlanma konusunda açıkça hevesli olduğunu göstermiş ve söz konusu boru hattının Bratislava'dan Avusturya topraklarına kadar devam etmesi konusunda SSCB ile Çekoslovakya hükümetletiyle görüşmeler yapmıştır.[75]

Avusturya'nın SSCB ile enerji eksenli ilişki kurma girişimleri esnasında, İtalya da Sovyet gazına talip olmuştur. Kaynaktan yoksun olan İtalya'nın enerji bağımlılığı, öncelikle ham petrol ile başlamıştır ve yerelde ihtiyaç duyulan ham petrol miktarı, İkinci Dünya Savaşı'ndan itibaren ABD ve Birleşik Krallık'tan temin edilmiştir. İtalyan devletine ait bir şirket olan ENI, tedarik çeşitliliğini artırmak amacıyla zengin petrol kaynaklarına sahip MENA devletleri ile üretim sahalarının keşfini, işletilmesini ve üretilen petrolün dağıtımını içeren PSA'lar gerçekleştirmiştir. Bu sayede ENI, farklı ham petrol kaynaklarından yerel tüketim ihtiyacını karşılarken, aynı zamanda uluslararası ham petrol piyasasında kendine yer bulan önemli bir aktöre dönüşmüştür.

1953 yılında gerçekleşen İran'da gerçekleşen Şah yanlısı darbenin ardından ENI'nin, yabancı yatırımcıya açık hale getirilen İran petrol pazarına girişi, Aramco, BP, CFP, Gulf Oil, Shell ve Texaco gibi Batılı enerji şirketleri tarafından engellenmiştir.[76] Söz konusu dışlanma politikasına karşı ENI, SSCB ile yakınlaşma sürecine dahil olmuş ve 1958 yılından itibaren Sovyet petrolünü ithal etmeye başlamıştır. ENI'nin SSCB ile kurduğu yakın ilişki, NATO üyesi olan İtalya'nın da dış politikasını etkilemiş ve İtalyan devleti, Soğuk Savaş süresince Batı ve Doğu Blokları arasında bir tarafın parçası olmak yerine, arabulucu rolünü üstlenmiştir.

Öte yandan ENI, petrol tüketimine bağımlılığını azaltmak ve İtalya'nın büyümekte olan enerji ihtiyacını karşılamak için, 1960'ların ortalarında doğal gaz altyapısına yoğun bir şekilde yatırım yapmaya başlamıştır. İtalya topraklarında gaz kaynağının yoksunluğundan dolayı ENI, ilk olarak petrol temininde ticari ortağı olan SSCB'den gaz alımı olasılığını öne çıkarmış ve bu olasılık, Bratstvo boru hattının inşasından sonra daha gerçekçi hale gelmiştir. ENI, SSCB yönetimine, hattın

---

[75] Alberto Tonini, "The EEC Commission and European Energy Policy: A Historical Appraisal", **European Energy and Climate Security: Public Policies, Energy Sources, and Eastern Partners**, Ed. Rossella Bardazzi, Maria Grazia Pazienza, Alberto Tonini, Berlin, Springer, 2016, s. 39.

[76] Elisabetta Bini, "A Challenge to Cold War Energy Politics? The US and Italy's Relations with the Soviet Union, 1958-1969", **Cold War Energy: A Transnational History of Soviet Oil and Gas**, Ed. Jeronim Perovic, Londra, Palgrave Macmillan, 2017, s. 206.

Çekoslovakya'nın ardından Macaristan ve Yugoslavya toprakları üzerinden İtalya'ya devam etmesini ve Sovyet gazının da bu güzergâhtan iletilmesini teklif etmiştir.[77]

İtalya, böyle bir boru hattını tek başına inşa edecek iktisadi bir güce sahip olamamış ve sunulan teklifte Macaristan ve Yugoslavya'nın da yatırıma dahil olmasını talep etmiştir. Ancak her iki devlet de, söz konusu projeye sermaye sağlama konusunda gönülsüz davranmıştır. Macaristan, Csongrád vilayetinde keşfettiği Algyő ve Makó gaz sahalarının 28 Ekim 1965 tarihinde üretime başlaması nedeniyle, SSCB'den büyük çaplı bir gaz ithalatına ihtiyaç duymamıştır.[78] Yugoslavya ise Macaristan gibi kendi yerel kaynaklarının kullanımına öncelik vermiş, geri kalan ihtiyacını da SSCB'den farklı bir arz noktasından temin etmeyi tercih etmiştir. Bunun sonucunda İtalya'nın söz konusu boru hattı inşası teklifi, SSCB için geçerli bir güzergâh olmaktan çıkmış ve Avusturya, Sovyet gazının Batı Avrupa'ya ihracında tek seçenek olarak kalmıştır.

Nihayetinde OMV ve SSCB yönetimi, Bratstvo hattının Avusturya sınırına uzatılması yönünde uzlaşmaya varmış ve 1 Haziran 1968 tarihinde Viyana'da resmi sözleşme imzalanmıştır. Sözleşme, OMV'nin yirmi yıllık bir süre dilimi içinde toplam otuz milyar metreküp Sovyet gazı ithal edebileceğini beyan etmiştir. Ayrıca, hattın talebe bağlı olarak İtalya'ya, Federal Almanya'ya ve Fransa'ya uzatılması iznini içermiştir. Böylece Batı ve Doğu Blokları arasındaki ilk enerji bağlantısının temelleri atılmış, Sovyet gazının Batılı devletler tarafından kullanılması mümkün hale gelmiştir.

Çekoslovakya'dan Avusturya'ya uzanacak boru hattı, 10 Aralık 1969 tarihinde ENI ve SSCB arasında imzalanan sözleşme kapsamında değişikliğe uğrayarak, TAG projesi ile İtalya sınırına devam etmesi yönünde uzlaşılmıştır. TAG, OMV'nin ithalat miktarını etkilemezken, ENI'ye de yüz milyar metreküp Sovyet gazı ithalatı gerçekleştirme şansı tanımıştır. OMV, hattın Çek-Avusturya kısmının 10 Eylül 1968

---

[77] Per Högselius, Anna Aberg, Arne Kaijser, "Natural Gas in Cold War Europe: The Making of a Critical Infrastructure", **The Making of Europe's Critical Infrastructure: Common Connections and Shared Vulnerabilities**, Ed. Per Högselius, Londra, Palgrave Macmillan, 2013, s.33.

[78] János Tóth, "A Short Review of the Hungarian Petroleum and Natural Gas Industry from the Beginnings up to the Present Day", **Periodica Polytechnica Chemical Engineering**, Budapeşte, Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 1989, s. 80.

tarihinde tamamlanmasıyla kısa zamanda ithalat şansına kavuşurken, ENI ise TAG projesinin sonlandığı 1 Mayıs 1974 tarihinden itibaren gaz ithal etmeye başlamıştır.

Avusturya ve İtalya'nın, doğal gazın kullanımını yaygınlaştırma sürecini diğer Avrupalı devletler de farklı aşamalarla tecrübe etmiştir. Hollanda diğerlerine göre daha şanslı bir coğrafi konumda bulunarak enerji bağımsızlığını ilan eden ilk devlet olmuştur. Bu keşiften ilham alan Birleşik Krallık da, Kuzey Denizi'nde yer alan kendi karasularında kaynak arama çalışmaları gerçekleştirmiş ve bunun sonucunda, ilk olarak 1965 yılında West Sole gaz sahası keşfedilmiştir.[79] Diğer Batı Avrupalı devletler ise kaynak konusunda Birleşik Krallık ve Hollanda gibi şanslı olmamış, artan enerji talebinin karşılanması adına uluslararası arenada tedarik arayışına girmişlerdir.

Bu sürece dahil olan devletlerden biri de Fransa'dır. Fransa, enerjide dönüm noktasını 1957 ve 1958 tarihlerinde gerçekleştirmiş ve enerji profilini yenileme sürecine girmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Monnet Planı çerçevesinde devletin himayesi altında tuttuğu, zengin kömür yataklarına sahip Saar Protektorası, bölgede yapılan referandum sonucunda 1 Ocak 1957 tarihinde Federal Almanya yönetimine devredilmiştir. Öte yandan Aquitaine bölgesinde keşfedilen Lacq gaz sahası da 1958 yılında geliştirilerek sürekli üretime açılmıştır.[80] Söz konusu saha, Hollanda'nın Slochteren sahasının ardından Batı Avrupa'nın ikinci büyük gaz üretim alanı haline gelmiştir. Bu iki gelişme, Fransa'nın fosil yakıt kullanımının değişimine neden olmuştur. Yeni süreçte Saar madenlerinden faydalanamayacak olan ve bu nedenle kömür üretiminde gerileyen Fransa, Lacq sahasından faydalanmayı ulusal kalkınmanın temel hedefi haline getirmiş ve doğal gaza geçiş aşamasını başlatmıştır.

Doğal gazın üretilmesi, taşınması ve pazarlanmasından sorumlu olan devlet şirketi GDF, Lacq sahasını gaz iletim sistemine bağlayarak tüketimin ana kaynağı haline getirmiştir. Ancak artan talep ile tedarik çeşitliliğine ihtiyaç duyulmuş; Cezayir, Hollanda ve SSCB, gaz ithalatına uygun adaylar olarak değerlendirilmişlerdir. ENI ve

---

[79] Alex Kemp, **The Official History of North Sea Oil and Gas, Volume II: Moderating the State's Role**, Oxford, Routledge, 2012, s. 355.

[80] Alain Beltran, Jean-Pierre Williot, "Gaz de France and Soviet Natural Gas: Balancing Technological Constraints with Political Considerations, 1950s to 1980s", **Cold War Energy: A Transnational History of Soviet Oil and Gas**, Ed. Jeronim Perovic, Londra, Palgrave Macmillan, 2017, s. 232.

Grafik 2.7. SSCB-Batı Bloku Devletleri Doğal Gaz İhracatı (%)

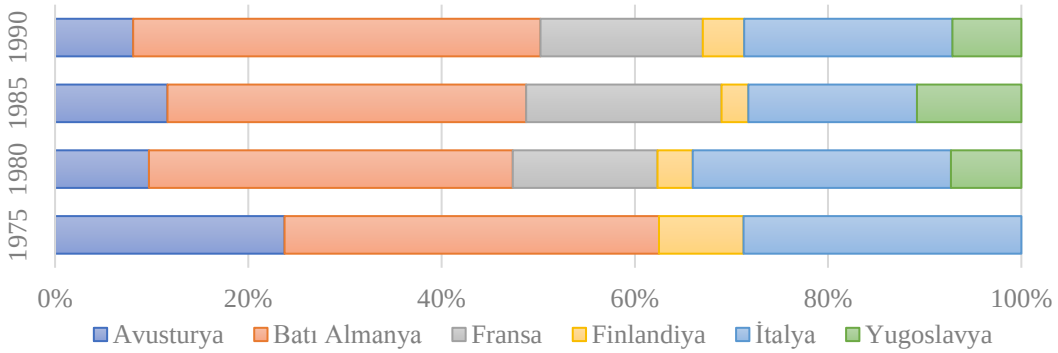

Kaynak: CIA, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000292332.pdf

SSCB arasındaki görüşmelerin sıklaştığı 1960'lı yılların ortalarında GDF, İtalya üzerinden Sovyet gazının temin edilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Daha sonra SSCB ve Federal Almanya'nın da enerjiye dair ikili müzakeleri başlatmasıyla, Alman toprakları üzerinden Fransa sınırına bağlanacak bir boru hattının inşası fikrine sıcak bakılmıştır.

Fransızların Sovyet gaz kaynaklarına ilgisi, gaz ihtiyacının yanı sıra dönemin Cumhurbaşkanı Charles de Gaulle'ün Soğuk Savaş döneminde dış politikaya dair benimsediği yeni kararlar ile ilgilidir. De Gaulle, ABD ve Birleşik Krallık'ın perde arkasındaki rolüne atıfta bulunarak Anglo-Sakson yönetimleri olarak değerlendirdiği NATO ve benzeri devletler üstü organizasyonların bir parçası olmaya karşı çıkmış; gerek Fransa'nın, gerekse tüm Avrupa kıtasının kendi ayakları üzerinde durabilmesini hedeflemiştir.[81] İhtiyaç duyulduğunda Fransa ve Avrupa'nın, ABD ve SSCB arasında oluşacak uluslararası kriz durumlarında arabulucu rolünü üstleneceğini belirten De Gaulle, iki tarafla da ilişkilerin açık ve eşit mesafede olması gerektiğini savunmuştur.

De Gaulle'ün, ardından miras olarak bıraktığı dış politikada tarafsızlık eylemi sonucunda Fransa ve SSCB arasında ilk defa gaz alışverişine dair ithalat sözleşmesi imzalanmıştır. 6 Ağustos 1971 tarihinde imzalanan sözleşme kapsamında Sovyet gazının Çekoslovakya'dan başlayarak, Avusturya üzerinden Federal Almanya'ya WAG hattıyla, ardından Almanya üzerinden MEGAL hattıyla Fransa'ya iletilmesi kararlaştırılmıştır. Her iki hattın maliyeti, inşası, bakımı ve işletilmesini, Fransa adına

[81] Garret J. Martin, **General de Gaulle's Cold War: Challenging American Hegemony, 1963-1968**, New York, Berghahn Books, 2013, s. 18.

Grafik 2.8. SSCB-Doğu Bloku Devletleri Doğal Gaz İhracatı (%)

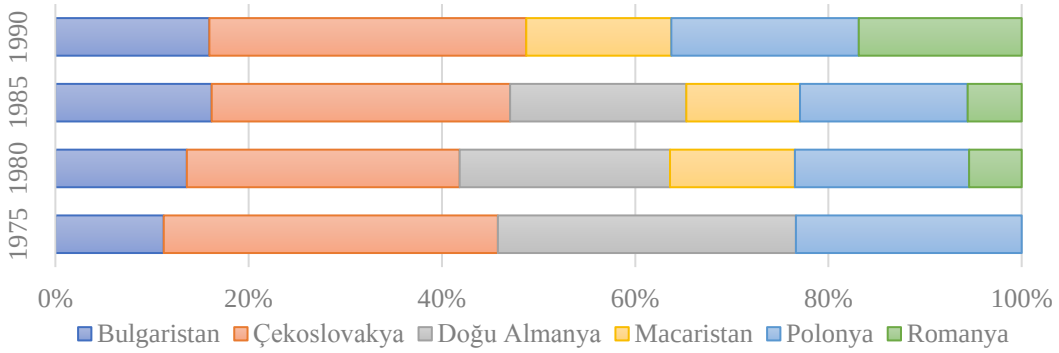

Kaynak: CIA, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000292332.pdf

GDF, Federal Almanya adına Ruhrgas ve Avusturya adına OMV şirketleri üstlenmiştir. Sözleşmeye göre Fransa'nın, yirmi yıllık süreçte elli milyar metreküp gaz alması kararlaştırılmıştır. 6 Kasım 1974 tarihinde GDF ve SSCB arasında imzalanan yeni bir sözleşme, gaz ithalatı miktarını yetmiş sekiz milyar metreküpe çıkarmıştır.[82]

Petrol fiyatlarının ekstrem seviyelere ulaşması ve gaz tedarik kaynaklarının kısıtlılığı, SSCB'nin, gelişmeye başlayan Avrupa gaz piyasasında erken rol almasını sağlamış, Avrupalı devletlerin de Sovyet gazı ile imtihanını başlatmıştır. MEGAL ve TAG projelerinin tamamlanmasının ardından Avusturya, Fransa, Federal Almanya ve İtalya, SSCB'den düzenli olarak doğal gaz ithal etmeye başlamıştır. Bahsi geçen devletlerin hepsi Bratstvo boru hattından beslenirken, MEGAL ve TAG hatları üzerinden her bir devlete uzlaşılan miktar doğrultusunda gaz tedariki sağlanmıştır.

1975 yılında Batı Bloku devletlerine ve nispeten tarafsız bir politika güden Avusturya, Finlandiya ve Yugoslavya'ya iletilen Sovyet gaznın miktarı, sekiz milyar metreküp olarak açıklanmıştır (Bkz. Grafik 2.7). Bu miktar, 1980 yılında yirmi beş milyar metreküpe, 1985 yılında otuz altı milyar metreküpe ve son olarak 1990 yılında altmış üç milyar metreküpe ulaşmıştır. SSCB ithalatının büyük bir kısmını Federal Almanya ve İtalya oluştururken, iki devletin payı % 64 olarak hesaplanmaktadır.

Grafik 2.8'de verilen oranlar incelendiğinde 1975 yılında Batı Bloku devletleri ile Avusturya, Finlandiya, Yugoslavya'nın toplam Sovyet gazı ithalatı, SSCB'nin

[82] Batı Avrupa devletleri ve SSCB arasındaki doğal gaz sözleşmeleri için bkz. Malcolm W. H. Peebles, **Evolution of the Gas Industry**, Londra, Macmillan Press, 1980, s. 174.

ihracat miktarının yaklaşık % 41'ine karşılık gelmektedir. Bu miktar 1980 yılında % 45'e ve 1985 yılında % 50 değerine ulaşmıştır. Geri kalan miktar ise Bratstvo ile Soyuz boru hatlarına bağlanan yerel iletim sistemleri aracılığıyla Doğu Bloku devletlerine ulaştırılmıştır. Bulgaristan, Çekoslovakya, Doğu Almanya ve Polonya'ya iletilen SSCB doğal gazı ithalatı, 1975 yılında on bir milyar metreküp olarak hesaplanmıştır.

Macaristan ve Romanya da 1980 yılından itibaren Sovyet gazına ihtiyaç duymuş ve yerel taleplerini kesintiye uğratmamak adına SSCB'den gaz ithalatına başlamışlardır. Bunun sonucunda Doğu Blokunun 1985 yılında ulaştığı toplam ithalatı, yirmi dokuz milyar metreküp olmuştur. İthalatçı devletler arasında Çekoslovakya, % 35 payı ile liderliği elinde tutarken, Doğu Almanya da % 30 ile ikinci sırada yer almıştır. Öte yandan Doğu Almanya, 1990 yılında Batı Almanya ile yeniden birleşmiş, bu dönemden itibaren istatistiklerde farklı bir unsur olarak yer almamıştır.[83]

2.1.5. Avrupa-Rusya Enerji Ticareti ve Ukrayna Krizi

1980'li yılların sonlarında yaşanan siyasi ve iktisadi olaylar, SSCB ve Doğu Avrupa devletleri için büyük bir hüsranın başlangıcı olmuştur. Yaşanılan süreç, söz konusu devletlerin komünizm ideolojisine derinden bağlı mevcut kurum ve yapılarını kökten değiştirmiş ve Doğu Blokunun çöküşünü hızlandırmıştır. Batı Almanya ile Doğu Almanya'yı sembolik olarak ikiye ayıran Berlin Duvarı'nın 9 Kasım 1989 tarihinde yıkılmasının ardından, Soğuk Savaş'ın sonuna gelinmiştir. Bu gelişmeyi, Bulgaristan, Macaristan, Romanya ve Polonya'yı kapsayan Doğu Bloku devletlerinde ilk defa demokratik seçimlerin gerçekleştirilmesi ve liberal demokrat eğilimli partilerin kazanması takip etmiştir.[84] SSCB bünyesindeki özerk cumhuriyetlerin bağımsızlığı da, Moskova Hükümeti tarafından engellenememiş ve Sovyet devleti, 25 Aralık 1991 tarihinde resmi olarak parçalanarak on beş bağımsız devlete ayrılmıştır.[85]

---

[83] SSCB doğal gaz üretimi ve ihracat istatistikleri için bkz. **Soviet Energy Data Resource Handbook**, Langley, CIA Directorate of Intelligence, 1990, s. 25.
[84] Frances Millard, **Elections, Parties and Representation in Post-Communist Europe**, Londra, Palgrave Macmillan, 2004, 74.
[85] Ronald E. Powaski, **The Cold War: The United States and the Soviet Union, 1917-1991**, Oxford, Oxford University Press, 1998, s. 289.

Grafik 2.9. SSCB Devletleri Doğal Gaz Üretimi (%)

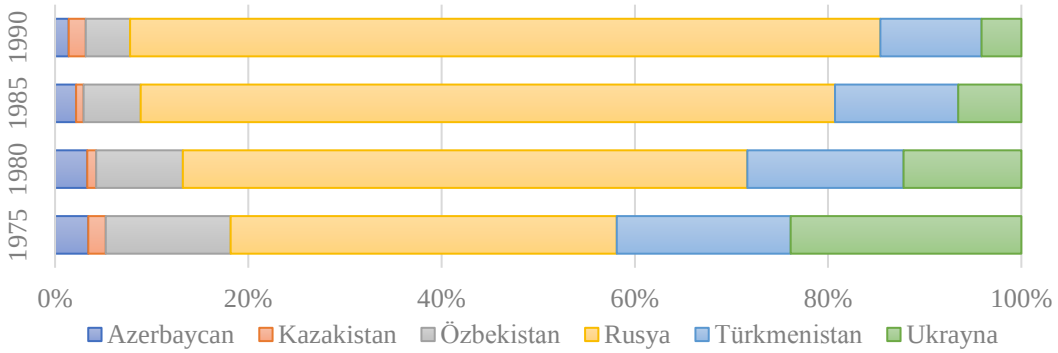

Kaynak: CIA, https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/DOC_0000292332.pdf

Soğuk Savaş sonrasında yaşanılan süreçte önemli konular arasında, Batı ve Doğu arasında kurulan doğal gaz ticaretinin geleceği de yer almaktadır. Avusturya'nın öncülüğünde SSCB ile yakınlaşan Batı Avrupalı devletler, 1970'li yıllardan itibaren Sovyet gazını ithal ederken, yirmi yıl boyunca hiçbir sorunla karşılaşmamıştır. Ancak gaz ticaretinin taraflardan biri olan SSCB, yeni süreçte tarih sahnesinden silinmiş ve yerine çok sayıda yeni bölgesel aktörler gelmiştir. Avrupalı devletler ise Bratstvo boru hattından iletilen gazın ithalat aşamasında kısa süre öncesine kadar sadece SSCB ve Çekoslovakya'yı muhatap alırken, yeni dönemden itibaren Belarus, Çekya, Rusya, Slovakya ve Ukrayna devletlerinin hepsini de hesaba katmak zorunda kalmışlardır.

Bir başka önemli konu da, gaz ticaretini gerçekleştiren şirketlerin varlığı ile ilgilidir. 1965 yılından itibaren SSCB bünyesindeki cumhuriyetlerin doğal gaz işlerinden sorumlu olan Gaz Sanayi Bakanlığı (*Mingazprom*), SSCB'nin dağılmasının ardından işlevini yitirmiştir. Mingazprom'un sorumlulukları ise bağımsızlığını kazanan cumhuriyetlerin bünyesindeki çeşitli milli kuruluşlara aktarılmıştır. Bu aktarımın en büyük kısmını oluşturan Rus gaz kaynakları, Rus devletine ait bir şirket olan Gazprom tarafından üstlenilmiştir. Rusya dışında kalan Ukrayna ve Türkmenistan kaynakları ise Ukrgazprom ve Turkmengazprom gibi milli şirketlere devredilmiştir.

Gazprom'un sorumluluğu, SSCB sonrası ortaya çıkan cumhuriyetlerin milli şirketlerine göre daha geniş bir alanı kapsamaktadır. Kuzey Kafkasya'da, Sibirya'da, Ural'da ve Volga'da devraldığı doğal gaz kaynakları ile Rusya'da bir tekel oluşturan Gazprom, yılda altı yüz altmış milyar metreküp değerine ulaşan gaz üretiminin de sorumlusu olmuştur (Bkz. Grafik 2.9). Gazprom, ayrıca söz konusu kaynaklardan talep

noktalarına bağlanan gaz boru hatlarının ana yetkilisi konumuna ulaşmıştır.[86] Ancak bu sorumluluk sadece Rusya topraklarındaki boru hatları ile sınırlı kalmıştır.

SSCB'nin Avrupalı devletler ile yaptığı doğal gaz sözleşmelerini de devralan Gazprom, bunların yeniden düzenlenmesine gerek görmemiştir. Bu sayede doğal gaz ticaretine dair Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan belirsizliğin önüne geçilmiştir. Buna karşılık, SSCB döneminde özerk cumhuriyetler arasındaki doğal gaz teslimatlarına dair hiç sözleşme oluşturulmadığı, 1990'lı yıllarla birlikte gün yüzüne çıkmıştır.

SSCB döneminde oluşturulan petrol ve doğal gaz altyapı sistemleri, Soğuk Savaş sonrasında yeni kurulan devletler için karmaşık bir miras haline gelmiştir.[87] Petrol ve gaz boru hatlarının büyük çoğunluğu, birden fazla Sovyet cumhuriyetinin sınırlarından geçmekte olup, SSCB sonrasında da birçok devletin kontrolü altında yer almışlardır. Örneğin, söz konusu dönemde Rusya'nın Avrupalı devletlere gaz temin ettiği Bratstvo ve Soyuz hatları, Ukrayna üzerinden Slovakya'ya uzanmaktadır. Bu bağlamda Rusya'nın, Avrupa devletlerine doğal gaz ihracının devam edebilmesi için, bir dönem aynı çatı altında bulunduğu Ukrayna ile anlaşabilmesi gerekmektedir. Rusya ve Ukrayna arasındaki enerji ticareti, Avrupa'nın enerji güvenliğini de doğrudan ilgilendirmektedir. İki devletin uzlaşamaması halinde, Ukrayna üzerinden Avrupa'ya iletilen Rus gazında da aksaklıklar yaşanacaktır. Nitekim bu sorun, iki devletin bağımsızlığını kazanmasından itibaren, farklı dönemlerde tecrübe edilmiştir.

1990'lı yıllardan itibaren sık sık ortaya çıkan gaz krizinin aksine, Soğuk Savaş döneminde Avrupa'nın ithal ettiği Sovyet gazında herhangi bir kesinti yaşanmamış ve SSCB, Avrupalı devletlerle oluşturduğu gaz ticaretini bozacak bir siyasi aktivite gerçekleştirmemiştir. Bu tutum, SSCB'nin dağılma süreciyle ters yönlü bir değişime uğramış ve Rusların kontrolünde önemli bir silaha dönüşen gaz, tamamen Rus kaynaklarına bağımlı olan eski Sovyet cumhuriyetleri ile Avrupalı devletler üzerinde

---

[86] Lúcio Vinhas de Souza, **A Different Country: Russia's Economic Resurgence**, Brüksel, Centre For European Policy Studies, 2007, s. 74.
[87] Margarita M. Balmaceda, "The Fall of the Soviet Union and the Legacies of Energy Dependencies in Eastern Europe", **Cold War Energy: A Transnational History of Soviet Oil and Gas**, Ed. Jeronim Perovic, Londra, Palgrave Macmillan, 2017, s. 412.

bir koz olarak kullanılmaya başlanmıştır.[88] Genellikle siyasi ve iktisadi sebeplere dayandırılan uzlaşmazlıklar sonucunda Gazprom, bir ceza yöntemi olarak, bahsi geçen devletlere iletilen gazı kesmiş, ancak hatların takip ettiği istikamet, çoğunlukla birden fazla devleti içerdiğinden, her bir devlet söz konusu gaz kesintisinden etkilenmiştir.

Yakın tarih enerji ticaretinde gaz kesintisine maruz kalan ilk devlet Litvanya'dır. 11 Mart 1990 tarihinde SSCB'den bağımsızlığını ilan eden Litvanya Parlamentosu, Moskova yönetiminin, bahsi geçen bağımsızlık deklarasyonunu geri almaması karşısında doğal gaz kesintisinin gerçekleştirileceği tehdidi ile karşı karşıya kalmıştır.[89] Parlamentonun geri adım atmamasıyla, 17 Nisan 1990 tarihinde SSCB Başbakanı Nikolai Ryzhkov tarafından verilen emir doğrultusunda Litvanya devletine petrol ve doğal gaz ambargosu uygulanması kararı alınmıştır. Gaz tüketiminin yaklaşık % 80'ini Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti'nden temin eden Litvanya, bu gaz kesintisi kararı karşısında ikame edebileceği başka bir ithalat kaynağı bağlantısı olmadığından ciddi bir enerji sıkıntısı ile karşı karşıya kalmıştır.

Litvanya'nın yaşadığı Gazprom kaynaklı gaz kesintisini, başka devletler de tecrübe etmiştir. Kalabalık bir Rus azınlığa ev sahipliği yapan Estonya'nın bağımsızlık ilanının ardından çıkarttığı yurttaşlık yasasıyla, Rus nüfusuna ayrımcılık yaptığı iddia edilmiştir. Bu kapsamda 21 Haziran 1993 tarihinde Estonya'ya iletilen gaz, kesintiye uğratılmıştır.[90] Görünürde Estonya'nın ödenmemiş gaz borcu yüzünden kesintinin gerçekleştirildiği belirtilse de, gaz kozunun kullanılarak Estonya'daki Rus nüfusunun haklarının korunması esas alınmıştır. Nitekim Gazprom'un baskısı işe yaramış ve kısa bir süre içerisinde Estonya Hükümeti, yurttaşlık yasasında düzenlemeye gitmiştir.[91] Öte yandan 1990'lı yıllarda Rusya'nın Rus azınlıkları meselesinden kaynaklanan kısa süreli kesinti tehdidiyle Belarus, Letonya ve Moldova devletleri de karşılaşmıştır.

---

[88] Andrey Vavilov, Georgy Trofimov, "A Phantom Energy Empire: The Failure of Gazprom's Downstream Integration", **Gazprom: An Energy Giant and Its Challenges in Europe**, Ed. Andrey Vavilov, Londra, Palgrave Macmillan, 2015, s. 76.
[89] Edward W. Walker, **Dissolution: Sovereignty and the Breakup of the Soviet Union**, Lanham, Rowman & Littlefield Publishing, 2003, s. 76.
[90] "Russia Cuts Gas Supply To Estonia", https://www.nytimes.com/1993/06/26/world/russia-cuts-gas-supply-to-estonia-in-a-protest.html (Erişim Tarihi: 02.07.2019)
[91] Agnia Grigas, **The Politics of Energy and Memory Between the Baltic States and Russia**, Oxford, Routledge, 2016, s. 109.

Rusya, Ukrayna devletiyle de siyasi ve iktisadi sorunlara dayanan ve gaz kesintisine başvurduğu krizler yaşamıştır. Belarus, Estonya, Letonya, Litvanya ve Moldova'nın aksine Ukrayna, bulunduğu stratejik konum sebebiyle, SSCB sonrası Rus enerji siyasetinin yumuşak karnı olarak görülmektedir. Ukrayna'nın milli gaz şirketi Ukrgazprom (1998 yılından itibaren *Naftogaz Ukrainy*), SSCB'den, Rusya'nın gaz ihracatının yaklaşık %80'ini ileten Avrupa bağlantısı da dahil olmak üzere, uzunluğu yirmi iki bin kilometreyi aşan boru hatlarının kontrolünü miras almıştır.[92]

Gazprom karşısındaki bu avantajına rağmen Ukrgazprom da yerel tüketiminin büyük bir kısmını, söz konusu hatlardan temin ettiği Rus gazıyla karşılamaktadır. Ancak Ukrayna'nın SSCB sonrası geçiş döneminde karşı karşıya kaldığı iktisadi kriz süreci, Ukrayna halkının yaklaşık % 40'ının yoksulluk sınırı altında yer almasına ve geçim sıkıntısı sebebiyle birçok ailenin, gaz tüketimi gibi konut hizmetine sunulan servislere ödeme yapamamasına neden olmuştur.[93] Bu durum Ukrgazprom'un, gelir eksikliği sebebiyle Gazprom'dan aldığı gazı da ödeyememesiyle sonuçlanmıştır.

Rusya, Gazprom'un talep ettiği borcu Ukrayna ile ilişkilerinde bir koz olarak kullanmış ve birikmiş borcun silinmesi karşılığında, Kırım'da bulunan SSCB mirası Karadeniz Filosunun Rus kontrolüne devredilmesini ve Ukrayna'da kalan yüz yetmiş altı adet nükleer savaş başlığının iade edilmesini talep etmiştir.[94] Ayrıca Gazprom, ayrı bir teklif olarak Ukrgazprom'a ait olan Ukrayna gaz altyapı sisteminin kontrolünü talep etmiştir. Her iki teklif de Ukrayna Hükümeti tarafından reddedilmiş, ancak bu reddin karşılığında Ukrayna, gaz kesintisi tehdidi ile yüzleşmek zorunda kalmıştır.

Gazprom'un Rusya ve Ukrayna arasındaki kriz süreçlerinde başvurduğu gaz kesintileri nedeniyle Avrupalı ithalatçılar, normal arzın % 50 ile % 75 arasında değişen kesintilerle karşı karşıya kalmışlardır. Ancak Avrupa, iki devletin krizine rağmen Rus gazından vazgeçmemiş, sorunun çözüme kavuşturulması için çaba göstermişlerdir.

---

[92] Andrey Vavilov, Georgy Trofimov, "The Struggle for Pipelines: Gazprom's Attempts at Strategic Expansion in the Near Abroad", **Gazprom: An Energy Giant and Its Challenges in Europe**, Ed. Andrey Vavilov, Londra, Palgrave Macmillan, 2015, s. 122-123.
[93] Ararat L. Osipian, **The Impact of Human Capital on Economic Growth: A Case Study in Post-Soviet Ukraine, 1989-2009**, Londra, Palgrave Macmillan, 2009, s. 53.
[94]"Ukraine Agrees with Russians", https://www.nytimes.com/1993/09/04/world/ukraine-agrees-to-allow-russians-to-buy-fleet-and-destroy-arsenal.html (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

İthalatçı Avrupalılar, Rus gazının farklı yollardan temin edilmesi düşüncesini de uygun bulmuştur. SSCB döneminde ve 1990'lı yıllarda Avrupa ve Rusya arasındaki tüm doğal gaz ticareti, yalnızca Bratstvo ve Soyuz boru hatlarından gerçekleştirilmiştir. İletim bağlantılarındaki bu seyreklik, Rusya-Ukrayna krizi gölgesinde gaz ithal eden Avrupalılar için büyük bir tehlike oluşturmuştur. Bu riskli durumu asgari seviyeye çekmek amacıyla, Avrupalı devletler, farklı güzergâhların geliştirilmesi ve gaz bağlantılarının çeşitlendirilmesini de gündeme getirmişlerdir. Rusya da Avrupa gaz piyasasındaki rolünü artırmak konusunda hevesli davranmıştır.

Ukrayna'nın başlıca alternatifi, Belarus ve Polonya üzerinden Almanya'ya uzanacak bir bağlantı hattı olmuştur. 1986 yılında inşasına başlanan ancak SSCB'nin çöküşüne denk gelmesi yüzünden yarıda kalan Yamal Doğal Gaz Boru Hattı, Batı Sibirya gaz kaynaklarını Belarus ve Polonya'ya ihraç etmek amacıyla planlanmıştır. Ukrayna krizi ile yeniden gündeme gelen Yamal, gerek Polonya, gerek Almanya için cazip bir proje haline gelmiş ve söz konusu projenin hayata geçirilmesi halinde her iki devlet de Orta Avrupa gaz akışının merkezi olmayı hedeflemiştir. 1994 tarihinde inşasına başlanan boru hattının yapım aşamasını Rusya adına Gazprom, Belarus adına Gazprom'un yerel kuruluşu Beltransgaz ve Polonya adına Europol Gaz üstlenmiştir. Nihayetinde Yamal boru hattı, Eylül 1999 tarihinde tamamlanarak hizmete açılmıştır.

Öte yandan Ukrayna, Gazprom'a olan borcuna rağmen Avrupa-Rusya gaz ticaretini Belarus ve Polonya'ya kaybetmekten çekinmiş ve sonuç olarak, Rusya ile yeniden yakınlaşmaya çalışmıştır. Rusya da, Ukrayna'nın borcuna sadık kalacağını hesaba katarak, ilişkilerin gözden geçirilmesini desteklemiştir. Nitekim iki devlet, 4 Ekim 2001 tarihinde, Rus gazının Ukrayna topraklarından geçişini devam ettirecek ve Ukrayna'nın bir milyar ABD Doları değerini aşan gaz borcunu yeniden yapılandıracak sözleşmeyi imzalamıştır.[95] Böylece Bratstvo boru hattı, Avrupa devletlerine gaz temin eden ana iletim sistemi olarak devam ederken, Yamal hattı ise Ukrayna istikametinin gölgesinde kalmış ve hedeflenen köklü değişimi gerçekleştirmeyi başaramamıştır.

2000'li yıllardan itibaren hem Bratstvo, hem de Yamal boru hatları yine ciddi sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Gazprom'a borcu giderek artan Belarus, gaz

[95] Ian Jeffries, **Economic Developments in Contemporary Russia**, Oxford, Routledge, 2011, s. 145.

kesilmesi tehdidine maruz kalmıştır. Belarus ve Rusya arasındaki gaz krizini, Ukrayna'da yaşanan Rus karşıtı yönetim değişikliği izlemiştir. ABD ve Rusya'nın, eski Sovyet cumhuriyetlerinde ve Doğu Bloku devletlerinde girmiş olduğu hegemonya çatışması, kendini Rus yanlısı otoriter rejimlerle ya da renkli devrimlerle benimsenen ABD yanlısı demokratik yönetimlerle göstermiştir.[96] Bahsi geçen değişim süreci, 2004 yılında Ukrayna'da Turuncu Devrim (*Pomarancheva revolyutsiya*) olarak gerçekleşirken, Ukrayna ve Rusya'nın arasının yeniden açılmasına neden olmuştur.

2001 yılındaki sözleşmenin iki devlet arasındaki ilişkileri hızlı şekilde istikrara kavuşturmasının ardından doğal gaz ticareti de düzelirken, Turuncu Devrim ile yeni bir kriz sürecine girilmiştir. Ukrayna'daki hükümet değişiminin Rusya aleyhine gerçekleşmesiyle, söz konusu krize siyasi bir boyut kazandırılmıştır. 2006 yılından itibaren Ukrayna'nın borçları, Gazprom ve Naftogaz arasındaki müzakerelerle çözüme kavuşturulmak istense de başarısız sonuçlar alınmış ve sonucunda tüm Avrupa devletlerini ciddi şekilde etkileyecek gaz kesintileri gerçekleşmiştir. Bu güvensizlik ortamında Avrupa, Rus gazını daha istikrarlı olarak temin edebileceği ya da Rusya'dan gelen boru hatlarına alternatif olarak bulabileceği çözümlerin arayışına girmiştir.

2.2. Avrupa Birliği ve Enerji Güvenliği Stratejisi

Günümüzde yenilenebilir ve tükenebilir enerji kaynaklarına her geçen gün biraz daha ihtiyaç duyulmaktadır. Bu artışın en önemli sebepleri olarak hızlı iktisadi gelişme, sanayi faaliyetleri ve nüfus yoğunluğu söylenebilir.[97] Enerji kaynaklarının kullanımı, medeniyetin yükselişi ile paralel ilerlemiş ve Sanayi Devrimi ile zirve noktasına ulaşarak bir bağımlılığa dönüşmüştür. Yoğun tüketim ile istikrara kavuşan ekonomiler, bu bağımlılığın ortaya çıkmasıyla en ufak bir kesintiye bile tahammül edemeyen birer yapılara dönüşmüşlerdir. Çünkü olası bir kesinti karşısında kriz kaçınılmaz olacak ve devletler, iktisadi ve sosyal sorunlar ile karşı karşıya kalacaktır.

---

[96] M. Turgut Demirtepe, Güner Özkan, **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**, Ankara, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), 2013, s. 171.

[97] Barış Kınık, "Enerji Arzı Güvenliği Açısından Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri", Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009, s. 4.

Tezin bir önceki başlığı altında Avrupa devletlerinin enerji krizleri karşısında yaşadıkları tecrübe detaylı olarak incelenmiştir. 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizi ve 1990'lı yıllardan itibaren başlayan ve günümüzde de devam eden Ukrayna kaynaklı doğal gaz krizi, Avrupa'yı ciddi bir çıkmazın içine sokmuştur. Bu nedenle enerji güvenliği, Avrupa'nın daha fazla gündeme getirdiği önemli bir konu haline gelmiştir. Bu başlık altında ise Soğuk Savaş sonrasında ortaya çıkan yeni dünya düzeninde AB'nin enerji güvenliğini oluşturma konusunda attığı adımlar değerlendirilmiştir.

2.2.1. Maastricht Antlaşması ve Trans-Avrupa Hatları

Batı Avrupalı devletler, 8 Nisan 1965 tarihinde imzalamış oldukları Brüksel Antlaşması'nın ardından birlikteliklerini daha güçlü bir organizasyona çevirmek amacıyla AT'yi oluşturmuşlardır. Amaç, üye devletler arasındaki siyasi ve iktisadi ilişkilerin gelişimini ve muhafazasını kapsayan bir yapı geliştirmektir. Bu süreç esnasında, Avrupa ittifakının ve Avrupalı devletlerin entegrasyonunun hangi seviyede olması gerektiğine dair tartışmalar da ortaya çıkmıştır. Üye devletlerin bir kısmı, oluşturulan devletler üstü toplulukların varlığını eleştirmiş ve birbirleri arasındaki ikili ilişkilerde herhangi bir kurum ve kuruluşa ihtiyaç duyulmadığını iddia etmişlerdir.[98] Ancak Avrupa entegrasyonu, AT benzeri topluluklarla gelişmeyi sürdürmüştür.

AT'nin gelişim aşamalarına bakıldığında, devletlerarası ittifaklar yerine, üye devletleri kapsayan toplulukların öne çıktığı görülmektedir. Keza AET, AKÇT ve Euratom topluluklarını ortak bir çatı altında toplayan AT'ye, Avrupa Komisyonu, Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Liderler Zirvesi de eşlik etmiştir. Oluşturulan bu birlikteliklerin yanı sıra, birleşik Avrupa idealinin hayata geçirilmesi için, başka adımlar da atılmıştır. AET ile gümrük birliği oluşturulmuş, AKÇT ve Euratom ile kömür ve nükleer enerji kaynaklarının tüketiminde ortak görüş hâkimiyeti sağlanmıştır. Bu bağlamda, 15 Aralık 1990 tarihinde Roma kentinde gerçekleştirilen Avrupa Liderler Zirvesi'nde siyaset, dış politika, güvenlik konularında, iktisadi ve

[98] Hakan Mehmet Kiriş, "Avrupa Parlamentosu'nda Siyasal Gruplar ve Parlamento Seçimleri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, no. 29, Konya, Selçuk Üniversitesi, 2013, s. 124.

parasal politikalarda da bir arada hareket edilmesini sağlayacak bir başka topluluğun oluşturulması ve Avrupa ittifakının daha güçlü hale getirilmesi kararı alınmıştır.

Batı Avrupa'nın dahil olduğu gelişim süreci, 1990'lı yılların küresel çaplı değişim dönemine ve iki kutuplu Soğuk Savaş'ın sonlarına denk gelmiştir. SSCB'nin dağılma aşamasında, Sovyet cumhuriyetleri ve Doğu Bloku devletleri, komünizm etkisinden çıkarak bir geçiş sürecine girmişler ve sonuç olarak, Avrupa kıtasındaki ideolojik zıtlıkların sonuna gelinmiştir. Bu da, mevcut Avrupalı birliğe yeni bir ivme oluşturma ihtiyacını daha belirgin hale getirmiş ve tüm kıtayı kapsayacak değişimlerin gündeme dahil edilmesi esas alınmıştır. Roma Zirvesi'nin ardından 15 Aralık 1990 tarihinde İrlanda'nın Dublin kentinde AT üye devletleri, Avrupa'da iktisadi ve parasal birliğin oluşturulmasına dair iki ayrı görüşme gerçekleştirilmiştir. Bir yıl sonra, 10 Aralık 1991 tarihinde Hollanda'nın Maastricht kentinde düzenlenen bir başka Liderler Zirvesi'nde, yeni bir Avrupa topluluğunun oluşturulmasına dair karar verilmiştir.

Müzakerelerin sonunda, daha önce AT'nin çatısı altında toplanmış olan tüm organizasyonların Avrupa Birliği (*European Union*) bünyesinde bir araya getirilmesi yönünde anlaşılmıştır. Bu bağlamda AB Antlaşması, 7 Şubat 1992 tarihinde yine Maastricht kentinde imzalanmıştır. Antlaşma ile asıl yetkili kurum haline gelen AB, tüm üye devletlerin onayının ardından, 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe girmiştir.[99]

AB Antlaşması kapsamında enerji gündemini içeren ilk konu, antlaşmanın ikinci başlığı, üçüncü maddesinde yer almış; AB'nin önlem alması gereken faaliyetleri arasında sivil savunma ve turizm konularının yanı sıra, enerjiye de yer verilmiştir.[100] Sürdürülebilir bir konuma ulaştırılması hedeflenen enerji konusuna böyle bir madde başlığı altında yer verilmesi, enerjinin AB kalkınma programındaki önemi ile ilgilidir.

On ikinci başlığı kapsayan, enerjiye dair diğer konu da Trans-Avrupa hatlarının (*TEN*) geliştirilmesine yönelik olmuştur. AB vatandaşlarının hedeflenen refaha ulaşması ve AB bünyesinde sosyal ve iktisadi bütünleşmenin gerçekleştirilmesi için

---

[99] Maastricht Antlaşması'nı ilk olarak Almanya, Belçika, Birleşik Krallık, Danimarka, Fransa, Hollanda, İrlanda, İspanya, İtalya, Lüksemburg, Portekiz ve Yunanistan devletleri imzalamıştır. Antlaşma ile devletler AB'nin kurucu üyeleri olmuşlardır.

[100] Council of the European Communities, Commission of the European Communities, **Treaty on European Union**, Lüksemburg, Office for Official Publications, 1992, s. 12-13.

ulaşım, telekomünikasyon ve enerji alanlarında TEN adı altında bağlantı hatlarının kurulması ve geliştirilmesine yönelik karar alınmıştır. TEN başlığı altında ulaşmak istenilen asıl amaç, bahsi geçen üç sektör için üye devletlerin içe içe olduğu ortak bir AB pazarının inşa edilmesi ve bu pazar altındaki işleyişlerinin istikrara kavuşturulması olarak tanımlanmaktadır. Bu amaç kapsamında, üç sektörün de ihtiyaç duyduğu genişleme ihtiyaçları dikkate alınacak ve kabul görülen projelere Avrupa Yatırım Bankası, Yapısal Fonu ve Uyum Fonu aracılığıyla finansal destekte bulunulacaktır.

TEN, AB içerisindeki enerji altyapılarının gelişimine katkıda bulunmuş, bunun yanı sıra AB üye devletlerinin, henüz üye olmamış devletlerle de iktisadi bağlamda iş birliği yapabilmelerine olanak sağlamıştır. TEN sayesinde ortak çıkarlı projelerin belirlenmesi kolaylaşmış ve bahsi geçen projelerin hayata geçirilmesi konusundaki çalışmaların hızlandırılmasına olanak tanınmıştır. 1996 ile 2001 tarihleri arasında TEN kapsamında, kırk altı adet doğal gaz projesi hayata geçirilmiş ve yirmi iki adet projeye yaklaşık altmış dokuz milyon Euro değerinde bir yatırım sermayesi sağlanmıştır.[101]

Rusya'dan başlayarak Belarus ve Polonya üzerinden Almanya'ya uzanan Yamal Doğal Gaz Boru Hattı da, AB'nin TEN başlığı altında uyguladığı yatırım projelerinden birisidir. Ayrıca Norveç'ten Fransa'ya uzanan Franpipe Doğal Gaz Boru Hattı, Cezayir'den İspanya ve Portekiz'e uzanan Mağrip Boru Hattı ve Almanya'dan Belçika'ya uzanan WEDAL hattını içeren projelere de katkıda bulunulmuştur.

6 Eylül 2006 tarihinde yürürlüğe koyulan 1364/2006/EC sayılı kararla, TEN'in enerji dalının güncellenmesine dair yeni başlıklar gündeme getirilmiştir. Buna göre TEN'in mevcut hedefi, arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve arz güvenliğinin artırılması üzerine kurulurken, bu doğrultuda AB içi bağlantıları sağlamanın yanı sıra, gaz üretiminde önde gelen AB dışı devletlerle de güçlü bağlantıların oluşturulması esas alınmıştır. Bu hedefin gerçekleştirilmesine yönelik, doğal gaz altyapısıyla ilgili toplamda yüz otuz iki adet proje belirlenmiş ve hayata geçirilmesi için 2007 ile 2013 yılları arasında yüz elli beş milyon Euro tahsis edilmiştir.[102] Öncelikli projeler ise

---

[101] European Commission, **Report from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee and the Committee of the Regions**, 2001, s. 10.
[102] Beata Tuszyńska, Frédéric Gouardères, "Trans-European Networks – Guidelines", **European Parliament Fact Sheets on the European Union**, 2018, s. 4.

mevcut boru hatlarının kapasitelerinin iyileştirilmesi, Orta Doğu, Kuzey Afrika, Doğu Akdeniz, Orta Asya ve Güney Kafkasya devletleri ile yeni bağlantıların oluşturulması ve yeni LNG terminalleriyle sıvı doğal gaz depolarının inşası olarak belirlenmiştir.

2.2.2. 98/30/EC Sayılı Doğal Gaz Direktifi

AB bünyesinde enerji arzının güvenliğinin sağlanması ve ithal edilen ürünün istikrarlı teminatı, 1990'lı yılların sonunda TEN ile yayılma imkanı bulmuştur. Ayrıca yaşanılan süreçte, enerji güvenliği konusu, gaz piyasalarında liberalizm akımının desteklenmesi ve buna bağlı rekabet edebilirliğin gündem haline getirilmesiyle desteklenmiştir. Henüz AB bünyesinde ortak bir enerji güvenliği politikasını oluşturacak motivasyon oluşmadığından, bu süreç esnasında ilan edilen direktifler aracılığıyla yerel gaz piyasalarındaki liberalleşme hareketlerine ağırlık verilmiştir.

Genel çerçeveden bakıldığında doğal gazın, Avrupa'nın her bölgesinde iç içe geçmiş ve karmaşık bir düzene yol açmış bir fosil yakıt kaynağı olduğu söylenebilir.[103] Bunun en büyük sebebi, doğal gaz üreticilerinin eksikliğidir. AB sınırları içerisinde sadece Birleşik Krallık ve Hollanda'da önemli miktarda doğal gaz kaynağı bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, AB üyesi olmayan Norveç'te de yüksek sayıda gaz üretimi gerçekleştirilmektedir. Bahsi geçen devletler, Avrupa'nın ihtiyacını karşılayan kaynaklar olarak görülmektedir. Ancak boru hatlarını da içeren altyapı çalışmaları, bu devletlerin bünyesinde bulunan kısıtlı sayıdaki gaz kaynaklarını Avrupa'nın talep noktalarına bağlamak için muazzam sayıda yatırım sermayesine ihtiyaç duymaktadır. Bu durum devletler için, tek başına altından kalkamayacakları finansal bir yük oluştururken, aynı zamanda çeşitli devletlerin fosil yakıt kaynaklarının satın alınması ve taşınması konularında ortak inşa projeleri hazırlamasını zorunlu kılmaktadır.

AB üye devletlerinde gaz liberalizmini temel alan direktifin yürürlüğe girmesiyle, mevcut gaz piyasalarında devletlerin yükünü hafifletecek ve gaz arzını

---

[103] Maarten J. Arentsen, "Politics and Regulation of Gas in Europe", **Reshaping European Gas and Electricity Industries: Regulation, Markets and Business Strategies**, Ed. Dominique Finon, Atle Midttun, Amsterdam, Elsevier, 2004, s. 71.

artıracak değişiklikler meydana gelmiştir. Gazın ithalatı, teminatı ve dağıtımını içeren görevlerde devletlerin sahip olduğu mülkiyet payının her dönem belirli miktarlarda çekilmesi ve bu payın müzakere yoluyla özel şirketlere dağıtılması hedeflenmiştir.

Serbest doğal gaz piyasası atılımı, 22 Haziran 1998 tarihinde ilan edilen ve 10 Ağustos 1998 tarihinde resmi olarak yürürlüğe giren 98/30/EC sayılı AB direktifi ile Avrupa enerji gündemine dahil olmuştur. Doğal Gaz Direktifi olarak da adlandırılan söz konusu yönerge, doğal gaz alanındaki sermaye ve iş gücünü kapsayan hizmetlerin AB içerisindeki serbest dolaşımını ve buna yönelik alınması gereken her türlü tedbirin tanımını içermektedir. Bununla birlikte, AB yerel doğal gaz sektörlerinde de rekabetçi bir piyasanın kurulmasını hükme bağlamıştır. AB üye devletlerinin, yönerge içerisindeki gerekli işlemleri, ilanın ardından iki yıl içerisinde, 10 Ağustos 2000 tarihine kadar yerel gaz piyasalarında benimseyerek tamamlaması beklenmiştir.

Direktif, doğal gazın temini, iletimi, dağıtımı, depolanması ve yerel piyasaya sunulması konularında üye devletlere uyulması gereken ortak kurallar getirmiş ve bu konuda uygulanacak gerekli prosedürleri ortaya koymuştur. Bu kapsamda, AB üye devletlerini temsil eden yetkili mercilere, gaz şebekelerine erişim hakkı tanınması için üçüncü şahıs, kurum ve kuruluşlar (*Third-Party Access – TPA*) ile gönüllü olarak pazarlık yapma konusunda yükümlülük sağlanmıştır. Ayrıca söz konusu yetkili mercilere, oluşturulan gönüllü pazarlık esnasında müzakere veya tarifeye dayalı erişimlerden birini yasal hak çerçevesinde seçme şansı tanınmıştır. Direktifle, yerel piyasalara giriş yapacak TPA'lara, boru hatları ve LNG terminallerinin kapasite artırımı, yeni projelerin inşası ve doğal gaz depolama faaliyetlerinin geliştirilmesi gibi konuların dahil olduğu doğal gaz ile bağlantılı aktivitelerde yetki sağlanmıştır.

Görüldüğü üzere direktif, enerji güvenliği konusunda öncelikli olarak üye devletlerin yerel gaz piyasalarının farklı seviyelerde rekabete açılmasına ağırlık vermiştir. Direktife göre üye devletlere, başlangıç olarak yerel gaz tüketimlerinin en az % 20'sine denk gelecek bir pazar açılımı zorunlu kılınmıştır.[104] Bu payın, direktifin

[104] "Directive 98/30/EC of the European Parliament and of the Council", **Official Journal of the European Communities**, Lüksemburg, Office for Official Publications, 1998, s. 8.

Grafik 2.10. AB Devletleri Doğal Gaz Piyasaları Açılımı, 2000 (%)

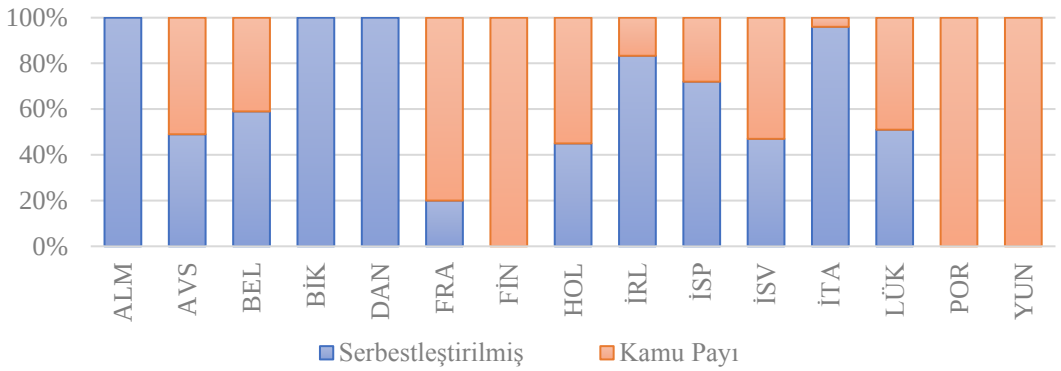

Kaynak: Eurostat Data Explorer, https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home

resmi olarak yürürlüğe girmesini takiben kademeli olarak, ilk beş yıl içerisinde % 28'e ve devamında da yirmi yıl içerisinde % 33'e çıkartılması kararlaştırılmıştır.

2000'li yıllara girildiğinde AB devletleri, direktif kapsamında empoze edilen koşulları benimsemeye başlamış, bir kısmı da doğal gaz tüketimlerinin % 100 oranına denk gelecek bir piyasa açılımı gerçekleştirmiştir. Bu sayede küresel gaz pazarına, on beş adet serbestleşmiş veya yarı serbestleşmiş piyasa kazandırılmıştır. Grafik 2.10'de görüldüğü üzere üye devletler, direktifin ilanının ardından iki yıl içerisinde doğal gaz tüketimlerinin en az % 20'sine denk gelen piyasa açılımı hayata geçirmişlerdir.

Öte yandan direktif, Alman Ruhrgas, Fransız GDF, Hollandalı Gasunie, İngiliz Centrica ve İtalyan ENI gibi milli gaz şirketlerinin sorumluluklarını ayrıştırmaya yönelik bazı kurallar da içermektedir. Bu yüzden özellikle Fransa, gaz piyasasında sahip olduğu mülklerin özelleştirilmesine karşı çıkmıştır.[105] Liberalizm hareketini riskli yolculuk olarak niteleyen Fransız devleti, yabancı tedarikçilerin talebi karşılama ihtimalinin, devletlerinin enerji güvenliklerini tehlikeye atacağını iddia etmiştir. Bu bağlamda, direktifin yeterliliği de tartışmaya açılmış, hedeflenen gaz piyasası açılımı için daha kapsamlı bir yol haritası sürecine ihtiyaç duyulduğu düşüncesi öne çıkmıştır.

23 ve 24 Mart 2000 tarihlerinde Portekiz'in Lizbon kentinde düzenlenen Olağanüstü Zirve esnasında, AB üye devletlerinin direktif ile ilgili çekinceleri ve söz konusu devletlerin, direktifin temel maddesi olan piyasa açılımının belirtilen döneme

[105] Nicolas Charbit, "France", **The Liberalization of Electricity and Natural Gas in the European Union**, Ed. Damien Geradin, Lahey, Kluwer Law International, 2001, s. 124-125.

göre uzun bir sürece yayılması talebi görüşülmüştür.[106] Ancak talebin aksine, zirvenin sonuçları arasında serbestleşmenin hızlandırılması ve 2004 yılına kadar devletlerin bu konuda resmi birer adım atması kararı yer almaktadır. Avrupa'da sert bir muhalefeti uyandıran bu karar, üye devletler tarafından gerçek dışı olarak nitelendirilmiştir. Bu sebeple Lizbon Zirvesi, AB doğal gaz piyasasını değiştirecek bir milat olamamıştır.

Öte yandan Lizbon Zirvesi esnasında, AB üye devletleri tarafından yerel gaz piyasalarının birleşik bir AB pazarına dönüştürülmesini yönlendirmek amacıyla Avrupa Enerji Düzenleyicileri Konseyi'nin (*CEER*) kurulması kararlaştırılmıştır. Milli elektrik ve doğal gaz düzenleyici otoritelerinin bir araya gelmesinden oluşan CEER'in, 98/30/EC sayılı gaz direktifini benimsemekte sakınca gören devletlerin karşı karşıya kaldığı sıkıntıları tespit etmesi hedeflenmiştir. Bununla birlikte, CEER aracılığıyla üye devletlerdeki düzenleyici otoritelerin arasındaki iletişim, dayanışma, bilgi ve fikir alışverişi ile iş birliğinin kolaylaştırılması amaçlanmaktadır. Bu sayede mevcut zorlukların, ilan edilecek yeni bir direktif ile iyileştirmeye gidilmesi sağlanacaktır.

2.2.3. 03/55/EC Sayılı Doğal Gaz Direktifi

Lizbon Zirvesi'nde üye devletlerin yaşadığı hayal kırıklığının ardından AP, CEER çalışmalarının katkısıyla, 6 Temmuz 2000 tarihinde enerji piyasalarına dair yeni bir karar benimsemiştir. Bu karar çerçevesinde, doğal gaz piyasalarındaki serbestleşme hareketinin, AB enerji güvenliğinin geleceği için önemi yeniden vurgulanmış ve her devlete, direktifin kabul sürecinde uygun bir takvim belirleme imkanı verilmiştir.[107] Bu sayede 98/30/EC sayılı doğal gaz direktifinin geçerli hale getirilmesi sağlanmıştır.

Olumlu tabloya rağmen Fransa'nın gaz piyasalarındaki serbestleşme hareketini ağırdan alması, diğer üye devletler tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Direktifi kısmi olarak benimseyen Fransa, böylece iç pazarını yatırımcılardan korumuş ve GDF'nin

---

[106] Nadine Haase, **European Gas Market Liberalisation: Are Regulatory Regimes Moving Towards Convergence?**, Oxford, Oxford Institute for Energy Studies, 2008, s. 24.
[107] Nicole Herweg, **European Union Policy-Making: The Regulatory Shift in Natural Gas Market Policy**, Londra, Palgrave Macmillan, 2017, s. 156.

Grafik 2.11. AB Devletleri Doğal Gaz Piyasaları Açılımı, 2005 (%)

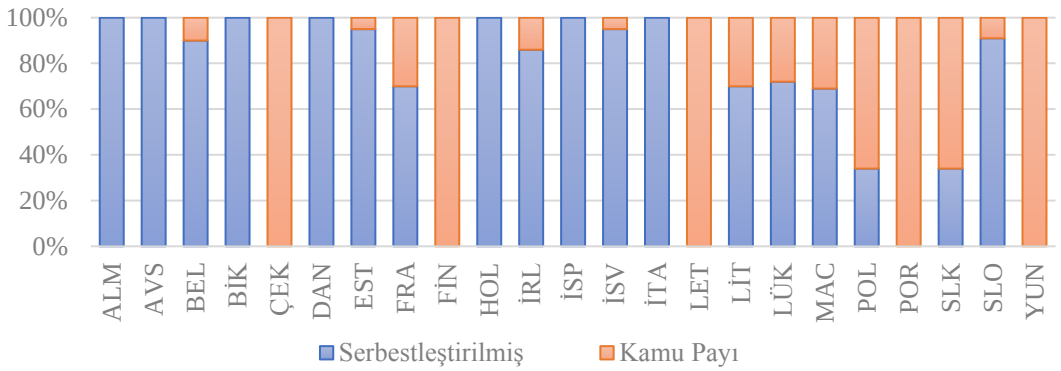

Kaynak: Eurostat Data Explorer, https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home

tekelini sağlam tutmuştur.[108] Bununla birlikte piyasasının % 100'ünü açan Almanya da, bağımsız bir düzenleyici otoritenin tesis edilmesine karşı çıkmış ve piyasada olabilecek rekabet sorunlarıyla milli düzenleyici otorite olan Federal Kartel Ofisi'nin (*Bundeskartellamt*) ilgilenmesini tercih etmiştir. Bu tercihler Fransa ve Almanya'yı, enerji kurumlarını korumak için direktif aleyhinde muhalefet yapmaya teşvik etmiştir.

Her iki devletin katı muhalefetine rağmen AB'nin tüm yasama ve yürütme organları, AB üye devletleri bünyesinde hedeflenen serbestleşme hareketini % 100 değerine ulaştıracak, entegre edilmiş bir enerji ekonomisini savunmaya devam etmiş ve bu kapsamda revize edilmiş yeni bir doğal gaz direktifini gündeme getirmiştir. Fransa'nın yerel doğal gaz piyasasındaki serbestleştirme hareketi konusunda yavaş davranması ve Almanya'nın itirazları üzerine AP, Avrupa Komisyonu'ndan, belirlenen hedeflerin daha hızlı ve doğru uygulanmasını sağlamak için yeni bir direktif hazırlamasını talep etmiştir. Bu doğrultuda ortaya çıkan 03/55/AC sayılı doğal gaz direktifi, 26 Haziran 2003 tarihinde Komisyon'da kabul edilerek yasalaştırılmıştır.

Direktif uyarınca, AB üye devletlerinin gaz piyasalarının belirli bir tarihe kadar tamamen serbestleşmeleri gerekmektedir. Bunun yanı sıra devletlerden, doğal gaz piyasalarındaki rekabetin belirli kurallar çerçevesinde düzenlenmesi için hükümetlerin yetki vereceği bağımsız düzenleyici otoriteleri oluşturmaları istenmiştir. Bu sayede

[108] Elina Brutschin, **EU Gas Security Architecture: Role of the Commission's Entrepreneurship**, Londra, Palgrave Macmillan, 2016, s. 53.

mümkün olan en kısa zaman içerisinde üye devletler arasındaki farklılıkların ortadan kaldırılması ve AB doğal gaz pazarının tam rekabet yolunda ilerlemesi hedeflenmiştir.

4 Ağustos 2003 tarihinde yürürlüğe giren direktifin hususlarının 1 Temmuz 2004 tarihine kadar devletler tarafından iç hukuklarına dahil edilmesi öngörülmüştür. Avrupa Komisyonu'nun da diğer yasama ve yürütme organlarına sunması beklenen raporlarda, gaz piyasalarının güncel durumu, serbestleşme hareketinin mevcudiyeti, AB vatandaşlarının farklı tedariklere ulaşma ihtimali ve ayrımcılık gözetmeyen bir şebeke erişimi olanağının varlığı gibi konulara yer vermesi istenmiştir. Direktife 2004 yılında gerçekleşen açılım ile AB üyesi olan devletlerin de uyması beklenmiştir. Bu kapsamda Çekya, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Polonya, Slovenya ve Slovakya devletleri de serbestleşme hareketine dahil olmuştur (Bkz. Grafik 2.12).

Direktifin ardından, bağımsız düzenleyici otoritelerin hem birbirleriyle, hem de Avrupa Komisyonu ile yakın bir iş birliği kurarak direktiflerin uygun bir şekilde benimsenmesi amacıyla, 11 Kasım 2003 tarihinde Komisyon kararı ile Avrupa Elektrik ve Gaz Düzenleyicileri Grubu (*ERGEG*) kurulmuştur. CEER ile benzer özelliklere sahip olan bu yapılanma ile AB üye devletlerindeki elektrik ve doğal gaz düzenleyici otoritelerin arasındaki koordinasyon ve iş birliğinin daha güçlü hale getirilmesi hedeflenmiştir.[109] Süreç esnasında CEER, varlığını sürdürmeye devam etmiş ve ERGEG ile aynı kurula, ortak görevlere ve çalışma gruplarına sahip olmuştur. Ancak CEER, kar amacı gütmeyen, gönüllülüğe dayalı bir kurum olarak öne çıkarken, ERGEG ise Avrupa Komisyonu'nun resmi danışma organizasyonu haline gelmiştir.[110]

2.2.4. 09/73/EC Sayılı Doğal Gaz Direktifi

AB doğal gaz piyasalarındaki serbestleşme akımı ve üretici ülkelerin tüketiciler üzerindeki oligopolü, 2000'li yılların ortalarına kadar AB enerji güvenliğinin ana konusu olarak kalmıştır. Ancak bu durum, Rusya ve Ukrayna arasındaki doğal gaz

---

[109] Emmanuelle Mathieu, **Regulatory Delegation in the European Union: Networks, Committees and Agencies**, Londra, Palgrave Macmillan, 2016, s. 96.
[110] Johannes Pollak, Peter Slominski, "Liberalizing the EU's Energy Market", **The EU's Decision Traps: Comparing Policies**, Ed. Gerda Falkner, Oxford, Oxford University Press, 2011, s. 102.

krizlerinin sıklaşmasıyla değişime uğramıştır. Soğuk Savaş döneminden beri Avrupalı devletler, Rus gazının ithalatına bağımlı olmuş ve bu durumun ileride yaratacağı tehlikeleri görmezden gelmişlerdir. Nitekim, 2006 ve 2009 yıllarında yaşanan krizler sonucunda Ukrayna'ya iletilen Rus gazı kesintiye uğratılmış ve aynı hatlardan doğal gaz temin eden Avrupalı devletler de bahsi geçen gaz kesintisine maruz kalmışlardır.

Avrupa Komisyonu, Ukrayna krizi gölgesinde AB'nin mevcut yerel doğal gaz piyasalarının konumlarına dayanarak bir değerlendirme raporu hazırlamıştır. 2007 yılında yayınlanan rapor kapsamında, konut, ticari ve sanayi sektörlerindeki doğal gaz tüketicilerinin küresel gaz pazarından yeterince faydalanamadığı ve bununla birlikte kesintilerden de etkilendiği sonucuna ulaşılmıştır. Rapor, özellikle AB bünyesindeki rekabet ortamının yeterince oluşmadığından yakınmakta ve yerel tüketicilerin küresel pazardan uzak kalmasını bu nedene bağlamaktadır.[111] 2003 yılında ilan edilen gaz direktifinin hükümleri, bazı üye devletlerde kuralına uygun bir şekilde uygulanmamış ve şebeke operatörleri, tedarik şirketleri ile üretim şirketleri arasında olması gereken yasal ayrılıklar yetersiz kalmıştır. Bununla birlikte milli düzenleyici otoritelere de, rollerini etkin bir şekilde yerine getirmek için gerekli yetkiler tanınmamıştır.

Bu sorunların ışığında Avrupa Komisyonu, Eylül 2007 tarihinde üçüncü bir gaz direktifinin teklifini ilan etmiştir. Yeni direktif, AB üye devletlerinde hizmet veren doğal gaz tedarikçilerinin yüksek hizmet, sürdürülebilirlik ve güvenlik standartlarını yerine getirmelerini amaçlamaktadır. Ancak son piyasa açılımı süreçlerinde AB'ye yeni üye olan Doğu Avrupalı devletlerde yaşanan çeşitli eksiklikler, direktifin resmi olarak kabulünü ertelemiştir. Nihayetinde 09/73/AC sayılı doğal gaz direktifi, 25 Haziran 2009 tarihinde oy çokluğuyla kabul edilmiş, AB tarafından yasalaştırılmıştır.

Direktif kapsamında, doğal gaz üretim, iletim, dağıtım ve depolama gibi çeşitli faaliyetlerin her birinin hukuki ve fonksiyonel mülkiyet yoluyla ayrıştırılması ve bu faaliyetlerin tek bir şirkete ait olmaması kararlaştırılmıştır. Bu durumda aynı şirket, hem üretim kaynaklarına, hem iletim ağlarına, hem de dağıtım araçlarına sahip

[111] European Commission, **DG Competition Report on Energy Sector Inquiry**, Lüksemburg, Office for Official Publications, 2007, s. 37.

olamayacaktır.[112] Buna alternatif olarak sunulan ve özellikle Almanya ve Fransa gibi devletlerden destek gören ikinci bir seçenek ise, tüm faaliyetleri elinde bulunduran entegre şirketlerin, faaliyetleri arasında herhangi bir ayrıştırmaya gerek duymadan bu kontrolünü devam ettirmesi, ancak günlük operasyonlarının kontrolünün bahsi geçen şirketlerden bağımsız olan bir sistem operatörüne devredilmesi imkanı tanımıştır.[113]

Üçüncü direktifin üye devletlerce son uygulanma tarihi 3 Mart 2011 olarak belirlenmiştir. Ancak hiçbir devletin bahsi geçen tarihe kadar direktifin yaptırımlarını uygulayamamasıyla süreç, Ekim 2014 tarihine uzatılmıştır.[114] Böylece İrlanda ve Romanya dışında tüm üye devletler, yeni süreçte direktifi başarıyla benimsemişlerdir.

Ayrıca direktifle birlikte milli gaz düzenleyicilerinin yetkilerinin artırılması ve bağımsızlıklarının sağlanması hedeflenmiştir. Milli düzenleyici otoriteler arasındaki dayanışmanın güçlendirilmesi için daha önceden oluşturulan CEER ve ERGEG kurumlarının yanı sıra, Temmuz 2011 tarihinde de ACER kurulmuştur. ACER, tıpkı ERGEG gibi Avrupa Komisyonu'na iç piyasalardaki sorunların belirtilmesi ve bunların açığa çıkartılması konusunda yardımcı olmuştur. Ancak ACER, ERGEG'den farklı olarak, milli düzenleyici otoriteler tarafından görevlendirilmiş kalıcı bir kadroya ve uzmanlara sahiptir.[115] Ayrıca ACER, CEER'in gönüllülük yapısının aksine resmi bir AB kurumu olup, AB yönetimi tarafından doğrudan finanse edilmektedir.

Direktif, AB üye devletleri tarafından benimsenmiş olsa da AB dışından tepki görmüştür. AB'nin en önemli gaz tedarikçisi Rusya, direktifin uyguladığı kararlardan en çok zararı gören taraf olmuş ve şirketlerin dağıtım, depolama, iletim, satış ve üretim faaliyetlerinin ayrıştırılmasını onaylamamıştır. Nitekim Rusya'nın gaz ticaretinden sorumlu olan Gazprom şirketi, Avrupa'da birçok gaz projesinin parçası olmuş ve aynı anda birçok faaliyetin de sorumluluğunu yürütmüştür. Özellikle Doğu Avrupalı

---

[112] Katja Yafimava, "Transit: The EU energy acquis and the Energy Charter", **Research Handbook on International Energy** Law, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2014, s. 609-610.
[113] Anton Ming-Zhi Gao, **Regulating Gas Liberalization, A Comparative Study on Unbundling and Open Access Regimes in the US, Europe, Japan, South Korea and Taiwan**, Lahey, Kluwer Law International, 2010, s. 146-147.
[114] Joseph Dutton, **EU Energy Policy and the Third Package Working Paper**, Londra, The UK Energy Research Center, 2015, s. 10.
[115] Samuel R. Schubert, Johannes Pollak, Maren Kreutler, **Energy Policy of the European Union**, Londra, Palgrave Macmillan, 2016, s. 142-143.

devletlerde % 90'ı aşan bir Rus gazı bağımlılığı görülürken, yine bu devletlerin bünyesinde Gazprom'a ait dağıtım, depolama ve iletim faaliyetleri yürüten şirketler bulunmaktadır. Ancak yeni direktifle bu şirketler kapanma tehditi altında kalmıştır.[116]

Bu sorun kapsamında Rusya, Mayıs 2014 tarihinde WTO'ya başvurmuş ve AB'nin benimsediği doğal gaz direktifinin iptalini talep etmiştir.[117] Direktifin kasıtlı olarak Gazprom aleyhinde alınmış bir karar olduğunu savunan Rusya, şirketin Avrupa devletlerindeki konumunun kaybını asgari seviyeye düşürmeyi amaçlamıştır.

[116] Andrey Vavilov, Georgy Trofimov, "European Challenges: Competitive Pressure, Gas-Market Liberalization and the Crisis of Long-Term Contracting", **Gazprom: An Energy Giant and Its Challenges in Europe**, Ed. Andrey Vavilov, Londra, Palgrave Macmillan, 2015, s. 161-162.
[117] "Rusya AB`nin 3. Enerji Paketi`ne hukuk savaşı açtı", https://www.enerjigunlugu.net/rusya-abnin-3-enerji-paketine-hukuk-savasi-acti-8311h.htm, (Erşim Tarihi: 02.07.2019)

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AVRUPA, RUSYA VE TÜRKİYE ENERJİ ÜÇGENİ

3.1. Rusya Enerji Profili

Rusya, petrol ve doğal gaz üretiminin en önemli aktörlerinden biridir. 2017 yılında Küresel ham petrol üretiminin % 12'sini ve doğal gaz üretiminin de % 17'sini tek başına karşılayan Rusya, her iki fosil yakıt kaynağında da dünya üzerinde güçlü bir konumda olan nadir devletlerden olmuştur. Hem petrolde, hem de doğal gaz tüketimini kendi kaynaklarıyla karşılayabilen Rusya, aynı zamanda üretim fazlasını ihtiyacı olan ülkelere ihraç ederek önemli bir küresel arz kaynağına dönüşmüştür.

Avrupa'nın geleneksel petrol ve doğal gaz tedarikçisi olan Rusya, bu görevini SSCB döneminden beri devam ettirmektedir. Avrupalı devletler ile SSCB arasında Bratstvo Doğal Gaz Boru Hattı ile başlayan enerji ilişkileri, günümüze daha gelişmiş ve aynı zamanda iç içe geçmiş boru hatları ağını kapsayan bir miras bırakmıştır. Bu ağların çokluğu sebebiyle bugün Avrupa, Rusya'nın petrolü ve doğal gazına büyük miktarda bağımlı kalmıştır. Rus devletine bağlı Rosneft, Transneft ve Gazprom, Avrupa'nın söz konusu bağımlılığının yükünü çeken başlıca şirketlerdir. Bu nedenle, Avrupa devletlerinin Rusya ile olan enerji ticaretini anlayabilmek için, öncelikle bahsi geçen şirketleri tahlil edebilmek gerekir. Bu konuya dair detaylı bilgi, ilgili başlık altında mevcut olup, Rus petrol ve doğal gaz şirketleri ayrıntılı olarak incelenmiştir.

3.1.1. Rusya Petrol Üretimi ve Rus Petrol Şirketleri

Petrol, Rus ekonomisinin SSCB ve sonrası gelişim sürecinde kritik bir rol oynamıştır. 20. yüzyılın ikinci yarısında bir çok coğrafyada keşfedilen devasa petrol sahaları, Rus devletine yalnızca iç talebinin karşılanmasını sağlamakla kalmamış, aynı zamanda küresel bir arz kaynağı olma imkanı da vermiştir. 1990'lı yıllarda Batı destekli iktisadi modelin entegrasyonu ile petrol kaynaklarının özelleştirilmesi,

Grafik 3.1. Şirketlere Göre Rus Ham Petrol Üretimi (%)

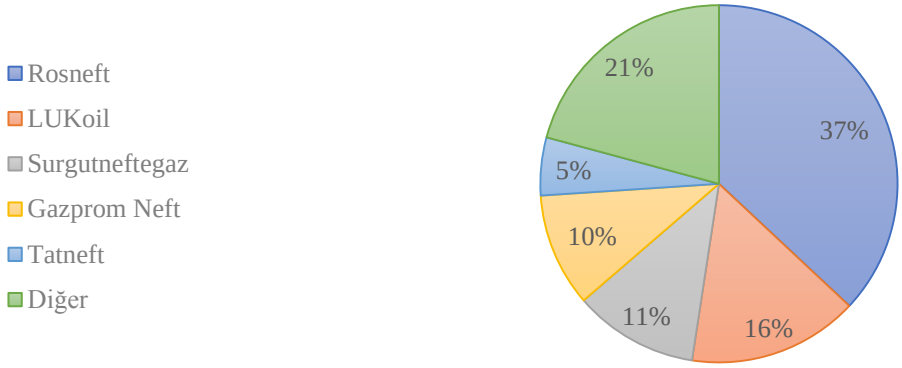

Kaynak: EIA, https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=RUS

devletin sektördeki kontrolünü azaltmış olsa da, 2000'li yılların başından itibaren zıt yönlü bir değişim geçirilmiş ve devletin yeniden kontrol sahibi olması sağlanmıştır. Bu sayede petrol, Moskova'nın elinde bulundurduğu önemli bir koz haline gelmiştir.

1992 yılından itibaren Rusya yönetimi, daha önceden tamamen devlete ait olan petrol sektörünü, her birinin çeşitli federal bölgeleri, rafinerileri ve farklı ham petrol üretim değerlerini içeren, yeni kurulan onlarca petrol şirketinin kontrolüne devretmiştir.[118] 2000'li yıllara kadar söz konusu şirketler, aşamalı olarak özelleştirme sürecine dahil edilmiş ve hisseleri de, devlet ile bağlantılı kesimler tarafından satın alınmıştır. LUKoil, Sibneft, Sidanko, Sistema, Slavneft, Surgutneftegaz, TNK ve Yukos, bu süreçte kurulan özel oluşumlardır. Rosneft ve Transneft ise doğrudan Rus devletine ait kurumlarken, Başkurdistan merkezli Başneft ve Tataristan merkezli Tatneft gibi şirketler de bölgesel yönetimlere bağlı olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Devlete ait şirketlerin petrol üretimine bakıldığında, Rus petrol sektöründeki özelleştirme hareketinin ne kadar değişime uğradığı ortaya çıkmaktadır. 1992 yılında tamamen devlet yönetimine ait olan ham petrol üretimi, 2004 yılında % 15'e kadar gerilerken, 2008 yılında yeniden millileştirme hareketi kapsamında % 40'a ve 2015 yılında % 57'ye yükselmiştir.[119] 1990'lı yıllarda kurulan özel şirketlerin ancak ufak bir kısmı, bugüne ulaşabilmiştir. Günümüzde Rus petrol pazarını domine eden özel

[118] Li-Chen Sim, **The Rise and Fall of Privatization in the Russian Oil Industry**, Londra, Palgrave Macmillan, 2008, s. 22-23.
[119] Nat Moser, **Oil and the Economy of Russia: From the Late-Tsarist to the Post-Soviet Period**, Oxford, Routledge, 2018, s. 95.

şirketlerin arasında sadece LUKoil ve Surgutneftegaz bulunurken, Grafik 3.1'de görüldüğü üzere ikisinin pazar payı, toplamın yaklaşık dörtte birini oluşturmaktadır. Geri kalan üretim kısmında ise, Rosneft, Tatneft, Başneft ve devlete bağlı bir gaz şirketi olan Gazprom'un petrol kolu Gazprom Neft'in hâkimiyetleri görülmektedir.

Hisselerinin büyük çoğunluğu Rus devletine ait olan Rosneft, 2000'li yıllarda gerçekleşen yeniden millileştirme hareketinden en çok fayda gören ayrıcalıklı bir şirkettir. Şirkete ait petrol sahalarının sayısı, Hantı-Mansi Özerk Okrugu'nda faaliyet gösteren ve Yukos şirketinin ham petrol üretiminin yaklaşık % 60'ını karşılayan Yuganskneftegaz varlığının Aralık 2004 tarihinde satın alınmasıyla artışa geçmiştir.[120] Rosneft son olarak Mart 2013 tarihinde TNK-BP'nin hisselerinin tamamını satın alarak, Rusya sınırları içerisinde ham petrol üreten en büyük şirket haline gelmiştir.

Oil & Gas Journal verileri, Rus şirketlerinin 2018 yılı itibariyle toplam seksen milyar varil ham petrol kaynağına sahip olduğunu göstermektedir.[121] Bu devasa miktar Rusya'yı, Kuzey Amerika ve MENA coğrafyasının ardından tek başına küresel sıralamanın üstlerine yerleştirmektedir. Üretimde de günlük on bir milyon varil eşiğini aşmış olan Rusya'nın bu kapasitesi, petrol üretimi yönünden zengin bölgelerin sıklığıyla bağlantılıdır. Grafik 3.2'de görüldüğü üzere Rus petrolünün dörtte üçü, iç içe geçmiş Ural ve Volga Federal Bölgeleri'nde üretilmektedir. Hanti-Mansi Özerk Okrugu, tek başına petrol üretiminin % 45'ini karşılarken, Kuzey Kutup Dairesi'ndeki Yamalo-Nenets Özerk Okrugu da % 9'unu oluşturmuştur. Geriye kalan % 23 değerindeki Ural-Volga petrol üretimi miktarı ise, Başkurdistan, Orenburg, Perm, Samara, Tataristan, Tümen ve Udmurt federal birimlerinden temin edilmiştir.

Rus devletinin Doğu coğrafyasını oluşturan Sibirya ve Uzak Doğu Federal Bölgeleri'nin payı, toplam üretimde ancak % 12'lik bir yer tutmaktadır. Üretim, çoğunlukla İrkutsk, Krasnoyarsk, Sahalin ve Yakutistan birimlerinde bulunmaktadır. Rosneft'in geleceğe yönelik stratejisinde, söz konusu coğrafyadaki faaliyet alanlarının

---

[120] M. Wesley Shoemaker, **Russia & the Commonwealth of Independent States (The World Today Series 2014-2015)**, Lanham, Rowman & Littlefield Publishing, 2014, s. 130.

[121] "Worldwide Oil, Natural Gas Reserves Exhibit Marginal Increases", (Çevrimiçi) https://www.ogj.com/articles/print/volume-116/issue-12/special-report-worldwide-report/worldwide-oil-natural-gas-reserves-exhibit-marginal-increases.html, (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Grafik 3.2. Federal Bölgelere Göre Rus Ham Petrol Üretimi (%)

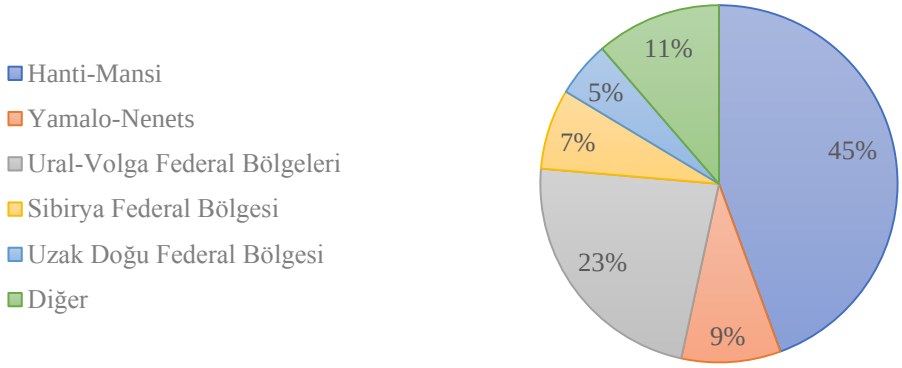

Kaynak: EIA, https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=RUS

çoğaltılması ve üretimde daha fazla yer alması hedeflenmektedir. Rosneft, Haziran 2015 tarihinde BP ile, Yakutistan'daki Rosneft'e ait Taas-Yuryakh Neftegazodobycha iştirakinin % 20'sinin satışına dair sözleşme imzalamıştır.[122] Böylece, Birleşik Krallık merkezli enerji şirketinin üretimdeki tecrübesinden faydalanılması amaçlanmaktadır.

Benzer bir sözleşme, Haziran 2013 tarihinde ABD'li ExxonMobil şirketiyle imzalanmış ve bu sözleşme kapsamında Karadeniz'de ve Kuzey Kutup Dairesi'nde Rus kıta sahanlığında bulunan petrol sahalarının geliştirilmesi amaçlanmıştır.[123] Ayrıca ExxonMobil, Rosneft ile birlikte Sahalin Oblastı'ndaki sahaların da sorumluluğunu üstlenmiştir. Ancak Rusya ve Ukrayna arasındaki siyasi gerilimin Şubat 2014 tarihinde Kırım'ın ilhakıyla devam etmesi, ABD tarafından Rusya'ya uygulanan sıkı yaptırımlar uygulanması, ExxonMobil'i Rus petrol pazarından kısmen çekilmeye zorlamıştır.[124] Bunun sonucunda ABD'li şirket, Karadeniz ve Kuzey Kutup Dairesi'ndeki saha geliştirme projelerinden çekilmiştir. Sahalin'deki ExxonMobil yatırımlarıysa, ABD'nin yaptırımlarından etkilenmemiştir ve devam etmektedir.

ABD'nin yaptırımları, asıl olarak beş petrol ve gaz şirketini hedef almıştır. Yaptırımlar kapsamında Batılı enerji şirketlerinin, Gazprom, Gazprom Neft, LUKoil, Rosneft ve Surgutneftegaz ile keşif ve üretim faaliyetlerine girmeleri engellenmiştir.

---

[122] "Rosneft and BP Sign Production, Exploration and Refining Agreements", (Çevrimiçi) https://www.rosneft.com/press/releases/item/174407/ , (Erişim Tarihi: 02.07.2019)
[123] "Rosneft and ExxonMobil Advance Strategic Cooperation", (Çevrimiçi) https://www.rosneft.com/press/releases/item/114359/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)
[124] "ExxonMobil Abandons Joint Ventures with Russia's Rosneft", (Çevrimiçi) https://www.ft.com/content/7e6a3212-1d1c-11e8-956a-43db76e69936, (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Grafik 3.3. Transneft Ham Petrol Taşıma Güzergâhları (%)

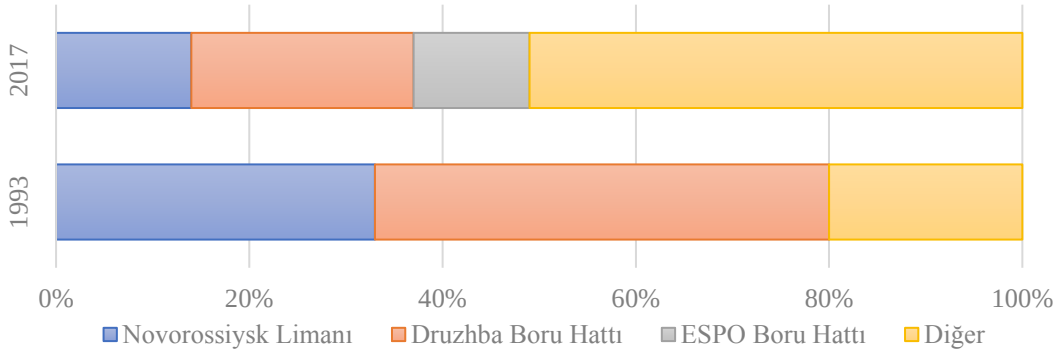

Kaynak: Transneft, https://www.transneft.ru/u/section_file/32761/20180911_book_eng.pdf

Bu süreçte ABD'nin Rusya politikaları, AB tarafından destek görmüştür. AB, söz konusu şirketlere ve bunların yanı sıra Transneft'e, hisse senetleri, uzun vadeli bonolar ve benzeri finansal araçların kullanımını yasaklamış, ayrıca Avrupalı şirketlerin Rusya sınırları içerisinde üretim çalışmalarına katılmasının önüne geçmiştir. Bu da BP, ENI, Statoil ve Total gibi Rusya'da faal olan Avrupalı şirketlerin işini zorlaştırmıştır.

AB yaptırımları ile karşı karşıya kalmasına rağmen Transneft, iktisadi gücünü muhafaza etmektedir. 1993 yılında kurulan Transneft, Moskova Hükümeti'ne bağlı dünyanın en büyük petrol taşımacılığı şirketi olup, Rus petrolünün boru hatları aracılığıyla taşınmasında tekel görevi görmektedir. Şirket, günümüzde yaklaşık altmış sekiz bin kilometrelik boru hatlarının kontrolünü elinde tutmaktadır. 2017 yılında Rusya'da üretilen ham petrolün % 84'ü ve rafine petrol ürünlerinin % 26'sı Transneft'in kontrol ettiği petrol boru hatları aracılığıyla taşınmaktadır.[125] Rusya sınırları içerisinde bulunan ve Orta Asya petrolünü taşıyan CPC Petrol Boru Hattı dışındaki tüm iletim sistemleri, tamamen Transneft tarafından kontrol edilmektedir.

Kurulduğu dönemden itibaren Transneft'in ham petrol ihracatında kullandığı güzergâhlarda büyük çaplı değişimler gerçekleşmiştir (Bkz. Grafik 3.3). Petrol ihracatı için 1993 yılında SSCB döneminden kalma güzergâhları tercih eden Transneft, Druzhba Petrol Boru Hattı ile Karadeniz kıyısında bulunan Novorossiysk ve Tuapse limanlarının yanı sıra, Ukrayna'nın Odessa ile Letonya'nın Ventspils limanlarını kullanmıştır. Günümüzde Novorossiysk dışında bahsedilen limanlar kullanılmazken,

[125] **JSC Transneft Annual Report 2017**, Moskova, JSC Transneft, 2018, s. 32.

bunların yerine Rusya sınırları içerisindeki, Baltık Denizi kıyısında bulunan Ust-Luga ve Primorsk limanlarıyla Doğu coğrafyasındaki Kozmino limanı tercih edilmektedir. Ayrıca Rus petrolü, 2009 yılından itibaren Transneft tarafından kontrol edilen ESPO Boru Hattı aracılığıyla Asya-Pasifik bölgesindeki talep noktalarına ulaştırılamaktadır.

Transneft, Ekim 2018 tarihinde Novorossiysk ve Primorsk limanlarının kontrolünü elinde bulunduran NCSP şirketinin hisselerinin bir kısmını daha satın alarak, payını % 60'a çıkartmıştır.[126] % 10'luk bir pay da Transneft'in alt kuruluşu olan Transneft-Service şirketine aittir. % 20'lik bir pay ise doğrudan Moskova Hükümeti tarafından kontrol edilmektedir. Bu sayede Transneft, tek başına Novorossiysk ve Primorsk limanlarının ikisinde de hâkim otorite olmayı başarmıştır.

3.1.2. Rusya Doğal Gaz Üretimi ve Rus Doğal Gaz Şirketleri

Günümüzde Rusya, doğal gaz talebinin yüksek olduğu, başta Avrupa kıtasında olmak üzere birçok küresel coğrafyada doğal gaz tedarikçisi rolünü üstlenmiştir. Tezin önceki bölümlerinde Rusya'nın ulaştığı bu pozisyonu, SSCB döneminde ortaya çıkışı ve gelişimi hakkında ayrıntılı olarak bilgi verilmişti. Rusya'nın 1970'li yıllardan itibaren Avrupa devletleri ile oluşturduğu enerjiye dayalı ilişkilerin ortaya çıkmasında zengin doğal gaz kaynaklarının büyük bir katkısı olmuştur. BP verilerine göre Rusya, güncel olarak 2017 yılında ulaştığı altı yüz otuz beş milyar metreküp üretim miktarıyla küresel doğal gaz üretiminin % 17'sini karşılamıştır.[127] Üretiminin % 36'sını da boru hatları ve LNG aracılığıyla doğal gaz talep eden devletlere ihraç etmektedir.

Rusya'nın birçok federal birimi, doğal gaz üretimine katkıda bulunmaktadır. Yamalo-Nenets Özerk Okrugu, bu üretimin başında gelmektedir. Kuzey Kutup Dairesi içinde yer alan bölge, 1962 yılında Nadym-Pur-Taz vilayetinde gerçekleşen doğal gaz keşifleriyle sektöre adım atmıştır.[128] 2000'li yıllara kadar vilayet, hem bölgenin, hem

---

[126] "Transneft Consolidates Control of Novorossiysk Port", (Çevrimiçi) https://port.today/transneft-controls-novorossiysk-port/, (Erişim Tarihi: 02.07.2019)
[127] **BP Statistical Review of World Energy 2018**, Londra, BP, 2018, s. 28.
[128] Ivan Nazarov, "Overview of the Russian Natural Gas Industry", **Gazprom: An Energy Giant and Its Challenges in Europe**, Ed. Andrey Vavilov, Londra, Palgrave Macmillan, 2015, s. 21.

Grafik 3.4. Federal Bölgelere Göre Rus Doğal Gaz Üretimi (%)

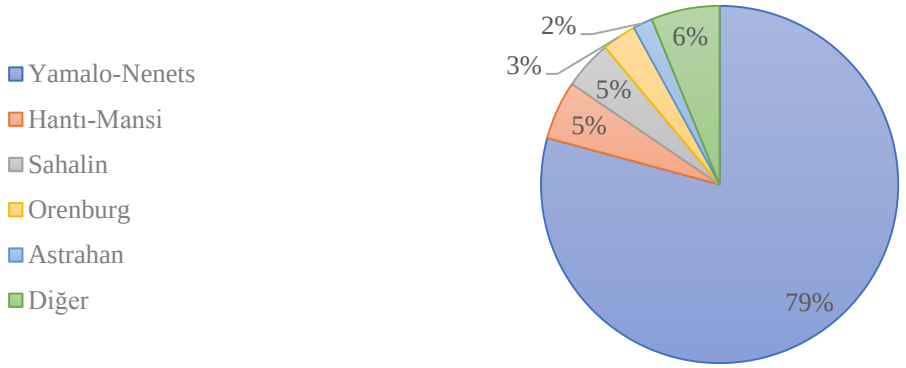

Kaynak: EIA, https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=RUS

de tüm Rus devletinin gaz üretiminin merkezi olmuştur. Geleneksel gaz sahalarının yirmi birinci yüzyıldan itibaren tükenmeye başlamasıyla, bölgedeki Gydan ve Yamal Yarımadaları'nda da arama çalışmaları gerçekleştirilmiş ve yeni gaz sahaları bulunmuştur. Bugün, tüm Yamalo-Nenets birimi, beş yüz milyar metreküpü aşan üretim değeriyle Rus gaz üretiminin beşte dördünü karşılamaktadır (Bkz. Grafik 3.4).

Son dönemde Rusya'nın doğu coğrafyasında bulunan doğal gaz kaynaklarının geliştirilmesine ve üretime açılmasına ağırlık verilmiştir. Bu kapsamda Gazprom'un oluşturduğu Doğu Gaz Endüstrisi Geliştirme Programı (*EGDP*), Moskova Hükümeti tarafından 2007 yılında onaylanmıştır.[129] EGDP'nin kapsadığı İrkutsk, Kamçatka, Sahalin ve Yakutistan birimlerinin toplam gaz kaynaklarının elli üç trilyon metreküp civarında olduğu tahmin edilmektedir. Yaklaşık on beş trilyon metreküpün de söz konusu bölgelerin kıta sahanlığında yer aldığı düşünülmektedir. Onayın ardından Gazprom, Kamçatka ve Sahalin'de yerel üretim merkezleri oluşturmuştur. Burada üretilen doğal gaz, Rusya'nın en doğusunda bulunan ve bölgedeki en önemli nüfus değerlerini barındıran Habarovsk ile Vladivostok vilayetlerine boru hatları aracılığıyla taşınmaktadır. EGDP'nin bir sonraki hedefi ise İrkutsk ile Yakutistan'da bulunan saha faaliyetlerinin hızlandırılarak doğal gaz üretim miktarlarının artırılması yönündedir.

2018 yılı itibariyle Rusya doğal gaz pazarında aktif olarak seksen beş dikey entegre şirket, yüz kırk dört bağımsız şirket, üç PSA kapsamında faal olan işletme, on

[129] Nikita A. Lomagin, "Foreign Policy Preferences of Russia's Energy Sector: A Shift to Asia?", **Russia, Eurasia and the New Geopolitics of Energy: Confrontation and Consolidation**, Ed. Matthew Sussex, Roger E. Kanet, Londra, Palgrave Macmillan, 2015, s. 143.

beş Gazprom alt kuruluşu ve yedi Novatek alt kuruluşu olmak üzere toplam iki yüz elli dört adet enerji şirketi yer almaktadır.[130] Bahsi geçen şirketlerin arasında Gazprom, Novatek ve Rosneft, Rus gaz üretiminin büyük bir çoğunluğunu sırtlarken, Grafik 3.5'te görüldüğü gibi üç şirketin toplamı, tüm üretimin % 87'sini karşılamaktadır.

Gazprom, dikey entegre şirketlerin başında gelmekte ve Rusya doğal gaz sektöründe de açık ara liderliğe oynamaktadır. Dikey entegrasyon kapasitesi sayesinde üretim, satış, dağıtım, pazarlama ve taşıma alanlarında faaliyet yürütmektedir. 2018 yılında ulaşılan altı trilyon beş yüz kırk altı milyar Ruble hasılat değeriyle, Rus ekonomisinin en değerli kurumu olma özelliğini sürdürmüştür.[131] Şirketin hisselerinin çoğunluğu, Rosneftegaz ve Rosgazifikatsiya şirketleriyle Federal Devlet Mülkiyet Yönetimi Ajansı aracılığıyla Moskova Hükümeti'ne aittir. Devlet kontrollü statüsüne rağmen kurumsal bir şirket olarak varlığını sürdürmektedir.[132] Aynı zamanda devlet menfaatlerine uygun hareket eden Gazprom, Rusya ile uzlaşma sağlamış olan tüketici devletlere iki tarafın da çıkarları doğrultusunda doğal gaz sağlamakta ve gerektiğinde de söz konusu devletlere fiyat indirimleri sunmaktadır. Bu da, Gazprom şirketini Rus devletinin, elinde bulundurduğu önemli bir siyasi ve iktisadi araç haline getirmektedir.

Resmi değerlere göre Gazprom'un 2018 yılında sahip olduğu kaynak miktarı, otuz beş trilyon metreküpe ulaşmıştır. Bu değer, Rus gaz kaynaklarının % 72'sini, küresel gaz kaynaklarının da % 17'sini oluşturmaktadır.[133] Üretiminin % 92'si ise Kuzeydeki Yamalo-Nenets Özerk Okrugu'ndan karşılanmıştır.

Gazprom, BDT devletlerinin bir kısmının milli enerji şirketlerinde pay sahibi olup, alt kuruluşları aracılığıyla yerel gaz dağıtım sistemlerinin geliştirilmesine katkı sağlamaktadır. Belarus'ta Beltransgaz, Ermenistan'da ArmRosGazProm, Estonya'da Eesti Gaaz, Letonya'da Lietuvos Dujos, Litvanya'da Latvijas Gaze ve Moldova'da

---

[130] Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı (Minenergo) İstatistikleri, (Çevrimiçi) http://government.ru/en/department/85/events/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)
[131] "РБК представляет 500 крупнейших по выручке компаний России", (Çevrimiçi) https://www.rbc.ru/rbc500/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)
[132] Vladimir Kreyndel, "Value and Performance", **Gazprom: An Energy Giany and Its Challenges in Europe**, ed. Andrey Vavilov, Londra, Palgrave Macmillan, 2015, s. 50.
[133] **PJSC Gazprom Annual Report 2017**, Moskova, PJSC Gazprom, 2018, s. 63.

Grafik 3.5. Şirketlere Göre Rus Doğal Gaz Üretimi (%)

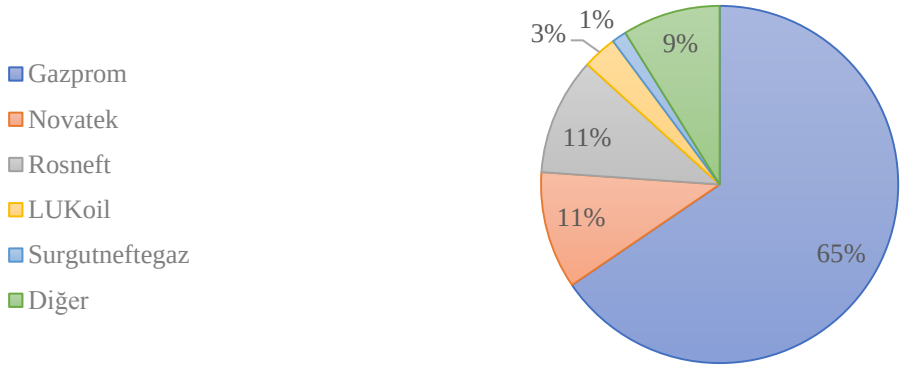

Kaynak: EIA, https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=RUS

Moldovatransgaz şirketleri, Gazprom'un alt kuruluşları olarak görev yapmaktadır.[134] Gazprom, son olarak Kırgızistan'da faaliyet gösteren Kyrgyzneftegaz'ın hisselerini satın almak için Mart 2019 tarihinde Bişkek Hükümeti ile uzlaşmaya varmıştır.[135]

Rusya'nın ikinci büyük doğal gaz üreticisi, Gazprom'un aksine bağımsız bir yapıya sahip olan Novatek şirketidir. Novatek, küçük çaplı gaz şirketleri ile birleşerek veya hisselerinin çoğunluğunu devralarak Rus doğal gaz piyasasında etkin olmuştur. Novatek, bugüne kadar Yamalo-Nenets Özerk Okrugu'nda faaliyet gösteren Nortgas, SeverEnergia, Sibneftegas ve Sibur şirketlerinin hisselerinin % 50'sinden fazlasını satın alarak, bölgenin doğal gaz üretiminde önemli bir pay sahibi olmayı başarmıştır.

2017 yılında Novatek, Gydan ve Yamal Yarımadaları'nda bulunan kırk beş adet gaz sahasının lisansını elinde bulundururken, bu sahaların on dördünde aktif olarak üretim gerçekleştirmiştir. 2019 yılı itibariyle sahaların sayısı elli altıya çıkmıştır. Bu dönemde Novatek kontrolünde yıllık yaklaşık altmış üç milyar metreküp doğal gaz üretilirken, Rusya'nın toplam gaz üretiminin % 11'i karşılanmıştır. Bu üretim kapasitesi sayesinde otuz dokuz federal birimin doğal gaz ihtiyacı da sağlanmaktadır.

Son dönemde Novatek, yerel pazarda payını büyütürken, yurt dışı ihracatını da geliştirmeyi amaçlamaktadır. 2014 yılında Gazprom ve Rosneft'in ardından LNG

---

[134] Andrey Vavilov, Georgy Trofimov, "The Struggle for Pipelines: Gazprom's Attempts at Strategic Expansion in the Near Abroad", **Gazprom: An Energy Giant and its Challenges in Europe**, Ed. Andrey Vavilov, Londra, Palgrave Macmillan, 2015, s. 134.

[135] "Roadmap signed on Gazprom's participation in acquisition of Kyrgyzneftegaz", (Çevrimiçi) http://www.gazprom.com/press/news/2019/march/article477622/, (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

ihracatı izni alan üçüncü şirkettir.[136] 2009 yılında gerçekleştirdiği satın alım işlemiyle Yamal Yarımadası'nda yer alan Yamal LNG terminali projesi hisselerinin çoğunluğunun sahibi haline gelmiştir. Bölgede bulunan Novatek'e ait doğal gaz kaynaklarından beslenen terminal, 2017 yılının son çeyreğinde üretime başlamış ve Aralık 2017-Şubat 2019 tarihleri arasında toplam on milyon ton LNG ihraç etmiştir.[137]

Novatek, bir başka LNG projesini de Rusya'nın doğusunda bulunan Kamçatka Yarımadası'nda hayata geçirmeyi amaçlamaktadır. Yamal ile Kamçatka LNG terminalleri arasında bir LNG alışverişi planlayan Novatek, terminale bağlanacak boru hatları aracılığıyla Asya-Pasifik bölgesinin iç noktalarındaki gaz ihtiyacını karşılayarak önemli bir arz kaynağına dönüşmeyi amaçlamaktadır. Kamçatka LNG terminali projesi, Mart 2019 tarihinde Moskova Hükümeti tarafından onaylanmıştır.[138]

Gazprom ve Novatek birer gaz şirketleri olarak Rus doğal gaz sektöründe önemli bir yer tutarken, büyük bir pay sahibi olan diğer şirketler ise asıl olarak petrol sektöründe görev yapmaktadır. Rosneft ve LUKoil, bahsi geçen şirketlerin başında gelmektedir. Bir petrol şirketi olan Rosneft'in gaz piyasasına girişi, Itera şirketini satın almasıyla gerçekleşmiştir. Itera, 1990'lı yıllarda Yamalo-Nenets Özerk Bölgesi'nde gaz üretim sahaları açan ilk bağımsız kuruluş olarak Ural'da bulunan Sverdlovsk Oblastı'nda ve Türkmenistan'da da üretim faaliyetlerine başlamıştır. Ancak 2001 yılında Gazprom ile yakın ilişkiler içerisinde olduğu ve gaz ticaretinde iki tarafın da bu ilişkiden faydalandığı iddiaları ortaya çıkınca, Itera'nın piyasadaki konumu sarsılmış ve aktiviteleri önemli ölçüde kısıtlanmıştır.[139] Nihayetinde Itera'nın hisseleri Temmuz 2013 tarihinde Rosneft tarafından satın alınmıştır.[140] Bugün Rosneft, Itera aracılığıyla sahip olduğu Yamalo-Nenets'de bulunan gaz sahaları sayesinde altmış sekiz milyar metreküp üretime ulaşmış, Rus gaz üretiminin % 11'ini karşılamıştır.

---

[136] Tatiana Mitrova, **The Geopolitics of Russian Natural Gas**, Houston, James A. Baker III Institute for Public Policy Rice University, 2014, s. 29.
[137] "Yamal LNG Shipped Ten Million Tons", (Çevrimiçi) https://seanews.co.uk/shipping/tanker/yamal-lng-shipped-ten-million-tons/, (Erişim Tarihi: 02.07.2019)
[138] "RF Government Approves Kamchatka Project", (Çevrimiçi) http://seanews.ru/en/2019/03/20/en-rf-government-approves-kamchatka-lng-project/, (Erişim Tarihi: 02.07.2019)
[139] Valeriy Kryukov, "The Russian Natural Gas Sector", **The Oxford Handbook of the Russian Economy**, Ed. Michael Alexeev, Shlomo Weber, Oxford, Oxford University Press, 2013, s. 370.
[140] "Rosneft buys rest of Itera from founder for $2.9 billion", (Çevrimiçi) http://reut.rs/161CVNg (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Bir diğer petrol şirketi LUKoil ise yılda on dokuz milyar metreküp gaz üretimi kapasitesine ulaşmıştır. Yamalo-Nenets Okrugu'ndaki Nakhodkinskoye gaz sahası, LUKoil üretiminin üçte birini oluşturmaktadır.[141] Ayrıca Komi Cumhuriyeti'nde ve Ural-Volga Federal Bölgeleri'nin birimlerinde de gaz üretimi gerçekleştirilmektedir.

3.2. Türkiye Enerji Profili ve Rusya ile İlişkileri

AB'nin durumuna benzer bir şekilde kısıtlı fosil yakıt kaynaklarına sahip olan ve tüketimini ancak ithalat ile karşılayabilen Türkiye, enerji ihtiyacını güvenli bir şekilde temin etmeye çalışmaktadır. Bulunduğu coğrafi konum, Türkiye'ye bu amacını gerçekleştirmek konusunda oldukça avantajlı bir fırsat sunmaktadır. Ülkenin kuzeyinde, güneyinde ve doğusunda yer alan önemli arz kaynakları ile Türkiye, stratejik bir erişim noktasında bulunmaktadır. Bu arz noktalarından biri olan Rusya, Türkiye'nin geleneksel ticari ortaklarından biridir. İki tarafın Soğuk Savaş döneminin son çeyreğinde başlattığı enerji ticaretini, bugün de başarılı olarak sürdürmektedir. Bu başlık altında Türkiye'nin petrol ve doğal gaz profili değerlendirilerek, üretim ve tüketim oranları karşılaştırılmış ve ithalat ihtiyacı ortaya çıkartılmıştır. Bu kapsamda Rusya'nın, bahsi geçen enerji ihtiyacı konusunda dahil olduğu süreç de incelenmiştir.

3.2.1. Türkiye Petrol ve Petrol Ürünleri Faaliyetleri

Türkiye'nin petrol ile serüveni, Osmanlı Devleti döneminde başlamış ve bugüne kadar istikrarsız bir çizgide ilerlemiştir. Bu istikrarsızlık, özellikle üretim kaynaklarının kısıtlılığından beslenmektedir. Bu nedenle Türkiye, günümüzde hâlen petrol talebinde yüksek oranda ithalata bağımlıdır. İktisadi kalkınmanın gelecekte de devam ettirilebilmesi için söz konusu petrol ihtiyacının karşılanması gerekmektedir.

1928 yılında yapılan Kırmızı Hat Antlaşması (*Red Line Agreement*), Türkiye topraklarını da kapsamaktadır. Antlaşma, 31 Temmuz 1928 tarihinde ABD ve Birleşik

[141] **PJSC LUKoil Annual Report 2017**, Moskova, PJSC LUKoil, 2018, s. 54.

Grafik 3.6. Kaynaklarına Göre Türkiye Petrol Tüketimi (%)

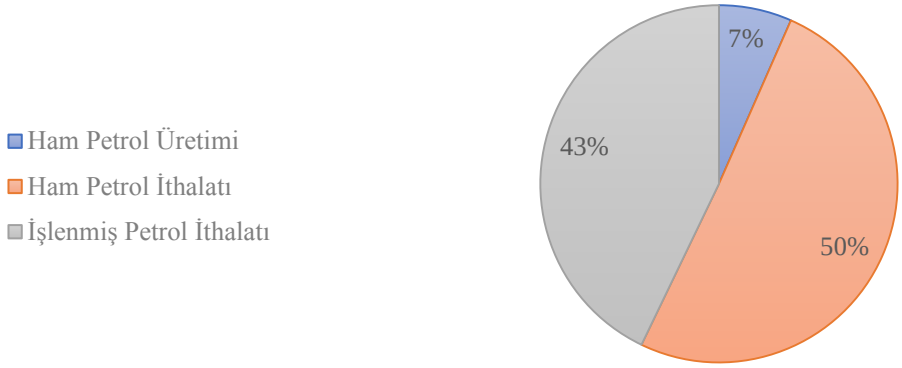

Kaynak: TPAO, http://www.tpao.gov.tr/tp5/docs/rapor/sektor_rapor_2018.pdf

Krallık himayesinde kurulan TPC'nin petrol arama ve üretim faaliyetleri alanlarını belirlerken, bir kırmızı hatla belirtilmiş İran ve Kuveyt dışındaki tüm Orta Doğu coğrafyasını içermektedir.[142] Türkiye'nin de, coğrafyanın geri kalanı gibi petrol kaynaklarına sahip olduğu düşünülmüş ve TPC'nin ilgi alanına dahil edilmiştir. Ancak belirtilen hat içerisindeki devletlerin her biri zengin kaynakları sayesinde yeni yüzyılın petrol ihracatçılarına dönüşürken, Türkiye ise bu zenginlikten nasibini alamamıştır.

Türkiye'de profesyonel olarak petrol arama faaliyetleri, ilk defa 14 Haziran 1935 tarihinde MTA'nın kurulması ile başlamıştır. Petrol de, diğer tüm fosil yakıtlar ve madenlerde olduğu gibi, devlete bağlı MTA'nın tasarrufuna bırakılmıştır.[143] Kurum Türkiye'nin birçok vilayetinde saha çalışmaları gerçekleştirerek, petrol kaynaklarının bulunması için çaba göstermiştir. Bu bağlamda keşfedilen ilk petrol ise, 20 Nisan 1940 tarihinde Batman kentindeki Raman Dağı'nda bulunmuştur. Bu keşif, Güneydoğu Anadolu Bölgesi'ndeki petrol arama faaliyetlerinin miktarını da artırmıştır. Ancak bu çalışmalar neticesinde, devasa olarak adlandırılacak bir kaynağa rastlanılmamıştır.

Petrol arama çalışmalarının kısmen de olsa karşılığını vermeye başlaması ve bunun yanında petrol tüketiminin artışa geçmesi, devlete bağlı şirketlerin kurulmasının önünü açmıştır. Türk petrol sektörünün tek otoritesi olarak Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (*TPAO*) kurulmuştur. TPAO şirketine bağlı olarak Batman, İzmir, İzmit ve

---

[142] Marius S. Vassiliou, **Historical Dictionary of the Petroleum Industry**, Lanham, Rowman & Littlefield Publishing, 2018, s. 391.
[143] Ramiz Özocak, "Maden Kanunu ve MTA'nın Bu Kanun Çerçevesinde Konumu", **Madencilik Sorunları Yasası Özel Sayısı**, İstanbul, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası, 1985, s. 22.

Kırıkkale illerinde rafineriler açılmış ve eldeki ham petrolün işletilmesi amaçlanmıştır. Yurtdışından ithal edilen petrolün temininden ve yurtiçindeki dağıtımından sorumlu olması planlanan BOTAŞ şirketi de TPAO'ya bağlanmıştır. Bununla birlikte hizmet sektöründe de, halka işletilen petrolün sunulması amacıyla Petrol Ofisi kurulmuştur. Ancak yakın bir süreçte, TPAO bünyesinde bulunan şirketlerin önemli bir kısmı özelleştirme kapsamında kurumun kontrolünden çıkartılmıştır. TPAO'nun asıl çalışma alanı ise, kaynak arama çalışmaları ve üretim faaliyetleri ile sınırlandırılmıştır.

TPAO verilerine göre son on yılda sekiz yüz bir adet, sadece 2018 yılında ise altmış dokuz adet kuyu sondajı tamamlanmıştır.[144] Ham petrol üretimine dair kuyu çalışmaları ise, yoğun olarak Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde bulunan Adıyaman, Batman, Diyarbakır, Mardin, Siirt ve Şırnak illerinde gerçekleştirilmiştir. Ancak bu miktar, küresel petrol üreticilerine göre oldukça zayıf kalmaktadır. 2018 yılı sonunda sadece ABD'nin Teksas eyaletinde faaliyette bulunan kuyuların sayısı beş yüz otuz ikiyi aşmıştır.[145] Orta Doğu'daki kuyuların sayısı ise üç yüz doksan dörde ulaşmıştır.

Türkiye'nin ham petrol üretimi, son on yılda istikrarlı bir çizgide ilerleyerek günlük ortalama kırk sekiz bin varil olarak hesaplanmıştır. Ancak bu miktar, toplam tüketimin ufak bir kısmını oluşturmuştur. Geçtiğimiz yıl, Türkiye sınırları içerisinde üretilen ham petrol miktarı, günlük elli beş bin varil ile petrol tüketiminin yaklaşık % 7'sini karşılaşmıştır (Bkz. Grafik 3.6). Geri kalan kısım ise çeşitli küresel arz noktalarından ithal edilen ham petrol ve işlenmiş petrol ürünleri ile ikame edilmiştir.

2000'li yıllarda TPAO yönetimi, Türkiye'nin kıta sahanlığındaki petrol üretim faaliyetlerinin artırılmasına yönelik yabancı kuruluşlarla PSA'lar imzalamıştır. Bu kapsamda Batı Karadeniz'de ABD'li Madison Oil şirketi ile, Doğu Karadeniz'de BP ile ve Akdeniz'de Royal Dutch Shell ile arama faaliyetleri gerçekleştirilmiştir.[146] Yakın dönemde ise TPAO, Barbaros Hayreddin Paşa sismik gemisini satın alarak, açık deniz alanlarındaki ham petrol arama çalışmalarına kendi başına devam etmektedir.

---

[144] **TPAO 2018 Yılı Ham Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu**, Ankara, TPAO, 2019, s. 44.
[145] Baker Hughes Petrol Sondaj Kulesi İstatistikleri, (Çevrimiçi) https://rigcount.bhge.com/intl-rig-count (Erişim Tarihi: 02.07.2019)
[146] "Turkey Ponders Role as Oil Hub", (Çevrimiçi) https://www.maritime-executive.com/article/Turkey-Ponders-Role-as-Oil-Hub-2014-04-22 (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Grafik 3.7. Kaynaklarına Göre Türkiye Petrol İthalatı (%)

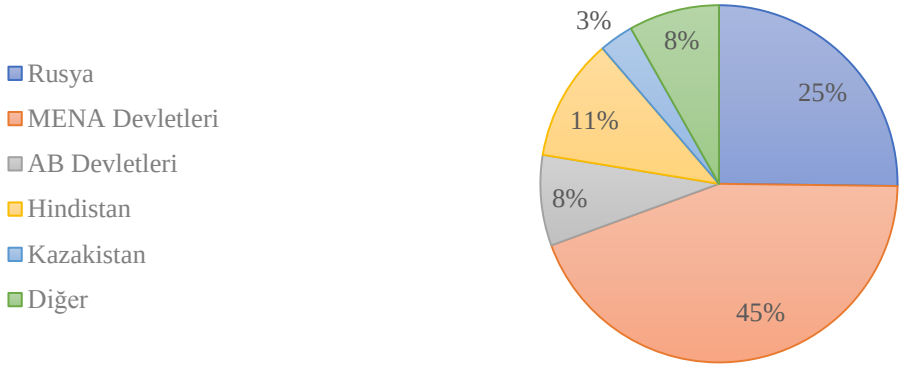

Kaynak: TPAO, http://www.tpao.gov.tr/tp5/docs/rapor/sektor_rapor_2018.pdf

Türkiye, petrol yönünden kısıtlı kaynaklara sahip olmasına rağmen Irak, İran ve Suriye'den oluşan sınır komşuları, küresel kaynakların yaklaşık % 18'îni barındırmaktadır. Bunların yanı sıra, MENA devletlerine, Güney Kafkasya'ya, Orta Asya'ya ve Rusya'ya yakınlığıyla stratejik bir noktada bulunmaktadır. BP'nin 2017 yılına ait enerji verilerine göre söz konusu petrol zengini devletlerin ve coğrafyaların küresel kaynaklardaki payı % 59 civarındadır. Bu çeşitliliğe yakınlığı sayesinde Türkiye, ham petrol ithal edebileceği arz noktalarına ulaşmakta zorluk yaşamamıştır.

2018 yılında Türkiye'nin ithal ettiği ham petrolün kaynakları, çeşitli küresel coğrafyalara yayılmış durumdadır. Irak, İran, Kuveyt ve Suudi Arabistan'dan oluşan MENA devletleri, tüm ithalatın % 44'ünü oluşturmuştur (Bkz. Grafik 3.7). Söz konusu devletlerin ardından % 25 ile Rusya ve % 11 ile Hindistan gelmektedir. Geriye kalan % 20'lik kısım ise zengin bir ithalat kaynağı portföyünü açığa çıkarmaktadır.

3.2.2. Türkiye Doğal Gaz Faaliyetleri

Türkiye'de ilk olarak 1970 yılında Kırklareli'nde doğal gaz keşfedilmiştir. Trakya Bölgesi, bu keşiften itibaren gaz arama çalışmalarının merkezi olmuştur. Bu dönemde gazın kullanımı yaygın olmadığından, keşfedilen gaz Pınarhisar ilçesindeki çimento fabrikasına yönlendirilmiştir.[147] Bir başka doğal gaz keşfi de, 1975 yılında

[147] Armagaz – Türkiye'de Doğal Gaz Faaliyetleri, (Çevrimiçi) http://www.armagaz.com.tr/turkiyede-dogalgaz (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Mardin'deki petrol arama çalışmalarının merkezi Çamurlu sahasında gerçekleşmiştir. Buradan çıkartılan gaz da Mardin çimento fabrikasının kullanımına bırakılmıştır.

Gazın kullanımının konut, ticaret ve sanayi sektörlerinde yaygınlaştırılmasını amaçlayan Türkiye, 1986 yılında SSCB ile gaz alımına dair sözleşme yapmıştır.[148] Türkiye'nin Bulgaristan sınırındaki Malkoçlar noktasından giriş yapan Sovyet gazı, Ekim 1986 tarihinde yapımına başlanan ve Haziran 1987 tarihinde tamamlanan doğal gaz boru hattı ile Kırklareli'nin Hamitabat köyündeki Trakya Elektrik Santrali'ne ulaştırılmıştır. Ardından İstanbul, İzmit, Bursa ve Eskişehir güzergâhını takip ederek Ağustos 1988 tarihinde Ankara'ya ulaşmıştır. İthal edilen gaz, ilk olarak Ankara'da konut ve ticari kullanıma açılmıştır. Daha sonradan 1992 yılında İstanbul ve Bursa'da, 1996 yılında da İzmit ve Eskişehir kentlerinde sektörlerin kullanımına sunulmuştur. Devam eden yıllarda boru hattı, Marmara Bölgesi'nin geri kalan kısımlarına, Batı Ege Bölgesi'ne ve Batı Karadeniz'de yer alan Bartın ve Zonguldak illerine de uzatılmıştır.

1996 yılında arz kaynağının çeşitlendirilmesini sağlamak amacıyla Türkiye, bir başka zengin gaz kaynaklarına sahip olan İran ile gaz alımına yönelik sözleşme imzalamıştır. Ağrı'nın Doğubeyazıt ilçesinden başlayan ve İran gazını Türkiye'nin Merkez ve Doğu illerine dağıtan doğal gaz boru hattı, 2001 yılında tamamlanarak Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri, Nevşehir, Kırşehir ve Kırıkkale güzergâhını kullanarak Ankara'ya bağlanmıştır. Bu hattın tamamlanmasının ardından Azerbaycan ile de doğal gaz alımı sözleşmesi imzalanmış ve Azerbaycan gazının Türkiye'nin hızla artan tüketimine sunulması sağlanmıştır.[149] İki Türk devletini sınır komşuları olan Gürcistan üzerinden bağlayan Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı, Hazar coğrafyasındaki Şah Denizi'nden çıkartılan gazın Türkiye'deki talebe ulaştırılmasını sağlamaktadır. Söz konusu boru hattı, ilk olarak 2006 yılında gaz iletimine başlamıştır.

Türkiye'de gazın üretim çalışmalarını TPAO, ithalat ve dağıtım faaliyetlerini de BOTAŞ yürütmektedir. Her iki şirket de devlete bağlıdır. BOTAŞ'ın bahsi geçen

---

[148] Maria R. Mazzanti, Alberto Biancardi, "Institutional Endowment and Regulatory Reform in Turkey's Natural Gas Sector", **Turkey: Economic Reform and Accession to the European Union**, Ed. Bernard Hoekman, Sübidey Togan, Washington, DC, World Bank, 2005, s. 210.
[149] Ole Gunnar Austvik, Gulmira Rzayeva, **Turkey in the Geopolitics of Natural Gas**, Cambridge, Mossavar-Rahmani Center for Business and Government, 2016, s. 7.

Grafik 3.8. Kaynaklarına Göre Türkiye Doğal Gaz Tüketimi (%)

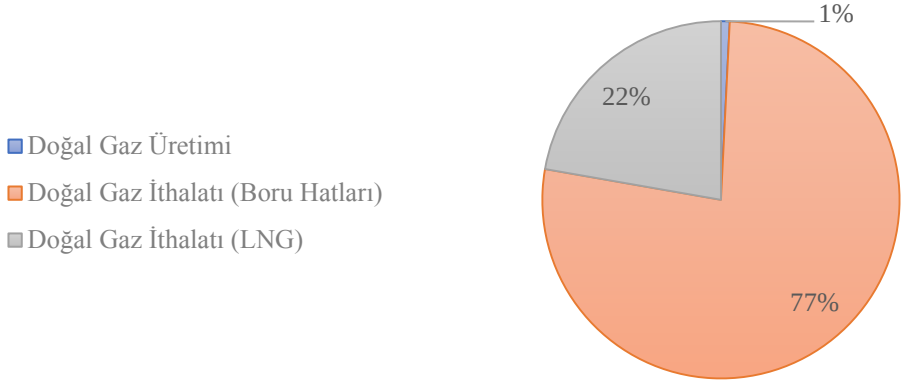

Kaynak: TPAO, http://www.tpao.gov.tr/tp5/docs/rapor/sektor_rapor_2018.pdf

faaliyetler üzerindeki tekel yetkisi, 9 Şubat 1990 tarihli ve 397 sayılı Doğal Gazın kullanımı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname ile sona erdirilmiştir.[150] Böylece doğal gazın ithalatı, dağıtımı ve satışı konularında özel şirketler de faal olma şansına kavuşmuştur. Günümüzde BOTAŞ, Türkiye'nin gaz ithalatının yaklaşık % 85'ini gerçekleştirirken, geri kalan kısım ise özel şirketler tarafından yönetilmektedir.

İlk defa 2018 yılı itibariyle Türkiye'nin seksen bir iline de doğal gaz sağlanma başarısı gösterilmiştir. Bu işlem, EPDK'dan geçerli lisans almış olan toplamda yetmiş iki adet dağıtım şirketi tarafından gerçekleştirilmiştir.[151] Bunun dışında yüz elli altı adet lisans sahibi şirket, depolama, iletim, ithalat, LNG, satış ve üretim konularında aktif olarak faaliyet göstermektedir. Üretim alanındaki şirketlerin çalışma sahalarına bakıldığında, Marmara Bölgesi'nin devasa bir üretim katkısı olduğu söylenebilir. Çanakkale, Düzce, Edirne, İstanbul, Kırklareli ve Tekirdağ'da gerçekleştirilen doğal gaz üretimi miktarı, Türkiye'nin gaz üretiminin yaklaşık % 99'unu oluşturmaktadır. Ancak Marmara Bölgesi'nin bu katkısına rağmen yerel üretim, toplam tüketimde çok küçük bir kısmı karşılamaktadır. Grafik 3.8'de görüldüğü üzere 2018 yılında yerel doğal gaz üretim miktarı, toplamın sadece % 1'lik kısmını oluşturmuştur. Geri kalan miktar ise boru hatları ve LNG yoluyla çeşitli arz kaynaklarından ithal edilmiştir.

Doğal gaz ticareti, ham petrol ve rafine petrol ürünleri ticaretine göre daha maliyetli olduğundan arz kaynaklarında çeşitlilik sağlanması, doğal gaz talep eden

[150] "Kanun Hükmünde Kararname – Doğal Gazın Kullanımı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", (Çevrimiçi) http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20428.pdf (Erişim Tarihi: 02.07.2019)
[151] **EPDK Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu 2018**, Ankara, EPDK, 2019, s. 6.

Grafik 3.9. Kaynaklarına Göre Türkiye Doğal Gaz İthalatı (%)

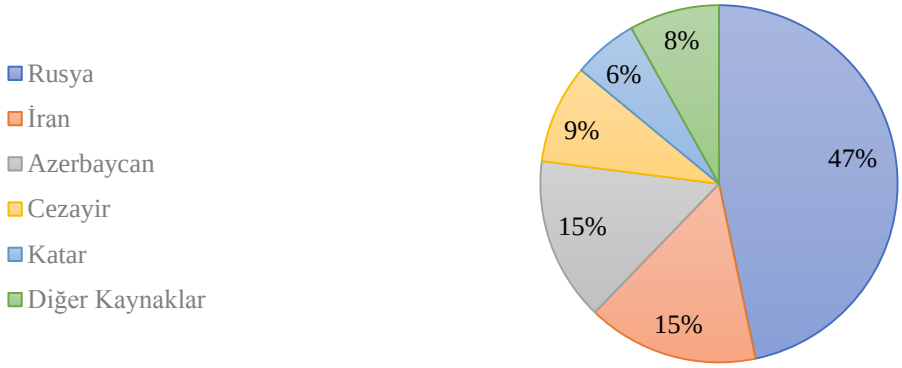

Kaynak: TPAO, http://www.tpao.gov.tr/tp5/docs/rapor/sektor_rapor_2018.pdf

devletler için oldukça zordur. Ancak Türkiye, Marmara Ereğlisi'nde ve Aliağa'da bulunan LNG terminalleri ile gaz tedarikinde birçok küresel arz kaynağıyla ticaret yapma şansına kavuşmuştur. Bahsi geçen terminallere yakın zamanda Aliağa ile Hatay Dörtyol FSRU terminalleri de eklenmiş ve LNG ithalat kapasitesinde artış gerçekleştirilmiştir.[152] Bu kapasiteyle Türkiye, Cezayir, Katar ve Nijerya gibi küresel gaz üreticilerinden LNG yoluyla gaz temin etmiştir. Grafik 3.9'a bakıldığında bahsi geçen üç ihracatçının payının, toplam ithalatın beşte birini oluşturduğu görülmektedir.

3.2.3. Türkiye'nin Petrol İthalatında Rusya'nın Rolü

EPDK'nın 2018 yılı istatistiklerine göre Türkiye'nin en büyük üçüncü petrol tedarikçisi yaklaşık iki milyon tonluk ithalat miktarı ile Rusya'dır. Buna göre Türkiye'nin toplam ham petrol ithalatında Rusya'nın payı % 16 civarındadır.

Türkiye ile Rusya arasındaki petrol ticareti, son dönemde yaşanan İran merkezli ambargo nedeniyle değişime uğramaktadır. Türkiye, ABD'nin Kasım 2018 tarihinde İran'a dayattığı petrol ambargosuyla ilgili yüz seksen gün muafiyet tanınan sekiz devlet arasındadır.[153] Ankara Hükümeti, bir yandan Mayıs 2019 tarihinde sona eren söz konusu muafiyet süresinin uzatılması yönünde müzakerelere devam ederken,

[152] "Türkiye'nin İkinci FSRU Terminali Devreye Alındı", (Çevrimiçi) http://v.aa.com.tr/1057095 (Erişim Tarihi: 02.07.2019)
[153] "Türkiye'den Yaptırım Muafiyeti Açıklaması", (Çevrimiçi) https://p.dw.com/p/37bvn (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

diğer yandan da İran'dan temin ettiği ham petrol miktarını kademeli olarak düşürmektedir. Ham petrol ihtiyacının büyük bir kısmını İran'dan karşılayan Türkiye, ABD tarafının bahsi geçen muafiyet süresinin uzatılmasına dair olumsuz tavrı üzerine son dönemde alternatif arz kaynaklarına yönelmiştir. Türkiye'nin dahil olduğu bu zorunlu süreç de, yakın coğrafyanın petrol ihracatçılarından Rusya'nın işine yaramıştır.

Türkiye'nin İran'dan ithal ettiği ham petrolü karşılamak üzere Rusya ile giriştiği petrol alımları, Türkiye için hem ek bir iktisadi maliyet, hem de enerji alanında Rusya'ya bağımlılıkta bir artış anlamına gelmektedir.[154] Küresel petrol üretiminin % 5'ini oluşturan İran'ın, ambargo ile saf dışı bırakılması sonucunda petrol fiyatlarında artış yaşanacağı tahmin edilmektedir. Bu durum, petrol ithalatında % 90 oranında dışarıya bağımlı olan Türk ekonomisinin zarar görmesine neden olacaktır.

Petrol fiyatlarındaki olası fiyat artışının yanı sıra Türkiye, İran açığını Rusya ile kapatmaya çalışmış ve sadece ihtiyaç doğrultusunda ithal edilen Rus petrolü, bundan böyle istikrarlı bir şekilde temin edilen bir ithalat ürününe dönüşmüştür. EPDK'nın açıkladığı güncel veriler ışığında, 2018 ve 2019 yıllarının Nisan ayları baz alındığında Rusya'nın, Türkiye'nin ham petrol ithalatında payını önemli miktarda artırdığı görülmektedir (Bkz. Grafik 3.10). Nisan 2018 tarihinde Türkiye, Rusya'dan ham petrol ithal etmeye ihtiyaç duymamıştır. Ancak bu sürecin ardından İran ile yaşanan ambargo krizi nedeniyle İran'dan temin edilen ham petrol miktarı, Rusya'nın da dahil olduğu diğer devletlere dağıtılmıştır. Bu bağlamda payını artıran Rus petrolü, Nisan 2019 tarihinde Türkiye'nin ham petrol ithalatının % 22'sini karşılamıştır.

İki devletin ticaretinin yanı sıra Türkiye, Rusya'nın petrol ticaretinde küresel pazarlara ulaştığı güzergâhlarından biridir. Rusya'nın Karadeniz kıyısında bulunan limanlarında petrol varillerinin yüklendiği deniz tankerleri, İstanbul ve Çanakkale Boğazları üzerinden çeşitli tedarik noktalarına ulaştırılmaktadır. Son dönemde Novorossiysk limanı sıklıkla tercih edilmektedir. 2017 yılında Rus petrol ihracatının yaklaşık % 14'ü, bahsi geçen liman üzerinden gerçekleştirilmiştir. Azerbaycan ve Kazakistan petrolü de zaman zaman bu limandan ihraç edilmektedir. Azerbaycan,

[154] "ABD İran Yaptırımları: Muafiyetlerin Kalkması Petrol Fiyatlarını ve Türkiye'yi Nasıl Etkiler?", (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48133691 (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Grafik 3.10. Türkiye Ham Petrol İthalatında Rusya'nın Payı (%)

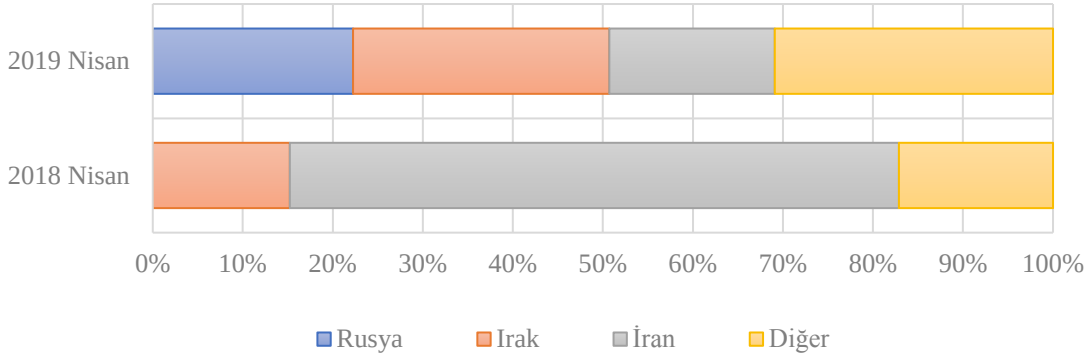

Kaynak: EPDK, https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-104/petrolaylik-sektor-raporu

Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı, Kazakistan CPC Petrol Boru Hattı'yla Novorossiysk limanına ulaşmaktadır. 2010 ve 2017 yılları arasında uygulanan kapasite artışıyla CPC'den limana iletilen ham petrolün miktarında artış yaşanmıştır.[155] Böylece yirmi sekiz milyon ton olan taşıma kapasitesi, altmış yedi milyon tona yükselirken, söz konusu Rus limanının kullanım oranı da buna bağlı olarak artışa geçmiştir.

1936 yılında kabul edilen Montrö Sözleşmesi kapsamında, ham petrol taşıyan tankerler ve diğer ticari gemilerin Boğazlar'dan geçişi serbest bırakılmıştır. Ancak son dönemde burada oluşan yoğun deniz trafiği, tehlikeli boyutlara ulaşmaktadır. Ankara Hükümeti, Boğazlar'da her geçen gün büyüyen bu trafiği azaltmayı amaçlamaktadır.

Türkiye, son dönemde Boğazlar'daki tanker trafiğini azaltmak için Samsun-Ceyhan Boru Hattı projesini öne çıkartmıştır. Novorossiysk limanından Karadeniz kıyısındaki Samsun limanına taşınacak ham petrol, söz konusu boru hattı aracılığıyla Akdeniz kıyısındaki Ceyhan limanına ulaştırılacak ve buradan çeşitli küresel talep noktalarına dağıtılacaktır. Projeyi hayata geçirmek amacıyla Çalık Enerji ve İtalyan ENI, Eylül 2005 tarihinde bir mutabakat antlaşması imzalamıştır.[156] Antlaşmaya göre projenin tasarımı, inşası ve işletilmesi, bahsi geçen iki şirketin % 50'şer değerle ortaklaşa sahip olduğu Trans-Anadolu Boru Hattı Şirketi tarafından yürütülecektir.

[155] "CPC System Capacity Expansion Project Officially Completed", (Çevrimiçi) http://www.cpc.ru/EN/press/releases/2018/Pages/20181023.aspx (Erişim Tarihi: 02.07.2019)
[156] "Eni and Calik Sign an Agreement for the Parties' ", (Çevrimiçi) https://www.euro-petrole.com/eni-and-calik-sign-an-agreement-for-the-parties-participation-n-f-833 (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Samsun-Ceyhan boru hattı projesine, Ankara Hükümeti tarafından Mayıs 2006 tarihinde onay verilmiştir. Kasım 2006 tarihinde Hindistanlı IOCL şirketi, ortaklıkta yer alma talebini açıklamış ve Trans-Anadolu Boru Hattı Şirketi'nin hisselerinin sekizde birine resmi olarak talip olduğunu ilan etmiştir.[157] IOCL'nin projeyle ilgili talebi, yabancı yatırımcıların boru hattına dair ilgisinin önemli bir göstergesidir. Türkiye'nin petrol tedarikçisi BOTAŞ, proje üzerindeki ilgiyi olumlu yönde kullanarak Rusya'dan Gazprom Neft ve TNK-BP şirketlerini Çalık Enerji ve ENI ortaklığına davet etmiştir.[158] Ayrıca Shell ve Total şirketleri de projeyle ilgilenmiştir.

Ekim 2009 tarihinde imzalanan mutabakat antlaşmasıyla Rosneft, Transneft ve Rus tanker şirketi Sovkomflot, Samsun-Ceyhan hattının birer parçası olmuşlardır.[159] Antlaşmaya göre Rus şirketleri, hatta ham petrol sağlayan ana unsurlar olarak görev yapacaklardır. Ayrıca Rosneft ve Transneft, hisselerin bir kısmının devri yoluyla Trans-Anadolu Boru Hattı Şirketi'ne de katılmakla ilgili niyetlerini de açıklamıştır. Ancak bu olumlu tabloya rağmen, Ankara ve Moskova Hükümetleri, Mayıs 2010 tarihinden itibaren devam eden müzakerelerde Samsun-Ceyhan hattından iletilmesi planlanan ham petrol miktarı üzerinde uzlaşmaya varamamıştır. Bu da, projenin hayata geçmesini engellemiş ve bölgede herhangi bir inşaat çalışması başlatılamamıştır.

3.2.4. Türkiye'nin Doğal Gaz İthalatında Rusya'nın Rolü

Rusya ve Türkiye arasındaki doğal gaz ticaretinin temelleri, henüz Soğuk Savaş döneminde SSCB ile atılmıştır. 14 Şubat 1986 tarihinde Sovyet ve Türk taraflarının uzlaşmasıyla yirmi beş yıl süreli altı milyar metreküp miktarında gaz alım antlaşması imzalanmıştır. Türkiye ise, ithal edilen gaz karşılığında gıda malzemeleri, tekstil ve sanayi mallarını içeren çeşitli tüketim ürünlerinin tedariğini taahhüt

---

[157] "IOCL and Samsun-Ceyhan Pipe", (Çevrimiçi) https://www.upstreamonline.com/live/1046706/iocl-joins-samsun-ceyhan-pipe (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

[158] Sergey S. Zhiltsov, "Potential Oil Pipeline Projects in the Black Sea: Caspian Region", **Oil and Gas Pipelines in the Black-Caspian Seas Region**, Ed. Sergey S. Zhiltsov, Igor S. Zonn, Andrey G. Kostianoy, Cham, Springer International Publishing, 2016, s. 155.

[159] Cenk Sidar, Gareth Winrow, "Turkey & South Stream: Turco-Russian Rapprochement and the Future of the Southern Corridor", **Turkish Policy Quarterly**, c. X, n. 2, 2011, s. 57.

etmiştir.[160] Bulgaristan sınırındaki Malkoçlar noktasından Batı Hattı aracılığıyla Türkiye'ye giriş yapan Sovyet gazı, Ankara'da, İstanbul'da, İzmit'te, Bursa'da ve Eskişehir'de konut, ticaret ve sanayi sektörlerinde halkın hizmetine sunulmuştur. Hat, sonradan Batı Karadeniz ve Batı Ege bölgelerine de ulaşmıştır. Böylece söz konusu iller, kömür tüketimine alternatif olarak ilk defa temiz enerji ile tanışmıştır.

SSCB'nin ardından Rusya devleti kabuk değiştirerek yeni dünya düzenine ayak uydurmuş, Avrupalı devletler ve Türkiye ile yapılan doğal gaz antlaşmaları da, Rus devletinin kontrolü altındaki Gazprom tarafından üstlenilmiştir. 1990'lı yıllarda Gazprom, Türkiye'ye Batı Hattı'ndan gerçekleştirdiği gaz ihracatını, yeni sözleşmelerle kontrol altına almıştır. Bu süreçte BOTAŞ ve Gazprom tarafları arasında ikinci bir gaz alım antlaşması imzalanmış ve Türkiye'ye ithal edilen miktarın yirmi üç yıllık süreçte sekiz milyar metreküpe çıkartılması kararlaştırılmıştır. Bir diğer antlaşma ise 18 Şubat 1998 tarihinde, BOTAŞ'ın % 35 hissesine sahip olduğu özel Turusgaz şirketi ile imzalanmış ve sekiz milyar metreküp değerinde ilave doğal gazın bahsi geçen şirket aracılığıyla Türkiye'ye iletilmesi yönünde karara varılmıştır.[161]

Söz konusu dönemde Gazprom ve Rusya, Türkiye gaz pazarındaki otoritesini daha da güçlendirmeyi amaçlamış ve Batı Hattı'ndan ihraç edilen gazın miktarının artırılmasının yanı sıra, yeni projeleri de gündeme getirmiştir. Bu projeler arasında öne çıkan Mavi Akım Doğal Gaz Boru Hattı (*Blue Stream*), Rusya ve Türkiye arasında Aralık 1997 tarihinde imzalanan antlaşmayla somut hale gelmiştir. Hattın yirmi beş yıllık süreçte, yılda on altı milyar metreküp gaz temin etmesi yönünde uzlaşılmıştır. Kasım 1999 tarihinde de İtalyan ENI ile Gazprom'un imzaladığı PSA neticesinde, gaz boru hattının maliyeti, inşası, bakımı ve işletilmesini üstlenecek Blue Stream Pipeline Company ortaklığı kurulmuştur.[162] Hat, 30 Aralık 2002 tarihinde hayata geçirilmiştir.

---

[160] Habibe Özdal, Hasan S. Özertem, Kerim Has, M. Turgut Demirtepe, **Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine**, Ankara, USAK Avrasya Araştırmaları Merkezi, 2013, s. 51.

[161] Zeliha Hodaloğulları, Aydın Aydın, "Türkiye ile Rusya Arasındaki Doğal Gaz İşbirliğinin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkisi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. IX, n. 43, Samsun, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016, s. 746.

[162] Igor S. Zonn, "Pipeline Architecture of the Black Sea-Caspian Sea Region: Geographical and Political Issues", **Oil and Gas Pipelines in the Black-Caspian Seas Region**, Ed. Sergey S. Zhiltsov, Igor S. Zonn, Andrey G. Kostianoy, Cham, Springer International Publishing, 2016, s. 82.

Grafik 3.11. Türkiye Doğal Gaz İthalatında Rusya'nın Payı (%)

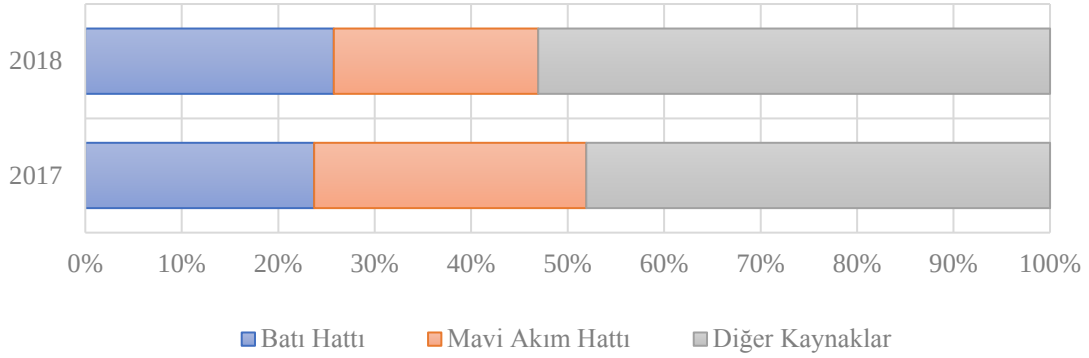

Kaynak: EPDK, https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-95/aylik-sektor-raporu

1990'lı yıllarda Rus gazını Türkiye'ye ulaştıran tek güzergâh olan Batı Boru Hattı, Mavi Akım'ın kurulmasıyla hakimiyetini kaybetmiştir. Bugüne bakıldığında Mavi Akım'dan ithal edilen doğal gaz, toplam Rus gazı ithalatının % 55'ini, toplam gaz ithalatının da % 26'aını oluşturmaktadır (Bkz. Grafik 3.11). Mavi Akım ile, Batı Hattı'nın kullandığı güzergâh olan Ukrayna, Moldova, Romanya ve Bulgaristan pas geçilerek, Karadeniz'in altından Türkiye'ye ulaşılmaktadır. Bu da, gaz ticaretinde diğer devletlere olan geçiş bağımlılığını asgari seviyeye indirmektedir. Kıyaslamaya göre hem Batı Hattı'ndan, hem de Mavi Akım'dan temin edilen Rus gazı, TANAP'ın katılımı ile 2018 yılında bir önceki yıla göre % 17 değerinde bir düşüş yaşamıştır.

Mavi Akım'ın varlığı ve mevcut kapasitesi, Türkiye'nin diğer devletlerden temin ettiği gaz ithalatının değişime uğramasını sağlamıştır. BOTAŞ'ın talebi üzerine, Mavi Akım'ın günlük doğal gaz tedariğinde, belirli dönemlerde ithalat artışı gerçekleştirilmektedir. Bu durum, İran ile Türkiye arasında yaşanan kriz dönemlerinde karşımıza çıkmaktadır. Türkiye ve İran arasında 1996 yılında imzalanan doğal gaz antlaşmasına rağmen, zaman zaman Türkiye'ye iletilen gazda kesintiye gidilmiştir. Gerekçe olarak da, İran'ın kış döneminde artan iç tüketimi gösterilmiştir. İki devlet arasında ortaya çıkan en önemli gaz kesintileri, 2007 ile 2008 yıllarının kış dönemlerinde meydana gelmiştir.[163] Aynı yıllarda Ukrayna ile Rusya arasında, gaz kesintisine giden kriz süreci nedeniyle de, Batı Hattı aracılığıyla ithal edilen gazda

[163] Izak Atiyas, Tamer Çetin, Gürcan Gülen, **Reforming Turkish Energy Markets: Political Economy, Regulation and Competition in the Search for Energy Policy**, Dordrecht, Springer Science+Business Media, 2012, s. 66.

istikrarsızlık yaşanmıştır. Her iki hatta da yaşanan sorunlar sonucunda Mavi Akım, Türkiye'nin gaz ihtiyacını düzenli olarak karşılayacak boru hattı olarak öne çıkmıştır.

Rusya ve Türkiye'nin enerji perspektifindeki ilişkileri, son dönemde Türk Akımı Doğal Gaz Boru Hattı (*Turkish Stream*) ile yeni bir boyut kazanmıştır. Rus devletinin gaz ihracatında komşularıyla yaşadığı sorunlar, Türkiye'ye iletilen gazı da etkilemiş ve bu süreçte Mavi Akım, Batı Hattı'nın sorumluluğunu da zaman zaman üstlenmiştir. Ancak Türkiye'nin her geçen dönem artan doğal gaz ihtiyacı, yeni bir boru hattına gereksinim duyulduğunu açığa çıkarmıştır. Bu kapsamda Türk Akımı'nın inşa edilmesi konusunda BOTAŞ ve Gazprom tarafları arasında uzlaşmaya varılmış ve resmi olarak 1 Aralık 2014 tarihinde bir mutabakat antlaşması imzalanmıştır.[164]

Her biri yaklaşık on altı milyar metreküp kapasiteli iki adet boru hattından oluşan Türk Akımı, Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki Anapa kentinden başlayarak, Kırklareli'nin Kıyıköy kasabasına bağlanacaktır. Hatlardan birinin Türkiye'nin gaz ihtiyacını karşılaması beklenirken, diğer hattın da Rus gazını Türkiye üzerinden Avrupa devletlerine ulaştırması öngörülmektedir. Projenin deniz kısmı Kasım 2018 tarihinde tamamlanmış olup, her iki tarafın kara kısmındaki inşaat da hâlen devam etmektedir. Nihayetinde hattın 2019 yılı sonunda hizmete geçmesi beklenmektedir.[165]

3.3. Avrupa-Türkiye İlişkileri ve Rusya Faktörü

Avrupa'da olduğu gibi Türkiye'de de kısıtlı fosil yakıt kaynakları mevcuttur. Bu nedenle dışarıya bağımlı olmuştur. Ancak Avrupa'nın aksine, bir çok arz noktasına yakın bir coğrafi konumda bulunan Türkiye, bu avantajını başarılı şekilde kullanarak arz çeşitlendirmesi gerçekleştirebilmektedir. Bunun yanı sıra, bulunduğu stratejik konum sayesinde arz noktaları ile Avrupa arasında bir köprü görevi görmektedir. Tezin bu başlığında Türkiye'nin Avrupa enerji güvenliği için önemi tespit edilecek bu iki

[164] "Türk Akımı Projesi Süreci" (Çevrimiçi) https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-akimi-projesi-sureci/662746 (Erişim Tarihi: 02.07.2019)
[165] "Rusya Devlet Başkanı Putin: Türk Akımı'nın 2019 Sonuna Kadar Çalışmasını Planlıyoruz", (Çevrimiçi) http://v.aa.com.tr/1366154 (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

tarafın enerji eksenli ilişkileri diğer ticari ortaklarla birlikte incelenecektir. Bunun yanı sıra, Rusya'nın, AB-Türkiye ilişkilerine olası müdahalesi de değerlendirilecektir.

3.3.1. Türkiye'nin AB Enerji Politikası Entegrasyonu

Enerji ve enerji güvenliği, Avrupa devletlerinin ortak bir çıkarda bir araya gelmesini sağlayan en önemli etkenlerden biridir. İki dünya savaşında da fosil yakıt kaynaklarının kontrolünü elinde tutmak adına birbirleriyle savaşan devletler, bu kaynakların ancak ortak kontrol mekanizmalarıyla istikrarlı bir şekilde kullanılabileceğini anlamıştır. Bu kontrol mekanizmaları, 21. yüzyıla kadar gerek Soğuk Savaş etkisindeki Avrupa'nın siyasi yapılarıyla, gerekse petrol ve doğal gaz gibi farklı fosil yakıtların tüketimine geçilmesiyle önemli değişiklikler yaşamıştır.

Enerji politikaları ve bu politikalarla varolan enerji güvenliği, 1970'li yıllarda yaşanan küresel petrol kriziyle Avrupa devletlerinin gündemine oturmuştur. Krizden önce devletler, fosil yakıt tüketimlerini tutarsız bir şekilde devam ettirirken, kaynak konusundaki yetersizlikleri sebebiyle ithalata aşırı bağımlı hale gelmişlerdir. Dönemin petrol ithalatının ana noktası olan MENA devletlerinin ambargo uygulamasıyla Avrupa kıtası, kaynaksız kalmış ve yerel ekonomiler de sekteye uğramıştır. Benzer bir kriz ortamı, yirmi birinci yüzyılın doğal gaz kullanımında gerçekleşmiş ve Rusya ile Ukrayna arasındaki siyasi sorunlar, kıtanın doğal gaz kesintileri ile uğraşmasına neden olmuştur. Her iki kriz de, Avrupa'nın arz kaynaklarında yaşanan en ufak bir engel karşısında ikinci bir plana ihtiyacı olduğunu kanıtlamıştır. Bu yüzden arz kaynaklarının çeşitlendirilmesi, AB enerji güvenliği için elzem bir hale gelmiştir.

AB'nin arz kaynaklarını çeşitlendirme aşamalarını ve bu sürecin üye devletlere empoze edilişine, daha önceki bölümde doğal gaz direktifleri başlığı altında değinilmişti. Buna göre AB, 1998, 2003 ve 2009 yıllarında benimsediği üç adet direktifle, üye devletlerin doğal gaz piyasalarının serbestleşmesini sağlamaya çalışmış ve özel sektörü enerji alanına dahil ederek yatırımların miktarını artırmayı amaçlamıştır. Direktiflerden beslenen rekabet ortamının sağlanmasıyla daha fazla arz kaynağının, Avrupa'daki talep noktalarına çeşitli araçlar aracılığıyla getirileceği

düşünülmüştür. Ayrıca, arz kaynaklarını çeşitlendirmesi beklenen projelerin de TEN başlığına dahil edilerek, her türlü finansal desteğin verilmesi yönünde karar alınmıştır.

Türkiye, Nisan 1987 tarihinden beri AB üyeliğine aday bir devlet olarak, enerji alanında AB politikalarına uygun bir siyaset yürütmek için çeşitli çalışmaları hayata geçirmektedir. Türkiye'nin adaylığının gerçekleşmesi için, AB enerji mevzuatı ile uyumlu politikalar üretmesi gerekmektedir. Öncelik olarak, AB'nin ilan ettiği enerji direktifleri çerçevesinde, Türkiye'nin de AB üye devletleri gibi petrol ve doğal gaz piyasalarını serbestleştirmesi gerekmektedir. Bu bağlamda Kasım 2002 tarihinde doğal gaz piyasası, Aralık 2002 tarihinde de petrol piyasası, kamu kontrolünden çıkartılarak serbestleştirilmiştir.[166] Enerji piyasalarının kontrolü ve şirketlere lisans dağıtımı için de Enerji Piyasaları Denetleme Kurumu (*EPDK*) görevlendirilmiştir.

AB'nin son olarak Mart 2019 tarihinde yayınladığı, Türkiye'nin AB üyeliğine dair ilerleme raporunda enerji konusuna on beşinci fasılda yer verilmiştir. Bu rapor kapsamında Türkiye'nin enerji alanında önemli atılımlar gerçekleştirdiği, petrol ve doğal gaz sektörlerinde de iyileştirmelerin kaydedildiği belirtilmektedir.[167] Bu bağlamda Türkiye'nin katılım gösterdiği ve inşasını teşvik ettiği çeşitli petrol ve doğal gaz projeleri, AB'nin raporunda tam not almıştır. Ancak raporda Türkiye'nin, enerji alanında daha fazlasını yapabileceği de eklenmiştir. Özellikle doğal gaz piyasalarında BOTAŞ'ın hâkim durumuna ve mevcut olan dikey bütünleşik yapısını korumaya devam etmesine atıfta bulunulmuş, doğal gaz direktiflerinin prensipleri hatırlatılmıştır.

AB ile Türkiye arasındaki ilişkiler, enerji alanında işbirliğini de kapsamaktadır. Türkiye'nin AB enerji güvenliği konusunda oynayacağı rol, AB'nin arz kaynaklarının çeşitlendirilmesinde önemli bir yer tutmaktadır. Türkiye, son dönemde dahil olduğu çeşitli projeler ile, AB'nin enerji güvenliğinin güçlendirilmesi yolunda üzerine düşen görevi yerine getirmektedir. Bizzat Türkiye'nin de ham petrol ve doğal gaz ihtiyacını karşılayan söz konusu projeler, AB'nin enerji güvenliği için hayati önem taşımaktadır.

---

[166] T.C. Resmi Gazete, "Doğal Gaz Piyasası Lisans Yönetmeliği", (Çevrimiçi) http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/09/20020907.htm (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

[167] Avrupa Komisyonu "AB Genişleme Politikasına İlişkin 2019 Bilgilendirmesi – 2019 Türkiye Raporu", (Çevrimiçi) https://www.ab.gov.tr/siteimages/birimler/kpb/2019_trkiye_raporu-_tr.pdf (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

3.3.2. Türkiye'nin Petrol Bağlantıları

Türkiye'nin Kafkasya, Orta Asya ve MENA devletleri ile Avrupa arasındaki coğrafi konumu nedeniyle, petrol ithalatına ihtiyaç duyan Avrupa pazarları için önemli bir tedarik rotası olmuştur. Ancak günümüzde bu coğrafyalardan, Türkiye üzerinden doğrudan Avrupa'ya uzanan bir petrol boru hattı bulunmamaktadır. Böyle bir hattın eksikliği, petrol ticaretinin farklı taşımacılık sistemleri aracılığıyla gerçekleşmesine neden olmuştur. Ham petrol ve rafine edilmiş petrol ürünleri, çoğunlukla kara ve deniz tankerleri, demir yolları ve belirli bölgelerde de boru hatları yoluyla taşınmaktadır.

EIA verilerine göre 2016 yılında günde yaklaşık iki milyon dört yüz bin varil ham petrol ve rafine edilmiş petrol ürünü, İstanbul ve Çanakkale Boğazları'ndan geçiş yapmıştır. Gürcistan ve Rusya'nın Karadeniz kıyısındaki limanlarından yola çıkarak Türk Boğazları üzerinden Akdeniz'e ulaştırılan bu miktar, küresel petrol arzının da % 3'üne denk gelmektedir.[168] Bu da, Türk Boğazları'nı, dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış olan geçiş noktaları arasındaki en önemli güzergâhlardan biri yapmaktadır.

Petrol ihracatında Türk Boğazları'nı, yoğunlukla kısıtlı rotalara sahip olan Azerbaycan, Kazakistan ve Rusya kullanmaktadır. Bu petrol ticaretine zaman zaman Özbekistan ve Türkmenistan devletleri de dahil olmaktadır. Rusya'nın enerji profili başlığı altında, mevcut petrol ihracatının hangi yollardan yapıldığı hakkında bilgi verilmişti. Buna göre Rusya, diğer devletlere göre daha çeşitli güzergâh yollarına sahip olup, 2017 yılında petrol ihracatının yalnızca % 14'ünü Karadeniz kıyısındaki Novorossiysk limanından gerçekleştirmiştir. Ancak Azerbaycan ve Kazakistan, Rusya kadar şanslı bir coğrafi konumda bulunmadığından petrol ihracatını denize kıyısı olan Rusya, Gürcistan ve Türkiye'nin toprakları üzerinden yapmak zorundadır.

Günümüzde Azerbaycan ve Kazakistan, Karadeniz'e ulaşmak için Rusya'nın Novorossiysk limanıyla Gürcistan'ın Supsa limanını tercih etmektedir. Azerbaycan, Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı ile WREP Boru Hattı ile söz konusu limanlara ürettiği ham petrol ile rafine petrol ürünlerini ulaştırmaktadır. Kazakistan da Hazar

---

[168] "World Oil Transit Chokepoints", (Çevrimiçi) https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.php?RegionTopicID=WOTC (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Denizi üzerinden Azerbaycan'a ulaştırdığı petrolünü, yine aynı güzergâhı kullanarak Karadeniz'e taşımaktadır. Ayrıca Kazakistan, CPC Boru Hattı'nı da kullanarak doğrudan Novorossiysk limanına petrol taşıma şansına sahiptir. Böylece Novorossiysk ve Supsa, petrol ihracatında Türk Boğazları'ndan geçmeden önceki son duraklardır.

Bu kapasitesinin aksine Boğazlar, dünyanın en zor deniz yollarından biridir. Sivil deniz araçlarının yoğun trafiği, aralıklı olarak dar ve kavisli coğrafyası, petrol taşıyan tankerleri, Boğazlar'dan geçiş esnasında oldukça zorlamaktadır. Bu yüzden petrol ihracatçıları, 2000'li yıllardan itibaren alternatif güzergâhlara yönelmişlerdir.

Avrupa'nın ihtiyaç duyduğu ham petrol ve rafine petrol ürünlerinin Hazar havzasından Avrupa kıtasına taşınması için, Boğazlar'a alternatif olarak, Türkiye topraklarından Akdeniz'e ulaşacak petrol boru hatları projeleri çeşitli dönemlerde öne sürülmüştür. Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı ile Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı, bu projeler arasında en önemli adaylardır. İki projenin de finans ve erken inşa aşamalarında BP ve ENI gibi Avrupalı şirketlerin katkısı bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, Trakya'da Kıyıköy-İbrikbaba Boru Hattı ve Doğu Marmara'da da Ağva-İzmit Boru Hattı gündeme gelmiştir.[169] Ancak bunların arasında sadece Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı inşa edilmiş olup, 2006 yılından itibaren faal olarak hizmet vermektedir.

Ceyhan limanı, ayrıca Kuzey Irak-Türkiye Petrol Boru Hattı ile de beslenmektedir. Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi'nin Kerkük ve diğer vilayetlerindeki üretim sahalarından elde ettiği ham petrol, söz konusu hat aracılığıyla Türkiye'nin limanına, ve ardından tüketici devletlere ulaştırılmaktadır. Hat, merkezi Bağdat Hükümeti ile sorun yaşayan ve Irak'ın güneyindeki petrol ihracatı limanlarını kullanmaktan kaçınan Bölgesel Yönetim'in küresel pazara açılan kapısı olmuştur.[170]

Ancak hem Türk tarafında, hem de Kuzey Irak tarafında yaşanan terör olayları, Kuzey Irak-Türkiye Petrol Boru Hattı'nın istikrarlı bir şekilde çalışmasını engellemektedir. Bu yüzden hat, güvenlik gerekçesiyle belirli dönemlerde kapalı

---

[169] John Roberts, "The Turkish Gate: Energy Transit and Security Issues", **EU-Turkey Working Papers**, n. 11, Brüksel, Centre for European Policy Studies, 2004, s. 21-22.
[170] John Roberts, **Iraq Kurdistan Oil and Gas Outlook**, Washington, DC, Atlantic Council's Global Energy Center and Dinu Patriciu Eurasia Center, 2016, s. 11.

kalmış ve Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi'nin ihracattan kâr elde etmesini engellenmiştir. Son olarak Ekim 2017 tarihinde bölgede düzenlenen bağımsızlık referandumu sırasında hizmete kapatılan Kuzey Irak-Türkiye Boru Hattı, bir senede yaklaşık sekiz milyar ABD Doları değerinde bir gelir kaybına neden olmuştur.[171] Ayrıca bu süreçte hattın kontrolü, merkezi Bağdat Hükümeti'nin kontrolüne geçmiştir. Daha sonra hat, Kasım 2018 tarihinde düzenli petrol ihracatına yeniden başlamıştır.

Türkiye'nin küresel petrol ticaretinde sahip olduğu mevcut konumu, Ceyhan'ı son yıllarda özel bir limana dönüştürmüştür. Bu özelliği sayesinde Ceyhan Enerji İhtisas Endüstri Bölgesi olarak adlandırılmıştır. Güvenli bir konumda bulunan liman, Hazar havzasının ve Kuzey Irak'ın Akdeniz'e çıkış kapısı olmuş ve petrolün, istikrarlı şekilde tüketici devletlere ulaştırılmasında önemli bir durak noktasına dönüşmüştür.

3.3.3. Güney Gaz Koridoru

Türkiye, bulunduğu stratejik konumu sayesinde Batı-Doğu ve Kuzey-Güney olmak üzere iki farklı enerji rotasına hitap etmektedir.[172] Doğal gaz talep eden Avrupa kıtasıyla doğal gaz üreten Hazar havzası devletlerinin kesişme noktasında bulunan Türkiye, Batı ve Doğuyu birbirine bağlamaktadır. Diğer yandan, Ukrayna'dan geçen gaz boru hatlarının kullanımını kısa zamanda bırakarak alternatif ulaşım kanalları arayan Rusya'ya da Kuzey ve Güney yönlü güvenli bir koridor imkanı sunmaktadır.

Türkiye, 1990'lı yıllardan itibaren dahil olduğu doğal gaz boru hattı projeleri ile Güney Gaz Koridoru girişimini başlatmıştır. Geniş kapsamlı bir süreç içerisinde hayata geçirilen projeler ile öncelikle kendi gaz ihtiyacını karşılamayı amaçlayan Türkiye, aynı zamanda Avrupalı devletlerin de gaz talebini giderecek boru hatlarının geçiş noktası olacaktır. Bu süreç, ilk olarak 2001 yılında inşası tamamlanan Doğu Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı'yla başlamıştır. İran gazını taşıyan hat, Türkiye'nin

---

[171] "Kerkük Petrolünün İhracatına Yeniden Başlandı", (Çevrimiçi) https://p.dw.com/p/38PkQ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

[172] Mehmet Efe Biresselioğlu, **European Energy Security: Turkey's Future Role and Impact**, Londra, Palgrave Macmillan, 2011, s. 89.

Batı Hattı aracılığıyla Rus gazına olan bağımlılığını kırmakla kalmamış, aynı zamanda Doğu coğrafyasında üretilen gazın ilk defa Batılı bir devlete ulaşmasını sağlamıştır.

Devasa gaz kaynaklarına rağmen İran'ın, Türkiye aracılığıyla Avrupa'nın gaz talebine cevap verme ihtimali günümüzde düşük gözükmektedir. Yerel sanayisi tamamen doğal gaz tüketimine bağlı olan İran, bu ihtiyacını kendi kaynaklarıyla karşılamakta, geriye kalan ufak bir miktar ise Türkiye'ye ulaştırılmaktadır.[173] EPDK verilerine göre 2017 yılında İran'dan dokuz milyar metreküp civarında doğal gaz ithal edilirken, bu değer Türkiye'nin gaz ithalatının ancak % 17'sini karşılamıştır.[174]

İran'ın Batı dünyasıyla yaşadığı gerilimli ilişkiler ve ABD ile AB'nin İran üzerindeki uzun süreli yaptırım kararları, doğal gaz ihracatının yaygınlaşmasına engel oluşturmaktadır. Ayrıca iç sorunlar olarak eksik altyapı, yetersiz teknolojik kapasite, yabancı sermaye için elverişsiz yatırım koşulları ve siyasi aktörlerin enerji sektörü üzerindeki abartılı kontrolü öne çıkmaktadır. Bu koşullar altında varlığını sürdüren İran gaz piyasası, küresel enerji şirketlerinin girmeye çekindiği kısır bir alan olarak kalmaya devam edecektir. Bahsi geçen tüm sorunlar devam ettiği müddetçe, İran'ın büyük bir gaz ihracatçısı olma potansiyeline ulaşması mümkün gözükmemektedir.[175]

İran'ın aksine Orta Asya ve Güney Kafkasya devletleri, Avrupa ve Türkiye'nin gaz ihtiyacını karşılayacak önemli adaylar olarak öne çıkmaktadırlar. Temmuz 2007 tarihinde aktif olan Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı'yla, Azerbaycan'ın Hazar havzasındaki Şah Deniz sektöründe üretilen doğal gaz, Gürcistan üzerinden ilk defa Türkiye'ye ulaştırılmıştır. Hat, aynı zamanda Orta Asya'nın doğal gaz üreticileri Kazakistan ve Türkmenistan'ı da ihracata katılmaya teşvik etmiştir. Ancak Hazar Denizi'nin statüsünün Ağustos 2018 tarihinde gerçekleştirilen çoklu uzlaşmaya kadar sonuçlandırılımaması, bahsi geçen devletlerin boru hattına katılımını geciktirmiştir.

---

[173] Maximilian Kuhn, **Enabling the Iranian Gas Export Options: The Destiny of Iranian Energy Relations in a Tripolar Struggle over Energy Security and Geopolitics**, Wiesbaden, Springer VS, 2014, s. 213-214.
[174] **EPDK Doğal Gaz Piyasası Sektör Raporu 2017**, Ankara, EPDK, 2018, s. 7.
[175] Mahmood Monshipouri, "Potential for the Expansion of Iranian Natural Gas Exports: Opportunities and Limits", **Reintegrating Iran with the West: Challenges and Opportunities**, Ed. Mohammad Elahee, Farid Sadrieh, Mike Wilman, Bingley, Emerald Group Publishing, 2015, s. 18.

Grafik 3.12. Türkiye Doğal Gaz İthalatında Azerbaycan'ın Payı (%)

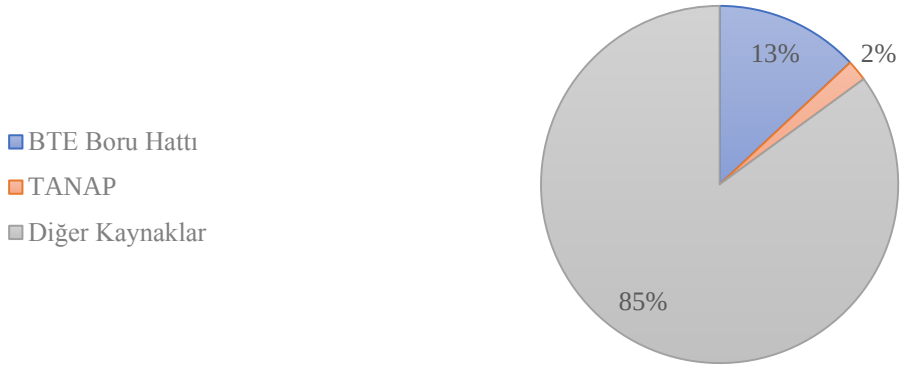

Kaynak: EPDK, https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-94/dogal-gazyillik-sektor-raporu

Azerbaycan, Türkiye'nin talebinin bir kısmını karşılarken, aynı zamanda bulunduğu coğrafyada AB topraklarına gaz ulaştıran ilk devlet olmayı başarmıştır. Bakü-Tiflis-Erzurum aracılığıyla Ardahan ilinden Türkiye'ye giriş yapan Azerbaycan gazı, yurt içinde inşa edilen koridor sayesinde Ankara ve İstanbul dahil olmak üzere birçok il merkezine ulaşmıştır. Kasım 2007 tarihinde Türkiye ile Yunanistan arasındaki doğal gaz bağlantısı projesinin hayata geçirilmesi ile Azerbaycan gazının, AB üyesi Yunanistan tarafından ithal edilmesine olanak sağlanmıştır. Böylelikle Güney Gaz Koridoru'nun ilk süreci başarıyla inşa edilmiştir. Bugün Azerbaycan, Yunanistan doğal gaz ithalatının ortalama % 15'lik bir kısmını karşılamaktadır.

Bakü-Tiflis-Erzurum Boru Hattı'nın ardından inşa edilen TANAP projesi ile, Azerbaycan'ın Türkiye ve AB'ye tedarik ettiği doğal gaz miktarının, yakın gelecekte daha da artacağı kesinleşmiştir. TANAP, Haziran 2012 tarihinde Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan mutabakat antlaşması sonucunda ortaya çıkmış bir proje olup, Şah Deniz ikinci sektöründe üretilen gazı Türkiye üzerinden AB devletlerine ulaştırmak için tasarlanmıştır. Bakü-Tiflis-Erzurum güzergâhını takip eden TANAP'ın Eskişehir'e uzanan kısmı, Haziran 2018 tarihinde tamamlanmış ve bu tarihten itibaren Türkiye'ye kısmi olarak gaz tedarik etmeye başlamıştır.[176] Sadece altı aylık süreçte hat, dokuz yüz elli altı milyon metreküp miktarı ile Türkiye'nin 2018 yılı ithalatının

[176] "TANAP Açılışı Gerçekleşti", (Çevrimiçi) https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2129377-tanap-in-acilisi-gerceklesti (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Grafik 3.13. Hazar Havzası Doğal Gaz Kaynakları (%)

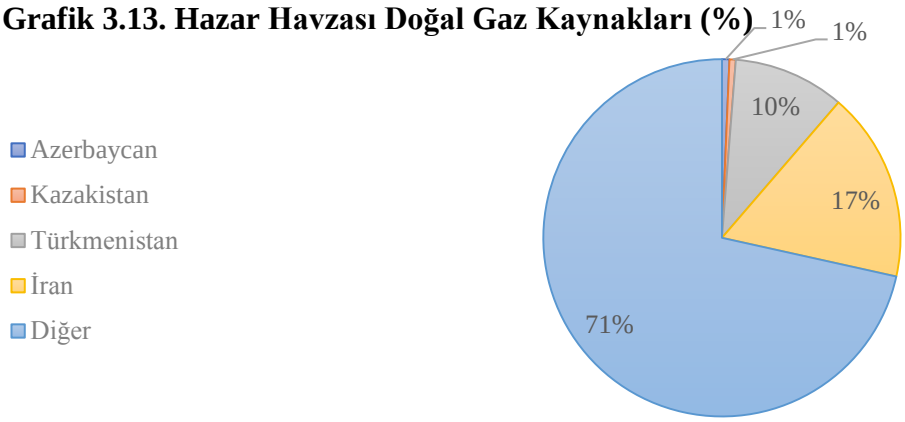

Kaynak: BP, https://www.bp.com/statisticalreview

yaklaşık % 2'sini karşılamıştır (Bkz. Grafik 3.12). 2021 yılına gelindiğinde boru hattından ithal edilen miktarın yıllık altı milyar metreküpe ulaşması beklenmektedir.

Azerbaycan ile AB arasındaki doğal gaz ticaretini, Türkiye sınırları içerisinde TANAP kontrol ederken, Avrupa kısmını TAP üstlenmiştir. Türkiye'den Yunanistan'a TANAP aracılığıyla getirilecek Azerbaycan gazı, TAP aracılığıyla buradan itibaren önce Arnavutluk'a ve ardından Adriyatik Denizi'ni geçerek İtalya'ya ulaştırılacaktır. TAP projesi, İtalya'da sona ermesine rağmen, İtalyan yerel doğal gaz şebekesine bağlanacağı göz önüne alındığında, Azerbaycan gazının AB'nin hemen her yerine ara bağlantılar ile ulaşma şansını bulacağı söylenebilir. Rus gazını Avusturya üzerinden İtalya'ya taşıyan TAG, ters akış yoluyla TAP'tan beslenecektir. Buradan da WAG ve MEGAL ile Almanya ve Fransa başta olmak üzere Batı Avrupa'ya taşınabilecektir.

TANAP'ın başlangıçta yıllık on altı milyar metreküp olan iletim kapasitesi, sadece Azerbaycan'da üretilen gazın ihracatına göre dizayn edilmiştir. İlerleyen süreçte projenin inşası tamamen sona erdiğinde kapasite miktarı, yıllık altmış milyar metreküpe ulaşacaktır. Bu, Azerbaycan tarafından tek karşılanamayacak bir değer olup, coğrafyadaki diğer üreticileri de projeye dahil edileceği anlamına gelmektedir.[177]

TANAP' a katılacak aday devletler arasında Hazar havzasında yer alan İran, Kazakistan ve Türkmenistan isimleri öne çıkmaktadır. Grafik 3.13'de yer alan BP verilerine göre söz konusu üç devletin küresel gaz kaynaklarındaki payı % 28'dir.

[177] "What Comes After 2020?", (Çevrimiçi) https://www.neweurope.eu/article/expanded-southern-gas-corridor-comes-2020/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Ancak yukarıda da belirtildiği gibi, İran'ın gerek yurt içinde, gerek yurt dışında karşılaştığı sorunlar, devleti gaz ihracatçısı olma rolünden uzak tutmuştur. Bunun yanı sıra İran, son dönemde Türkmenistan'ın gaz teklifi ile de gündeme gelmiştir. TANAP'a katılmayı arzulayan Türkmenistan, Azerbaycan veya Türkiye ile herhangi bir boru hattı bağlantısının olmaması nedeniyle Tahran Hükümeti'ne takas yöntemiyle gaz ihracatı teklifini iletmiştir.[178] Bu teklif kapsamında Türkmen gazı, halihazırda İran'ın Türkmenistan ile sınır komşusu olan vilayetlerine iletilmeye devam edecektir. Aynı miktardaki İran gazı da TANAP'a verilerek hem İran'ın, hem de Türkmenistan'ın projeye katılımı sağlanacaktır. Ancak teklif, İran yönetimi tarafından, Türkmenistan ile arasındaki gaz rekabeti koşullarına uygun olmadığı gerekçesiyle reddedilmiştir.

İran'dan umduğunu bulamayan Türkmenistan için dönüm noktası olabilecek asıl olay, Ağustos 2018 tarihinde nihai olarak karara varılan Hazar Denizi'nin hukuki statüsüdür. Bahsi geçen tarihte bir araya gelen Hazar havzası devletleri, 1996 yılından beri üzerinde çalıştıkları hukuki statü konusunda uzlaşma sağlamışlardır.[179] Bu sürecin öncesinde, Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan ile Türkmenistan'ı birbirine bağlaması planlanan TCP projesi, İran ve Rusya tarafından, coğrafyadaki belirsiz statü konusu bahane edilerek engellenmiştir. Ancak uzlaşma sonucunda, iki devlet arasındaki söz konusu boru hattının hayata geçirilmesi için hiçbir neden kalmadığı görülmektedir.

TCP'den, somut olarak ilk defa Ekim 2013 tarihinde, TEN kapsamında geliştirilen Ortak Çıkar Projeleri (PCI) listesinde, TANAP ve TAP projeleriyle birlikte bahsedilmiştir.[180] Söz konusu projelerin, AB'nin desteği ile 2014 ile 2020 yılları arasında hayata geçirilmesi ve AB doğal gaz şebekelerine bağlanması planlanmıştır. Bu kapsamda, projelere CEF başlığı altında finansal destek de sağlanacaktır. TANAP ve TAP, gerçeğe dönüşen projeler haline gelirken, TCP ise Hazar Denizi'nin belirsiz statüsü yüzünden ertelenmek zorunda bırakılmıştır. Son olarak Kasım 2017 tarihinde

---

[178] "Iran Rejects Turkmen Proposal For Gas Shipments", (Çevrimiçi) https://www.rferl.org/a/iran-rejects-turkmenistan-proposal-gas-shipments-turkey/28824118.html, (Erişim Tarihi: 02.07.2019)
[179] "Five States Sign Convention On Caspian Status", (Çevrimiçi) https://www.rferl.org/a/russia-iran-azerbaijan-kazakhstan-turkmenistan-caspian-sea-summit/29428300.html (Erişim Tarihi: 02.07.2019)
[180] "Commission Delegated Regulation (EU) No 1391/2013 of 14 October 2013", **Official Journal of the European Union**, Lüksemburg, Office for Official Publications, 2013, s. 41.

yayınlanan PCI listesinde yer alan TCP'nin, proje planlama aşamasının başlatılması için, projeye CEF kapsamında bir milyon sekiz yüz yetmiş bin Euro hibe edilmiştir.[181]

Günümüzde Güney Gaz Koridoru, yalnızca Azerbaycan devletinin Avrupa kıtasına gaz sağladığı bir güzergâh olmuştur. Ancak koridor, birden fazla tedarikçinin dahil olmasıyla gerçek anlamda hayata geçecektir. İran ve Türkmenistan'ın projeye katılma durumu ise belirsizliğini korumaktadır. Kazakistan ve Özbekistan gibi düşük seviyeli gaz üreticileri de TCP projesini beklemekte ve nabız yoklamaktadır.

3.3.4. Rusya'nın Güney Gaz Koridoru Politikası

Ukrayna ile arasındaki sorunlar nedeniyle, buradan geçen doğal gaz boru hatlarının kullanımını bırakmayı amaçlayan Rusya, bu güzergâha alternatif olarak yeni rotalar üzerinden Avrupalı devletlere gaz ihracatını devam ettirmeyi planlamaktadır. Bu kapsamda, ilk olarak 1990'lı yıllarda Yamal Doğal Gaz Boru Hattı projesi inşa edilmiş ve Ukrayna yerine Belarus ve Polonya, yeni hattın geçiş noktaları olmuştur.

Ancak Ukrayna ile yaşanan benzer sorunların Belarus ile de gerçekleşmesi, Rusya'yı yeni projelerin inşasına itmiştir. Kuzey Akım ve Güney Akım projeleri, bu bağlamda geliştirilen boru hatlarıdır. İki projenin de ortak özelliği, Avrupa devletleriyle Rusya'yı herhangi bir geçiş devletine ihtiyaç duymadan, deniz altına çekilecek boru hatları ile doğrudan birbirine bağlamasıdır. Kuzey Akım projesi, Rusya'nın Baltık Denizi kıyısındaki Viborg kentinden Almanya'nın Greifswald kentine uzanacaktır. Rus gazı, bu noktadan itibaren Almanya'nın iç yerel noktalarına hitap eden OPAL ve NEL boru hatları aracılığıyla Almanya'nın bu bölgelerine ve gaz talep eden sınır komşularına iletilecektir.[182] Güney Akım projesi de, Karadeniz kıyısındaki Anapa kentiyle Bulgaristan'ın Varna kentini bağlayacaktır. Projeler hayata

[181] "Pre-FEED, Reconnaissance Surveys and Strategic and Economic Evaluations of the Trans-Caspian Pipeline", (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/inea/en/connecting-europe-facility/cef-energy/7.1.1-0007-elaz-s-m-17 (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

[182] Katja Yafimava, **Building New Gas Transportation Infrastructure in the EU – what are the rules of the game?**, Oxford, Oxford Institute for Energy Studies, 2018, s. 58-59.

geçirildiğinde Kuzey Akım, Batı ve Orta Avrupa'daki AB devletlerine gaz sağlayacak, Güney Akım da Doğu Avrupa devletlerinin doğal gaz ihtiyaçlarını karşılayacaktır.

Bu sürece rağmen projeler, 2000'li yıllarda uygulanmaya başlanan, AB doğal gaz direktiflerinin oluşturduğu kurallar bütünü ile karşı karşıya kalmıştır. Hatırlanacağı üzere AB, son olarak Eylül 2009 tarihinde yürürlüğe giren 09/73/EC sayılı doğal gaz direktifiyle, gazın üretim, iletim, dağıtım ve depolama faaliyetlerinin her birinin tek bir şirketin hakimiyetinde olmasını engellemiştir. Böylece devlet veya fark etmeksizin hiçbir şirket söz konusu faaliyetlerde aynı anda tek başına söz sahibi olamayacaktır. Direktifin uyguladığı kararlar sonucunda, hem Kuzey Akım'da, hem de OPAL ve NEL hatlarında hissedar olan Gazprom'un konumu, risk altına girmiştir.

% 51 payla Kuzey Akım projesinde hisselerin çoğunluğun sahibi olan Gazprom, OPAL boru hattında ise % 50'lik bir değeri elinde bulundurmaktadır. Bu değer nedeniyle boru hattının kapasitesi, hizmete sunulmasından itibaren yarı yarıya faaliyet göstermiştir. Ancak Avrupa Komisyonu'nun Ekim 2016 tarihinde karara bağlayarak onayladığı özel yasayla, gaz direktifinde istisna yapılmış ve Gazprom'un OPAL hattına tam erişimi onaylanarak, tam kapasiteyle çalıştırılması sağlanmıştır.[183]

Gazprom'un benzer bir hissedarlık durumu, Güney Akım projesinde de sorun oluşturmuş ve Kuzey Akım'daki gibi bir yasa muafiyetine ihtiyaç duyulmuştur. Gazprom, projenin bütünleyici parçalarından biri olan Sırbistan'ın petrol ve doğal gaz üretim alanlarında, rafineri ve depolama faaliyetlerinde çeşitli yatırımlara sahiptir.[184] Sırbistan'ın resmi olarak AB üyesi olmaması nedeniyle, söz konusu faaliyetlerin, AB'nin üçüncü gaz direktifi kapsamında bir sorun teşkil etmeyeceği ve Gazprom'un operatörlüğünü yaptığı Güney Akım projesinin Sırbistan topraklarından sorunsuz geçebileceği düşünülmüştür.[185] Ancak AB Komisyonu, Sırbistan'ın üyelik sürecini ve

---

[183] "EU Allows Gazprom More Access to Opal Gas Pipeline Through Germany", (Çevrimiçi) https://www.dw.com/en/eu-allows-gazprom-more-access-to-opal-gas-pipeline-through-germany/a-36192680 (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

[184] "The Real Prospects for South Stream: It's All About Exemption", https://energypost.eu/the-real-prospects-for-south-stream-its-all-about-exemption/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

[185] "Serbia: Serbia Adopts Rules Preventing South Stream Pipeline?", (Çevrimiçi) http://www.mondaq.com/x/514094/Oil+Gas+Electricity/Serbia+Adopts+Rules+Preventing+South+Stream+Pipeline (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Grafik 3.14. Güney Gaz Koridoru Kapasitesinde Rusya'nın Payı (%)

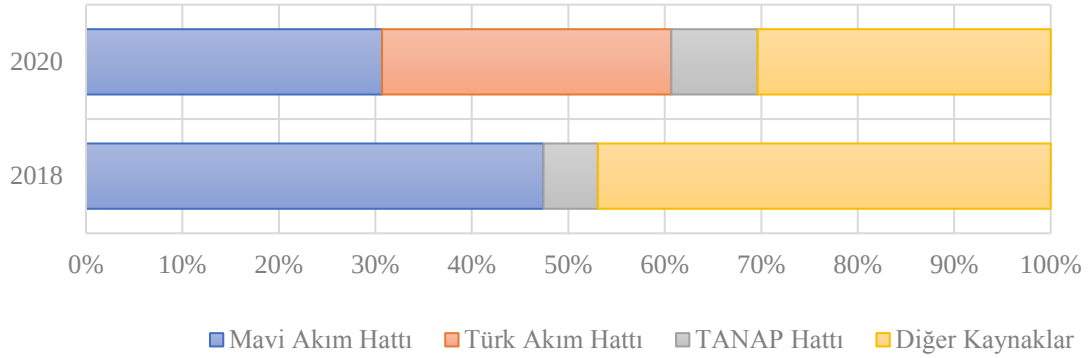

Kaynak: EPDK, https://www.epdk.org.tr/Detay/Icerik/3-0-95/aylik-sektor-raporu

direktife uyma zorunluluğunu öne çıkartarak, direktifin ihlal edildiği sonucuna varmış ve Aralık 2013 tarihinde projeyi imzalayan devletleri müzakere etmeye çağırmıştır.

Güney Akım projesinin, AB kanadından Kuzey Akım gibi destek görmemesi, inşasına dair ufak bir adım bile atılamaması ve projeye dahil olan devletlerin AB ile yaşadığı sorunlar, Rusya'nın Doğu ve Güney Avrupa devletleriyle sahip olduğu doğal gaz ihracat politikasını köklü bir şekilde değiştirmesine neden olmuştur. Bu değişim, ilk olarak Devlet Başkanı Vladimir Putin'in Kasım 2014 tarihli Türkiye ziyaretinde Güney Akım projesinin iptal edildiğini duyurmasıyla başlamıştır.[186] Bu duyurunun ardından Rusya, ihracat yönünü Güney Akım'dan Güney Koridoru'na çevirmiştir.

2018 yılı itibariyle Türkiye'nin gaz ihtiyacına katkı sağlayan dört adet arz kaynağı ve beş adet adet aktif doğal gaz boru hattı bulunmaktadır. Batı Hattı dışında dört boru hattı, Türkiye'ye Karadeniz üzerinden ve doğu sınırından ulaşmaktadır. Bu da, söz konusu hatları, Güney Gaz Koridoru'nun mevcut tedarik rotaları yapmaktadır. Rus gazı, Mavi Akım aracılığıyla koridora katkı yapan toplam kapasitenin tek başına % 47'sini oluşturmaktadır (Bkz. Grafik 3.14). Bu miktarın, inşa halindeki Türk Akımı'nın faaliyete geçmesiyle, TANAP'a rağmen % 60'ı aşması beklenmektedir.

Türk Akımı'nın Güney Akım'a kıyasla en önemli avantajı, AB'nin belirlediği doğal gaz direktifi yasalarıyla uyumlu hareket etmesidir. Bu da, AB'nin projeye karşı

[186] Stanley Reed, James Kanter, "Putin's Surprise Call to Scrap South Stream Gas Pipeline Leaves Europe Reeling", (Çevrimiçi) https://www.nytimes.com/2014/12/03/business/south-stream-pipeline-cancellation-fallout.html (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

yasal bir girişimde bulunmasını engellemiştir. Türk Akımı, Yunanistan sınırındaki İpsala ilçesine kadar uzanırken, buradan TAP aracılığıyla AB devletlerine gaz sağlayabilir. Türk Akımı'nın operatörü olan Gazprom'un, TAP projesinde ise hiç bir payının olmaması, projenin AB'nin direktifleriyle uyumlu olduğunu kanıtlamaktadır.

Rusya, Türkiye ile enerjiye dayalı oluşturduğu ilişkilerini, oluşturduğu projeler ile sağlama almakla kalmamış, bunun yanı sıra Türkiye'nin civarında bulunan ve Güney Gaz Koridoru'na katkı sağlayabilecek potansiyele sahip devletlerle de yakınlaşmak için uğraşmıştır. Ekim 2017 tarihinde Rosneft, Mısır'ın kıta sahanlığında yer alan ve sekiz yüz elli milyar metreküp civarında doğal gaz barındırdığı tahmin edilen Zohr açık deniz gaz sahası hisselerinin % 30'unu almayı başarmıştır.[187]

Ayrıca Rosneft, Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi ile de yakın ilişkiler içerisinde bulunarak, bölgedeki gaz sahalarının geliştirilmesinde rol almayı arzulamaktadır. Bu kapsamda son olarak Mayıs 2018 tarihinde, iki tarafın potansiyel doğal gaz iş birliğinin ayrıntılı analizini oluşturmak üzere Kuzey Irak Bölgesel Yönetimi ile Rus şirket arasında iş geliştirme ve keşif gerçekleştirme sözleşmesi imzalanmıştır.[188] Böylece Rosneft aracılığıyla hem Mısır'da, hem de Kuzey Irak'ta hakimiyetini artıran Rusya, Güney Gaz Koridoru'ndaki potansiyel rolünü de hızlı bir biçimde güçlendirmektedir.

[187] "Rosneft Closes the Deal to Acquire a 30% Stake in Zohr Gas Field", (Çevrimiçi) https://www.rosneft.com/press/releases/item/188045/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)
[188] "Rosneft and The Kurdistan Regional Government of Iraq signed Gas Business Development Agreement for Kurdish Region", (Çevrimiçi) https://www.rosneft.com/press/releases/item/191055/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

SONUÇ

Bu tez çalışmasında, AB devletlerinin fosil yakıt merkezli enerji profili incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu kapsamda AB devletlerindeki petrol ve doğal gazın üretimi, tüketimi ve ithalat değerleri ayrıntılı olarak ele alınmıştır. 1900'lü yılların başından itibaren Avrupa kıtasının çeşitli evrelerden geçen fosil yakıt bağımlılığı, tüm detaylarıyla gözden geçirilmiş ve bugüne gelinmiştir. Kömür, petrol ve doğal gaz olmak üzere üç fosil yakıt da, bu evrelerin oluşum aşamasına dahil olmuştur. Bu aşamalar, bugünün AB enerji güvenliğinin oluşmasında ana görevi üstlenmektedir.

Avrupa'nın enerji güvenliği, AB'nin kuruluşundan çok önce ortaya çıkmış ve Avrupa devletlerinin ortak bir amaç doğrultusunda bir araya gelmesine yardım etmiştir. Henüz petrol ve doğal gazın, kıtanın tüketiminde önemli bir yer tutmasından çok önce kömürün, fosil yakıt kullanımındaki tekelini görmekteyiz. Kömür, Avrupa'yı 20. yüzyılın ilk yarısında meşgul eden ve çehresini tamamen değiştiren iki dünya savaşının da çıkış nedenlerinden biri olmuştur. Kömürün tüketilen tek fosil yakıt olduğu bu dönemde kaynak eksikliği ve teknolojik yetersizlikler, kömür kaynaklarının bulunduğu vilayetleri stratejik açıdan daha değerli hale getirmiştir. Bu bağlamda Almanya'nın zengin kömür kaynaklarına sahip ve sanayi alanında en gelişmiş bölgesi olan Ruhr, kömür tüketimine ihtiyaç duyan tüm devletleri cezbeden bir yer olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Ruhr'un kontrolü, savaşı kazanan ABD, Birleşik Krallık ve Fransa'nın uzun bir dönem uzlaşmaya varamadığı en önemli konudur. Söz konusu devletlerin her biri, bölgeyi kendi çıkarları doğrultusunda kullanmayı arzulamakta ve dış politikalarını da bu yönde şekillendirmektedir. Nihayetinde bir devletin kontrolüne bırakılamayacak kadar değerli gözüken bölgenin, Ruhr Otoritesi isimli uluslararası bir kontrol organı ile yönetilmesi kararlaştırılmıştır.

Savaş sonrasında devletlerin yaşadığı toparlanma sürecine önemli bir katkı sağlayan Ruhr Otoritesi, kömür kaynaklı olası krizlerin önüne geçmiştir. Ancak aynı dönemde başlayan Soğuk Savaş süreci, ABD ile SSCB arasında kalan Avrupa devletlerinin Ruhr Otoritesi yerine tüm Avrupa kıtasını temsil eden devletler üstü bir

kuruma ihtiyaç duyduğunu açığa çıkarmış ve mevcut otoritenin yetersizliğini göstermiştir. Arzulanan ittifakın ise ABD ve Birleşik Krallık yerine, Fransa ve Federal Almanya'nın örgütleyeceği bir yönetim organizasyonu ile olacağı kavranmıştır. Bu kapsamda Fransa'nın Schuman Planı öne çıkmış ve plan çerçevesinde gelişen devletler üstü bir Avrupalı organizasyon çatısı altında bir araya gelme düşüncesi, tüm Avrupa devletlerine iletilmiştir. Sonuç olarak Belçika, Fransa, Federal Almanya, Hollanda, İtalya ve Lüksemburg devletlerinin bir araya gelerek oluşturduğu Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ortaya çıkmıştır.

Topluluk, kömürü merkez alarak enerji güvenliğiyle ilgilenen ilk devletler üstü yönetim organizasyonu olmuştur. Belirli üretim kotaları uygulayarak üye devletler arasındaki kömür üretimi ile ticaretini belirli bir istikrara kavuşturan AKÇT, böylelikle kıtadaki sanayi gelişimini de derinden etkilemiştir. Bu topluluk aynı zamanda AB'nin kuruluş sürecinin de ilk somut adımıdır. Zaman içerisinde kömür ve çelikte uygulanan birlik ve beraberliğin diğer iktisadi sektörlerde uygulanması adına, AKÇT'nin yanına Avrupa Ekonomik Topluluğu ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu da eklenmiştir.

Avrupalı devletlerin petrol ve doğal gaz ile tanışmasıyla, bahsi geçen fosil yakıt kaynaklarının kullanımında ciddi artışlar yaşanmış ve kömürün tekeli kırılmıştır. Ancak kömürün aksine, petrol ve doğal gazdaki yetersiz kaynaklar, Avrupa'yı kıta dışındaki arz noktalarından enerji ithal etmeye itmiştir. Bu nedenle tezde kömür yerine petrol ve doğal gazın profilleri öne çıkartılmış ve söz konusu fosil yakıtlara olan ithalat bağımlılığı baz alınmıştır. Ancak kaynak tüketimindeki bu değişim ve ithalatta dışarıya olan bağımlılık, Avrupa kıtasının enerji güvenliğini tamamen savunmasız hale getirmiştir. Nitekim 1970'li yıllarda karşılaşılan ilk ciddi sorun olan küresel petrol kriziyle, kıtanın savunmasızlık durumu açığa çıkmıştır.

Kurulduğu dönemde AKÇT'nin elektrik üretiminde % 90'larda olan kömür, 1973 yılında gerçekleşen petrol krizi öncesinde % 36 değerine kadar gerilemiştir. Petrol ise % 41'i aşarak, en çok tüketilen fosil yakıt kaynağı olmayı başarmıştır. Doğal gaz ise % 22'lik payı ile tüketimde önemli bir yer tutmakta olup, henüz ithal edilen bir kaynak haline gelmemiş ve yerel üretimler ile tedarik edilmiştir. Bu nedenle, yaşanılan süreçte sadece petrolün arzı sorun oluşturmaktadır. AKÇT devletlerinin petrol

ithalatında % 65 oranında yer tutan Orta Doğu devletlerinin, İsrail devleti ile girdikleri savaş neticesinde petrol ihracatlarını kesmesi, küresel bir petrol eksikliğine yol açmıştır. Petrol tedarikinde yaşanılan bu krizi izleyen süreçte, Orta Doğu petrolüne bağımlı olan Avrupalıların petrol ile beslenen sanayi faaliyetleri durma noktasına gelmiş ve kıta çapında bir iktisadi kriz ortaya çıkmıştır.

Yaşanılan petrol krizi karşısında Avrupa devletleri, iki farklı somut yola başvurarak iktisadi durumlarını düzeltmeye ve kendi enerji güvenliklerini sağlamaya çalışmışlardır. Kuzey Denizi'nde gerçekleştirilen arama çalışmaları, burada kıta sahanlığına sahip devletlerin petrol ve doğal gaz kaynaklarıyla karşılaşmasını sağlamıştır. Özellikle Birleşik Krallık, Hollanda ve Norveç, bu konuda başı çekmişler ve keşfettikleri kaynaklar sayesinde ekonomilerini istikrara kavuşturmuş, aynı zamanda diğer Avrupalı devletler için güvenli arz kaynakları haline gelmişlerdir. Öte yandan, arz kaynakları konusunda şanslı olmayan diğer devletler ise, enerji tedarikinde çeşitliliğe giderek, petrol ithalatındaki eksikliği kapatmaya çalışmışlardır. Bu da, doğal gazın kullanımının Avrupa topraklarında giderek yaygınlaşmasına neden olmuştur.

Avrupa'nın doğal gaz tedarikinde iletişime girdiği ilk devlet, SSCB'dir. SSCB, gerek zengin doğal gaz kaynaklarıyla, gerekse Avrupa devletlerine yakınlığıyla, gaz ithalatına ihtiyaç duyan Avrupa için uygun bir ticaret ortağı haline gelmiştir. Devasa yüzölçümü içinde Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Rusya, Türkmenistan ve Ukrayna dahil olmak üzere gaz üreten özerk cumhuriyetlere sahip olan SSCB, her dönem gaz üretimini başarılı bir şekilde artırmıştır. 1975 yılında iki yüz doksan milyar metreküp civarında üretim gerçekleştiren Sovyet devleti, bu miktarı on yılda % 123 oranında artırarak yaklaşık altı yüz kırk milyar metreküpe çıkarmıştır.

Tezde SSCB'nin söz konusu doğal gaz zenginliği ve Avrupa devletleriyle doğal gaz eksenindeki ilk yakınlaşması ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Bu dönemde yaşanan Soğuk Savaş süreci bile iki taraf arasındaki enerji ticaretini engelleyememiş ve Avrupa kıtası, küresel siyasi çekişmelerin gölgesinde Sovyet gazını ithal etmeye devam etmiştir. Ancak bu durum, başlangıçta ciddi bir sorun olarak gözükmese de, günümüzdeki Avrupa enerji güvenliğini sarsacak olumsuz bir miras olmuştur. Avrupa devletlerinin her geçen yıl artırarak temin ettiği Sovyet gazı, bugünlerde neredeyse

tüm Avrupa kıtasının, Rus gazının ithalatına olan yüksek bağımlılığını ortaya çıkarmıştır. Günümüzde Rusya, AB'nin toplam gaz ithalatının % 36'sını oluşturmaktadır. Bu da, Avrupalı devletlerin fosil yakıt tüketiminde çeşitlilik sağlama şansını ve yerel ekonomilerin istikrara kavuşmasını engellemektedir.

Son dönemlerde doruk noktasına ulaşan Ukrayna krizi, Avrupa'nın 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizinden beri karşılaştığı ve enerji güvenliğini tehdit eden en ciddi konulardan biridir. Rusya'nın Ukrayna ile yaşadığı sorunlar, Rus gazını çoğunlukla Ukrayna üzerinden geçen boru hatları aracılığıyla temin eden Avrupa devletlerinin doğal gaz ticaretini tehdit altında bırakmaktadır. Bu durum karşısında AB, enerji güvenliğini oluşturmak amacıyla çeşitli önlemleri hayata geçirmek yoluna gitmiştir. 1998, 2003 ve 2009 yıllarında olmak üzere üç farklı doğal gaz direktifini benimseyen AB, böylelikle Avrupa'daki yerel gaz piyasalarını belirlenen bir süreç içerisinde serbest hale getirerek özel sektöre açmayı ve bu şirketler aracılığıyla boru hatlarına alternatif olarak dikkat çeken LNG'nin gelişimini sağlamayı amaçlamıştır.

AB'nin enerji güvenliğini oluşturma sürecinde attığı bir diğer önemli adım da Rusya'ya alternatif arz kaynaklarıyla bağlantı kuracak yeni güzergâhlar oluşturmaktır. Petrol ve doğal gaz kaynakları yönünden zengin Hazar havzası devletleri, AB'nin enerji açığını kapatmak konusunda öne çıkan adaylardır. Bu coğrafyada yer alan Azerbaycan, İran, Kazakistan ve Türkmenistan, küresel doğal gaz kaynaklarının yaklaşık % 40'ını bünyelerinde barındırmaktadır. Söz konusu devletlerden yola çıkarak Avrupa'ya gaz ulaştırılacak tek uygun güzergâh ise Türkiye'den geçmektedir.

Türkiye, bulunduğu stratejik konumu sayesinde Avrupa'nın arzuladığı enerji rotasının tam ortasında yer almaktadır. Yoğun olarak gaz tüketen AB devletleri ile gaz üreten Hazar havzası devletlerinin kesişme noktasında bulunan Türkiye, Batı ve Doğu coğrafyalarını birbirine bağlamaktadır. AB, Türkiye'nin merkezine yerleştirildiği bu enerji güzergâhına Güney Gaz Koridoru adını vermiştir. Hedeflenen enerji güvenliği konseptinin sağlanması ve enerji perspektifinde Rusya'dan bağımsız olabilmesi için bu koridorun çeşitli projelerle ortaya çıkması, AB için büyük bir önem arz etmektedir.

Ancak Rusya'nın Türkiye doğal gaz ithalatında her geçen dönem artırdığı payı, AB'nin Güney Gaz Koridoru projesinin geleceğini de tehdit etmektedir. Rusya, tıpkı

AB gibi bir doğal gaz ithalatçısı olan Türkiye'nin gaz tedariğinin neredeyse yarısını karşılamaktadır. Türk Akımı gibi yeni projelerle bu miktarın yakın gelecekte daha da artacağı tahmin edilmektedir. Mevcut durumda sadece Türkiye'nin gaz ihtiyacını karşılayacak kapasiteye sahip olan Rus-Türk doğal gaz boru hatları, Türk Akımı'nın da eklenmesiyle kapasite artışı yaşayacaktır. Rusya ise, bu fazlalığı Türkiye üzerinden AB'ye yönlendirerek, Güney Gaz Koridoru'na dahil olmaya çalışmaktadır.

Sonuç olarak, oluşturulan bu çerçevede Rusya'nın, Güney Gaz Koridoru'nu da kontrol altına alacağı ve AB'nin Türkiye üzerinden çeşitli devletlerle oluşturmayı amaçladığı doğal gaz ticaretinde de başrolü oynayacağı öngörülmektedir. Türk Akımı hayata geçirildiğinde öncelik olarak Ukrayna devleti, AB ve Rusya arasındaki gaz ticareti üzerinde bulunan etkisini tamamen kaybedecektir. Bu da, Ukrayna'yı, sürecin açık olarak asıl kaybedeni ilan etmektedir. Bir başka kaybeden tarafın da AB olduğu söylenebilir. Son dönemde oluşturduğu enerji güvenliği politikasını, Rus gazının ithalatına olan bağımlılığını düşürmek üzerine oluşturan AB, Rusya'nın Güney Gaz Koridoru'na dahil olmasıyla bu politikasında güncellemeye gitmek zorunda kalacaktır.

KAYNAKÇA

Alter, Karen; Steinberg, David: "The Theory and Reality of the European Coal and Steel Community", **Making History: European Integration and Institutional Change at Fifty**, Ed. Sophie Meunier, Kathleen R. McNamara, Oxford, Oxford University Press, 2007.

Amirova-Mammadova, Sevinj: **Pipeline Politics and Natural Gas Supply from Azerbaijan to Europe: Challenges and Perspectives**, Wiesbaden, Springer VS, 2018.

Arakelyan, Lilia A.: "Quo Vadis, Armenia? The South Caucasus and Great Power Politics", **Russia, Eurasia and the New Geopolitics of Energy: Confrontation and Consolidation**, Ed. Matthew Sussex, Roger E. Kanet, Londra, Palgrave Macmillan, 2015.

Arcuri, Angelo: **The Rise of a New Superpower: Turkey's Key Role in the World Economy and Energy Market**, Berlin, Springer, 2013.

Arentsen, Maarten J.: "Politics and Regulation of Gas in Europe", **Reshaping European Gas and Electricity Industries:**

Regulation, Markets and Business Strategies, Ed. Dominique Finon, Atle Midttun, Amsterdam, Elsevier, 2004.

Arentsen, Maarten J.; Künneke, Rolf W.: "Developments and Trends in East-Central Europe and Algeria", **National Reforms in European Gas**, Amsterdam, Elsevier, 2003.

Askari, Hossein; Daneshvar, Shahrzad; Mohseni, Amin: **The Militarization of the Persian Gulf: An Economic Analysis**, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2009.

Atiyas, Izak; Çetin, Tamer; Gülen, Gürcan: **Reforming Turkish Energy Markets: Political Economy, Regulation and Competition in the Search for Energy Policy**, Dordrecht, Springer Science+Business Media, 2012.

Austvik, Ole Gunnar; Rzayeva, Gulmira: **Turkey in the Geopolitics of Natural Gas**, Cambridge, Mossavar-Rahmani Center for Business and Government, 2016.

Balmaceda, Margarita M.: "The Fall of the Soviet Union and the Legacies of Energy Dependencies in Eastern Europe", **Cold War Energy: A Transnational History of Soviet Oil and Gas**, Ed. Jeronim Perovic, Londra, Palgrave Macmillan, 2017.

Begenjov, Begench: "Türkmenistan'ın Enerji Politikası", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.

Beltran, Alain; Williot, Jean-Pierre: "Gaz de France and Soviet Natural Gas: Balancing Technological Constraints with Political Considerations, 1950s to 1980s", **Cold War Energy: A Transnational History of Soviet Oil and Gas**, Ed. Jeronim Perovic, Londra, Palgrave Macmillan, 2017.

Bini, Elisabetta: "A Challenge to Cold War Energy Politics? The US and Italy's Relations with the Soviet Union, 1958-1969", **Cold War Energy: A Transnational History of Soviet Oil and Gas**, Ed. Jeronim Perovic, Londra, Palgrave Macmillan, 2017.

Biresselioğlu, Mehmet Efe: **European Energy Security: Turkey's Future Role and Impact**, Londra, Palgrave Macmillan, 2011.

Brutschin, Elina: **EU Gas Security Architecture: Role of the Commission's Entrepreneurship**, Londra, Palgrave Macmillan, 2016.

Buch-Hansen, Hubert; Wigger, Angela: **The Politics of European Competition Regulation: A Critical**

Political Economy Perspective, Oxford, Routledge, 2011.

Charbit, Nicolas: "France", **The Liberalization of Electricity and Natural Gas in the European Union**, Ed. Damien Geradin, Lahey, Kluwer Law International, 2001.

Chick, Martin: **Electricity and Energy Policy in Britain, France and the United States since 1945**, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2007.

Dahl, Carol A.: **International Energy Markets: Understanding Pricing, Policies, and Profits**, Tulsa, PennWell Corporation, 2015.

Demirtepe, M. Turgut; Özkan, Güner: **Uluslararası Sistemde Orta Asya: Dış Politika ve Güvenlik**, Ankara, Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK), 2013.

DePamphilis, Donald M.: **Mergers, Acquisitions, and Other Restructuring Activities: An Integrated Approach to Process, Tools, Cases**, Amsterdam, Elsevier, 2017.

Diegmann, Albert: "American Deconcentration Policy in the Ruhr Coal Industry", **American Policy and the Reconstruction of West Germany, 1945-1955**, Ed.

Jeffry M. Diefendorf, Axel Frohn, Hermann-Josef Rupieper, Washington, DC, German Historical Institute, 1993.

Dutton, Joseph: **EU Energy Policy and the Third Package Working Paper**, Londra, The UK Energy Research Center, 2015.

Evans, Douglas: "German Energy Policy", **Western Energy Policy: The Case for Competition**, Ed. Douglas Evans, Londra, Macmillan Press, 1978.

Fear, Jeffrey R.: **Organizing Control: August Thyssen and the Construction of German Corporate Management**, Cambridge, Harvard University Press, 2005.

Fischer, Wolfram; Fehrenbach, Philipp: **Statistik der Montanproduktion Deutschlands 1915-1985**, Gutenberg, Scripta Mercaturae-Verlag, 1995.

Gao, Anton Ming-Zhi: **Regulating Gas Liberalization, A Comparative Study on Unbundling and Open Access Regimes in the US, Europe, Japan, South Korea and Taiwan**, Lahey, Kluwer Law International, 2010.

Gilbar, Gad G.: **The Middle East Oil Decade and Beyond**, Oxford, Routledge, 1997.

Gillingham, John: **Coal, steel, and the rebirth of Europe, 1945-1955: The Germans and French from Ruhr conflict to economic community**, Cambridge, Cambridge University Press, 1991.

Glockner, Iris; Rittberger, Berthold: "The European Coal and Steel Community (ECSC) and European Defence Community (EDC) Treaties", **Designing the European Union: From Paris to Lisbon**, Ed. Finn Laursen, Londra, Palgrave Macmillan, 2012.

Godzimirski, Jakub M.: **Russian Energy in a Changing World: What is the Outlook for the Hydrocarbons Superpower?**, Oxford, Routledge, 2013.

Golan, Galia: **Yom Kippur and After: The Soviet Union and the Middle East Crisis**, Cambridge, Cambridge University Press, 1977.

Gormley, W. Paul: **The Procedural Status of the Individual before International and Supranational Tribunals**, Lahey, Martinus Nijhoff, 1966.

Granieri, Ronald J.: **The Ambivalent Alliance: Konrad Adenauer, the CDU/CSU, and the West, 1949-1966**, New York, Berghahn Books, 2003.

Grigas, Agnia: **The Politics of Energy and Memory Between the Baltic States and Russia**, Oxford, Routledge, 2016.

Haase, Nadine: **European Gas Market Liberalisation: Are Regulatory Regimes Moving Towards Convergence?**, Oxford, Oxford Institute for Energy Studies, 2008.

Hafner, Manfred; Tagliapietra, Simone: "The Role of Natural Gas in the EU Decarbonization Path", **The European Gas Markets: Challenges and Opportunities**, Ed. Manfred Hafner, Simone Tagliapietra, Londra, Palgrave Macmillan, 2017.

Herweg, Nicole: **European Union Policy-Making: The Regulatory Shift in Natural Gas Market Policy**, Londra, Palgrave Macmillan, 2017.

Hodaloğulları, Zeliha; Aydın, Aydın: "Türkiye ile Rusya Arasındaki Doğal Gaz İşbirliğinin Türkiye'nin Enerji Güvenliğine Etkisi", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. IX, n. 43, Samsun, Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 2016.

Högselius, Per: **Red Gas: Russia and the Origins of European Energy Dependence**, Londra, Palgrave Macmillan, 2013.

Högselius, Per; Aberg, Anna; Kaijser, Arne: "Natural Gas in Cold War Europe: The Making of a Critical Infrastructure", **The Making of Europe's Critical Infrastructure: Common Connections and Shared Vulnerabilities**, Ed. Per Högselius, Londra, Palgrave Macmillan, 2013.

Hörber, Thomas: **The Foundations of Europe: European Integration Ideas in France, Germany and Britain in the 1950s**, Wiesbaden, Springer VS, 2006.

Iber, Walter M.: "Erdöl statt Reparationen: Die Sowjetische Mineralölverwaltung in Österreich 1945-1955", **Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte**, Münih, Institut für Zeitgeschichte, 2009.

Jackson, Jr., James H.: **Studies in Central European Histories – Migration and Urbanization in the Ruhr Valley: 1821-1914**, Boston, Humanities Press International, 1997.

Jeffries, Ian: **Economic Developments in Contemporary Russia**, Oxford, Routledge, 2011.

Johnson, Nevil: **Government in the Federal Republic of Germany: The**

Executive at Work, Oxford, Pergamon Press, 1973.

Judge, Edward H.; Langdon, John W.: **The Cold War Through Documents: A Global History**, Lanham, Rowman & Littlefield Publishing, 2018.

Karabacak, Hasan: "AB'nin Enerji Güvenliği Durum ve Politikalar", Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2016.

Karatayev, Marat; Clarke, Michèle L.: "Current Energy Resources in Kazakhstan and the Future Potential of Renewables: A Review", **Energy Procedia**, c. LIX, Amsterdam, Elsevier, 2014.

Kemp, Alex: **The Official History of North Sea Oil and Gas, Volume II: Moderating the State's Role**, Oxford, Routledge, 2012.

Kınık, Barış: "Enerji Arzı Güvenliği Açısından Avrupa Birliği-Türkiye İlişkileri", Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Kiriş, Hakan Mehmet: "Avrupa Parlamentosu'nda Siyasal Gruplar ve Parlamento Seçimleri", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler**

Enstitüsü Dergisi, no. 29, Konya, Selçuk Üniversitesi, 2013.

Kreyndel, Vladimir: "Value and Performance", **Gazprom: An Energy Giany and Its Challenges in Europe**, Ed. Andrey Vavilov, Londra, Palgrave Macmillan, 2015.

Kryukov, Valeriy: "The Russian Natural Gas Sector", **The Oxford Handbook of the Russian Economy**, Ed. Michael Alexeev, Shlomo Weber, Oxford, Oxford University Press, 2013.

Krzywiec, Piotr: "The Birth and Development of the Oil and Gas Industry in the Northern Carpathians, (up until 1939)", **History of the European Oil and Gas Industry**, Ed. J. Craig, F. Gerali, F. MacAulay, R. Sorkhabi, Londra, Geological Society Publishing House, 2018, s. 165.

Kuhn, Maximilian: **Enabling the Iranian Gas Export Options: The Destiny of Iranian Energy Relations in a Tripolar Struggle over Energy Security and Geopolitics**, Wiesbaden, Springer VS, 2014.

Leffler, Melvyn P.: **The Elusive Quest: America's Pursuit of European Stability and**

Security, 1919-1933, Chapel Hill, UNC Press, 1979.

van der Linde, Coby: **Dynamic International Oil Markets: Oil Market Developments & Structure**, 1860-1990, Dordrecht, Springer Science+Business Media.

Lomagin, Nikita A.: "Foreign Policy Preferences of Russia's Energy Sector: A Shift to Asia?", **Russia, Eurasia and the New Geopolitics of Energy: Confrontation and Consolidation**, Ed. Matthew Sussex, Roger E. Kanet, Londra, Palgrave Macmillan, 2015.

Luft, Gal: "Dependence on Middle East Energy and Its Impact on Global Security", **Energy and Environmental Challenges to Security**, Ed. Stephen Stec, Besnik Baraj, Dordrecht, Springer Science+Business Media.

Mantel, Renata: "EU-Central Asia Relations in the Energy Sector with Special Focus on Kazakhstan", **L'Europe en Formation**, c. I, Nice, Centre International de Formation Européenne, 2015.

Martin, Garret J.: **General de Gaulle's Cold War: Challenging American Hegemony,**

1963-1968, New York, Berghahn Books, 2013.

Mathieu, Emmanuelle: **Regulatory Delegation in the European Union: Networks, Committees and Agencies**, Londra, Palgrave Macmillan, 2016.

Mazzanti, Maria R.; Biancardi, Alberto: "Institutional Endowment and Regulatory Reform in Turkey's Natural Gas Sector", **Turkey: Economic Reform and Accession to the European Union**, Ed. Bernard Hoekman, Sübidey Togan, Washington, DC, World Bank, 2005.

McCormick, John: **European Union Politics**, Londra, Palgrave Macmillan, 2011.

Millard, Frances: **Elections, Parties and Representation in Post-Communist Europe**, Londra, Palgrave Macmillan, 2004.

Milward, Alan S.: **The Reconstruction of Western Europe**, Oxford, Routledge, 1987.

Mitchell, Brian R.: **International Historical Statistics, The Americas and Australasia**, Londra, Macmillan Press, 1983.

Mitrova, Tatiana: **The Geopolitics of Russian Natural Gas**, Houston, James A. Baker III

Institute for Public Policy Rice University, 2014.

Monshipouri, Mahmood: "Potential for the Expansion of Iranian Natural Gas Exports: Opportunities and Limits", **Reintegrating Iran with the West: Challenges and Opportunities**, Ed. Mohammad Elahee, Farid Sadrieh, Mike Wilman, Bingley, Emerald Group Publishing, 2015.

Moravcsik, Andrew: **The Choice for Europe: Social Purpose and State Power from Messina to Maastricht**, Oxford, Routledge, 1999.

Moser, Nat: **Oil and the Economy of Russia: From the Late-Tsarist to the Post-Soviet Period**, Oxford, Routledge, 2018.

Mulder, Machiel; Perey, Peter: **Gas Production and Earthquakes in Groningen: Reflection on Economic and Social Consequences**, Groningen, Centre for Energy Economics Research, 2018.

Müller, Friedemann: "German Energy and Security Policy", **Germany's Uncertain Power: Foreign Policy of the Berlin Republic**, Ed. Hanns W. Maull, Londra, Palgrave Macmillan, 2006.

Nazarov, Ivan: "Overview of the Russian Natural Gas Industry", **Gazprom: An Energy Giant and Its Challenges in Europe**, Ed. Andrey Vavilov, Londra, Palgrave Macmillan, 2015.

Omonbude, Ekpen James: **Cross-border Oil and Gas Pipelines and the Role of the Transit Country: Economics, Challenges, and Solutions**, Londra, Palgrave Macmillan, 2013.

Orazgaliyev, Serik: "State Intervention in Kazakhstan's Energy Sector: Nationalisation or Participation?", **Journal of Eurasian Studies**, c. IX, Amsterdam, Elsevier, 2018.

Orlow, Dietrich: **Common Destiny: A Comparative History of the Dutch, French, and German Social Democratic Parties, 1945-1969**, New York, Berghahn Books, 2000.

Osipian, Ararat L.: **The Impact of Human Capital on Economic Growth: A Case Study in Post-Soviet Ukraine, 1989-2009**, Londra, Palgrave Macmillan, 2009.

von Oudenaren, John: "European Integration: Progress and Uncertainty", Europe Today; **A Twenty-first Century Introduction**,

Lanham, Rowman & Littlefield Publishing, 2011.

Özkul, Özgür Bora: "Avrupa Enerji Güvenliğinde Türkiye'nin Yeri", İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2009.

Özdal, Habibe; Özertem, Hasan S.; Has, Kerim; Demirtepe, M. Turgut: **Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine**, Ankara, USAK Avrasya Araştırmaları Merkezi, 2013.

Özocak, Ramiz: "Maden Kanunu ve MTA'nın Bu Kanun Çerçevesinde Konumu", **Madencilik Sorunları Yasası Özel Sayısı**, İstanbul, TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası, 1985.

Panagiotis, Saviolakis I.; Georgia, Pazarzi: "Transportation of Energy Resources in the Middle East and Central Asia", **International Journal of Energy Economics and Policy**, c. III, 2013.

Panibratov, Andrei: **International Strategy of Emerging Market Firms: Absorbing Global Knowledge and Building Competitive Advantage**, Oxford, Routledge, 2017.

Pawley, Margarey: **The Watch on the Rhine: The Military Occupation of the**

Rhineland, 1918-1930, Londra, I.B. Tauris, 2007.

Peebles, Malcolm W. H.: **Evolution of the Gas Industry**, Londra, Macmillan Press, 1980.

Phinnemore, David; McGowan, Lee: **The Europa Publications EU Information Series: A Dictionary of the European Union**, Oxford, Routledge, 2013.

Pollak, Johannes; Slominski, Peter: "Liberalizing the EU's Energy Market", **The EU's Decision Traps: Comparing Policies**, Ed. Gerda Falkner, Oxford, Oxford University Press, 2011.

Powaski, Ronald E.: **The Cold War: The United States and the Soviet Union, 1917-1991**, Oxford, Oxford University Press, 1998.

Proedrou, Filippos: **EU Energy Security in the Gas Sector: Evolving Dynamics, Policy Dilemmas and Prospects**, Surrey, Ashgate Publishing, 2012.

Roberts, John: **Iraq Kurdistan Oil and Gas Outlook**, Washington, DC, Atlantic Council's Global Energy Center and Dinu Patriciu Eurasia Center, 2016.

Roberts, John: "The Turkish Gate: Energy Transit and Security Issues", **EU-Turkey Working Papers**, no. 11, Brüksel,

Centre for European Policy Studies, 2004.

Rupieper, Hermann J.: **The Cuno Government and Reparations 1922-1923: Politics and Economics**, Lahey, Martinus Nijhoff, 1979.

Schubert, Samuel R.; Pollak, Johannes; Kreutler, Maren: **Energy Policy of the European Union**, Londra, Palgrave Macmillan, 2016.

Shoemaker, M. Wesley: **Russia & the Commonwealth of Independent States (The World Today Series 2014-2015)**, Lanham, Rowman & Littlefield Publishing, 2014.

Sidar, Cenk; Winrow, Gareth: "Turkey & South Stream: Turco-Russian Rapprochement and the Future of the Southern Corridor", **Turkish Policy Quarterly**, c. X, no. 2, 2011.

Sim, Li-Chen: **The Rise and Fall of Privatization in the Russian Oil Industry**, Londra, Palgrave Macmillan, 2008.

Södersten, Anna: **Euratom at the Crossroads**, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2018.

Summerton, Phil: **A Study on Oil Dependency in the EU: A Report for Transport and**

Environment, Cambridge, Cambridge Econometrics, 2016.

Şahin, Çiğdem; Düğen, Turgay: "The European Union in Central Asia: A One-Dimensional Strategy", **MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. IV, Bişkek, Manas Bilimsel Yayınlar Ofisi, 2015.

Şahin, Çiğdem; Hasanoğlu, Murteza: "Azerbaycan'ın Enerji Görünümü ve Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi'nin (SOCAR) Faaliyetleri", **V. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri Kitabı**, c. III, Almatı: Kazak Milli Pedagoji Üniversitesi, 2018.

Tonini, Alberto: "The EEC Commission and European Energy Policy: A Historical Appraisal", **European Energy and Climate Security: Public Policies, Energy Sources, and Eastern Partners**, Ed. Rossella Bardazzi, Maria Grazia Pazienza, Alberto Tonini, Berlin, Springer, 2016.

Tóth, János: "A Short Review of the Hungarian Petroleum and Natural Gas Industry from the Beginnings up to the Present Day", **Periodica Polytechnica Chemical Engineering**, Budapeşte,

Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, 1989.

Tuszyńska, Beata; Gouardères, Frédéric: "Trans-European Networks – Guidelines", **European Parliament Fact Sheets on the European Union**, 2018.

Vassiliou, Marius S.: **Historical Dictionary of the Petroleum Industry**, Lanham, Rowman & Littlefield Publishing, 2018.

Vavilov, Andrey; Trofimov, Georgy: "A Phantom Energy Empire: The Failure of Gazprom's Downstream Integration", **Gazprom: An Energy Giant and Its Challenges in Europe**, Ed. Andrey Vavilov, Londra, Palgrave Macmillan, 2015.

Vavilov, Andrey; Trofimov, Georgy: "European Challenges: Competitive Pressure, Gas-Market Liberalization and the Crisis of Long-Term Contracting", **Gazprom: An Energy Giant and Its Challenges in Europe**, Ed. Andrey Vavilov, Londra, Palgrave Macmillan, 2015.

Vavilov, Andrey; Trofimov, Georgy: "The Struggle for Pipelines: Gazprom's Attempts at Strategic Expansion in the Near Abroad", **Gazprom: An Energy Giant and Its Challenges in Europe**, Ed. Andrey

Vavilov, Londra, Palgrave Macmillan, 2015.

Verda, Matteo: "The Foreign Dimension of EU Energy Policy: The Case of the Southern Gas Corridor", **EU Leadership in Energy and Environmental Governance: Global and Local Challenges and Responses**, Ed. Jakub M. Godzimirski, Londra, Palgrave Macmillan, 2016.

Vinhas de Souza, Lúcio: **A Different Country: Russia's Economic Resurgence**, Brüksel, Centre For European Policy Studies, 2007.

Walker, Edward W.: **Dissolution: Sovereignty and the Breakup of the Soviet Union**, Lanham, Rowman & Littlefield Publishing, 2003.

Wiesen, Jonathan: **West German Industry and the Challenge of the Nazi Past, 1945-1955**, Chapel Hill, UNC Press, 2001.

Yafimava, Katja: **Building New Gas Transportation Infrastructure in the EU – what are the rules of the game?**, Oxford, Oxford Institute for Energy Studies, 2018.

Yafimava, Katja: "Transit: The EU energy acquis and the Energy Charter", **Research Handbook on International Energy** Law, Cheltenham, Edward Elgar Publishing, 2014.

Zhiltsov, Sergey S.: "Potential Oil Pipeline Projects in the Black Sea: Caspian Region", **Oil and Gas Pipelines in the Black-Caspian Seas Region**, Ed. Sergey S. Zhiltsov, Igor S. Zonn, Andrey G. Kostianoy, Cham, Springer International Publishing, 2016.

Zonn, Igor S.: "Pipeline Architecture of the Black Sea-Caspian Sea Region: Geographical and Political Issues", **Oil and Gas Pipelines in the Black-Caspian Seas Region**, Ed. Sergey S. Zhiltsov, Igor S. Zonn, Andrey G. Kostianoy, Cham, Springer International Publishing, 2016.

İNTERNET KAYNAKLARI

Avrupa Komisyonu: "AB Genişleme Politikasına İlişkin 2019 Bilgilendirmesi – 2019 Türkiye Raporu", (Çevrimiçi) https://www.ab.gov.tr/siteimages/biri

mler/kpb/2019_trkiye_raporu-_tr.pdf (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Avrupa Komisyonu: "Pre-FEED, Reconnaissance Surveys and Strategic and Economic Evaluations of the Trans-Caspian Pipeline", (Çevrimiçi) https://ec.europa.eu/inea/en/connecting-europe-facility/cef-energy/7.1.1-0007-elaz-s-m-17 (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Armagaz: Türkiye'de Doğal Gaz Faaliyetleri, (Çevrimiçi) http://www.armagaz.com.tr/turkiyede-dogalgaz (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Baker Hughes: Baker Hughes Petrol Sondaj Kulesi İstatistikleri, (Çevrimiçi) https://rigcount.bhge.com/intl-rig-count (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Bohlen, Celestine: "Russia Cuts Gas Supply To Estonia", https://www.nytimes.com/1993/06/26/world/russia-cuts-gas-supply-to-estonia-in-a-protest.html (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Bohlen, Celestine: "Ukraine Agrees with Russians", https://www.nytimes.com/1993/09/04/world/ukraine-agrees-to-allow-russians-to-buy-fleet-and-destroy-

arsenal.html (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

BP: "The Azerbaijan Government and co-venturers sign amended and restated Azeri-Chirag-Deepwater Gunashli", (Çevrimiçi) https://www.bp.com/en_az/caspian/press/pressreleases/acg_psa_amended.html (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

CPC: "CPC System Capacity Expansion Project Officially Completed", (Çevrimiçi) http://www.cpc.ru/EN/press/releases/2018/Pages/20181023.aspx (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Deutsche Welle: "EU allows Gazprom more access to Opal gas pipeline through Germany", (Çevrimiçi) https://www.dw.com/en/eu-allows-gazprom-more-access-to-opal-gas-pipeline-through-germany/a-36192680 (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Deutsche Welle: "Kerkük petrolünün ihracatına yeniden başlandı", (Çevrimiçi) https://p.dw.com/p/38PkQ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Deutsche Welle: "Türkiye'den yaptırım muafiyeti açıklaması", (Çevrimiçi)

https://p.dw.com/p/37bvn (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

EIA: "World Oil Transit Chokepoints", (Çevrimiçi) https://www.eia.gov/beta/international/regions-topics.php?RegionTopicID=WOTC (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Enerji Günlüğü: "Hollanda gaz üretimine deprem freni", (Çevrimiçi) https://www.enerjigunlugu.net/hollanda-gaz-uretimine-deprem-freni-26725h.htm (Erişim tarihi: 02.07.2019)

Enerji Günlüğü: "Rosneft Almanya rafineri pazarında büyüyor", (Çevrimiçi) https://www.enerjigunlugu.net/rosneft-almanya-rafineri-pazarinda-buyuyor-21185h.htm (Erişim tarihi: 02.07.2019)

Enerji Günlüğü: "Rusya AB`nin 3. Enerji Paketi`ne hukuk savaşı açtı", https://www.enerjigunlugu.net/rusya-abnin-3-enerji-paketine-hukuk-savasi-acti-8311h.htm, (Erşim Tarihi: 02.07.2019)

Europétrole: "Eni and Calik sign an agreement for the parties' ", (Çevrimiçi) https://www.euro-petrole.com/eni-

and-calik-sign-an-agreement-for-the-parties-participation-n-f-833 (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Financial Times: "ExxonMobil abandons joint ventures with Russia's Rosneft", (Çevrimiçi) https://www.ft.com/content/7e6a3212-1d1c-11e8-956a-43db76e69936, (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Gazprom: "Roadmap signed on Gazprom's participation in acquisition of Kyrgyzneftegaz", (Çevrimiçi) http://www.gazprom.com/press/news/2019/march/article477622/, (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

GIE: Gas Infrastructure Europe, (Çevrimiçi) https://www.gie.eu/index.php/gie-publications/databases/lng-investment-database (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Gül, Kayhan: "Rusya Devlet Başkanı Putin: Türk Akımı'nın 2019 sonuna kadar çalışmasını planlıyoruz", (Çevrimiçi) http://v.aa.com.tr/1366154 (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

HT Bloomberg: "TANAP açılışı gerçekleşti", (Çevrimiçi) https://www.bloomberght.com/haberler/haber/2129377-tanap-in-acilisi-

gerceklesti (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Karayianni, Marika: "What comes after 2020?", (Çevrimiçi) https://www.neweurope.eu/article/expanded-southern-gas-corridor-comes-2020/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

LUKoil: LUKoil, (Çevrimiçi) http://www.lukoil.com/Company/BusinessOperation/GeographicReach (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Maritime Executive: "Turkey Ponders Role as Oil Hub", (Çevrimiçi) https://www.maritime-executive.com/article/Turkey-Ponders-Role-as-Oil-Hub-2014-04-22 (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Minenergo: Rusya Federasyonu Enerji Bakanlığı (Minenergo) İstatistikleri, (Çevrimiçi) http://government.ru/en/department/85/events/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Norskpetroleum.no: Norveç Petrol ve Enerji Bakanlığı, (Çevrimiçi) https://www.norskpetroleum.no/en/production-and-exports/exports-of-oil-and-gas/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

OGJ: "Worldwide oil, natural gas reserves exhibit marginal increases", (Çevrimiçi)

https://www.ogj.com/articles/print/volume-116/issue-12/special-report-worldwide-report/worldwide-oil-natural-gas-reserves-exhibit-marginal-increases.html, (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Özgüven, İsmail; Köklü, Lale: "Türkiye'nin ikinci FSRU terminali devreye alındı", (Çevrimiçi) http://v.aa.com.tr/1057095 (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

RBC: "РБК представляет 500 крупнейших по выручке компаний России", (Çevrimiçi) https://www.rbc.ru/rbc500/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Reed, Stanley; Kanter, James: "Putin's Surprise Call to Scrap South Stream Gas Pipeline Leaves Europe Reeling", (Çevrimiçi) https://www.nytimes.com/2014/12/03/business/south-stream-pipeline-cancellation-fallout.html (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Reuters: "Rosneft buys rest of Itera from founder for $2.9 billion", (Çevrimiçi) http://reut.rs/161CVNg (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

RFE/RL: "Five States Sign Convention On Caspian Status", (Çevrimiçi) https://www.rferl.org/a/russia-iran-

azerbaijan-kazakhstan-turkmenistan-caspian-sea-summit/29428300.html (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

RFE/RL: "Iran Rejects Turkmen Proposal For Gas Shipments", (Çevrimiçi) https://www.rferl.org/a/iran-rejects-turkmenistan-proposal-gas-shipments-turkey/28824118.html, (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Rosneft: "Rosneft and BP Sign Production, Exploration and Refining Agreements", (Çevrimiçi) https://www.rosneft.com/press/releases/item/174407/ , (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Rosneft: "Rosneft and ExxonMobil Advance Strategic Cooperation", (Çevrimiçi) https://www.rosneft.com/press/releases/item/114359/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Rosneft: "Rosneft and the Kurdistan Regional Government of Iraq signed Gas Business Development Agreement for Kurdish Region", (Çevrimiçi) https://www.rosneft.com/press/releases/item/191055/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Rosneft: "Rosneft Closes the Deal to Acquire a 30% Stake in Zohr Gas Field",

(Çevrimiçi) https://www.rosneft.com/press/releases/item/188045/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Seanews: "RF Government Approves Kamchatka Project", (Çevrimiçi) http://seanews.ru/en/2019/03/20/en-rf-government-approves-kamchatka-lng-project/, (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Seanews: "Yamal LNG Shipped Ten Million Tons", (Çevrimiçi) https://seanews.co.uk/shipping/tanker/yamal-lng-shipped-ten-million-tons/, (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Specht & Partner: "Serbia: Serbia Adopts Rules Preventing South Stream Pipeline?", (Çevrimiçi) http://www.mondaq.com/x/514094/Oil+Gas+Electricity/Serbia+Adopts+Rules+Preventing+South+Stream+Pipeline (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Stoyanov, Valentin: "The real prospects for South Stream: it's all about exemption", https://energypost.eu/the-real-prospects-for-south-stream-its-all-about-exemption/ (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

T.C. Resmi Gazete: T.C. Resmi Gazete, "Doğal Gaz Piyasası Lisans Yönetmeliği", (Çevrimiçi) http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2002/09/20020907.htm (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

T.C. Resmi Gazete: "Kanun Hükmünde Kararname – Doğal Gazın Kullanımı Hakkında Kanun Hükmünde Kararname", (Çevrimiçi) http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/20428.pdf (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Temizer, Murat: "Türk Akımı projesi süreci" (Çevrimiçi) https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/turk-akimi-projesi-sureci/662746 (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Transneft: "Transneft consolidates control of Novorossiysk port", (Çevrimiçi) https://port.today/transneft-controls-novorossiysk-port/, (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Upstream Online: "IOCL and Samsun-Ceyhan pipe", (Çevrimiçi) https://www.upstreamonline.com/live/1046706/iocl-joins-samsun-ceyhan-pipe (Erişim Tarihi: 02.07.2019)

Yıldızoğlu, Ergin: "ABD İran yaptırımları: Muafiyetlerin kalkması petrol fiyatlarını ve

Türkiye'yi nasıl etkiler?”, (Çevrimiçi) https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-48133691 (Erişim Tarihi: 02.07.2019)